

Zdravko DIZDAR

Izvorni znanstveni rad
Hrvatski institut za povijest,
Zagreb

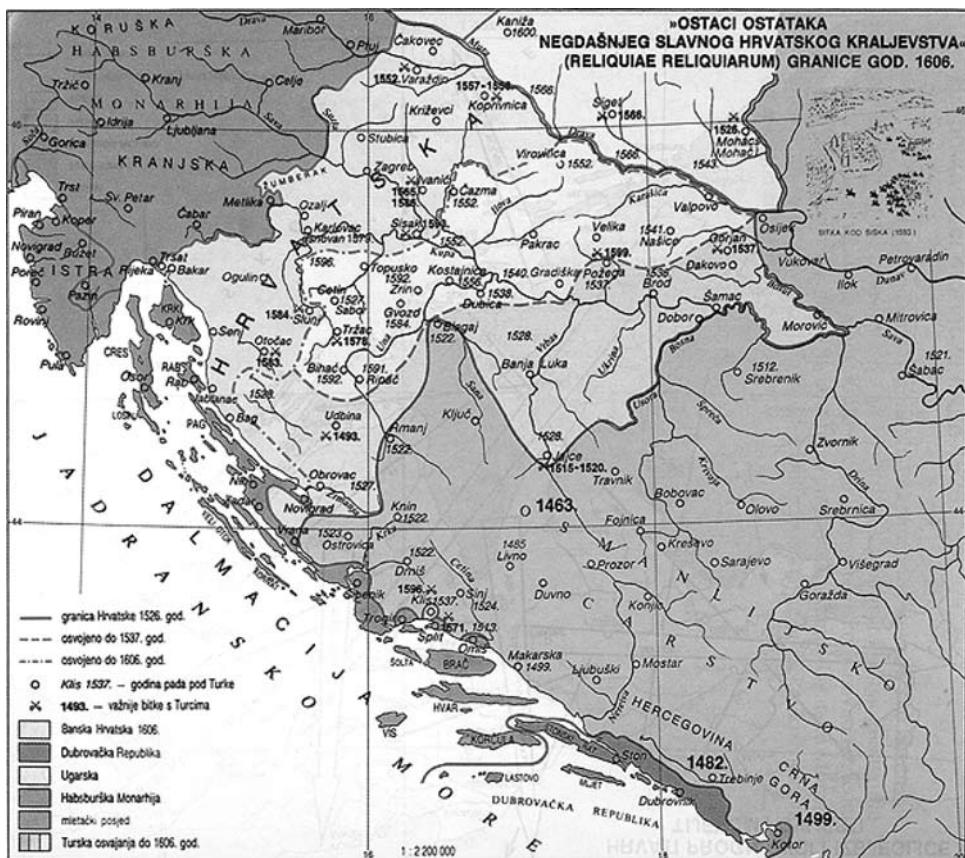
VELIKOSRPSKA POLITIKA PREMA LICI U 19. I 20. STOLJEĆU

Uvod

Povijesno-geografsko područje Like zbog povijesnih okolnosti, nacionalnog sastava, geostrateškog položaja i političkih odnosa našlo se od početka u planovima i provedbi velikosrpske politike tijekom 19. i 20. stoljeća. To je poslužilo i kao jedna od osnova za pobunu tamošnjih hrvatskih Srba 1990. i za njihovu agresiju na Hrvatsku 1991. godine.¹

SI. 1.

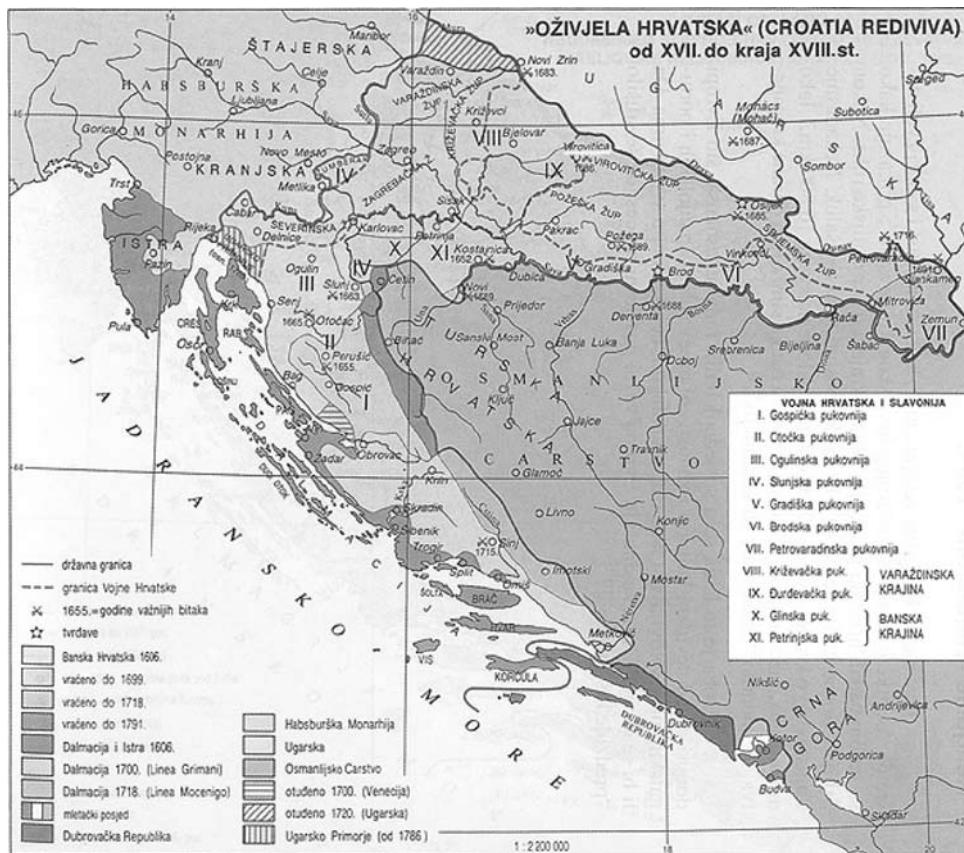
Granice Hrvatske nakon turskih osvajanja 1606. iz koje se vidi da su osvojili i veći dio Like (Izvor: *Hrvatski povijesni zemljovid*, Čakovec, 1997., str. 30.).

¹ Prikazani rezultati u radu proizlišli su i iz znanstvenog projekta Položaj i razvoj Hrvatske 1918.-1941. koji se provodi uz potporu Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske, jer je upravo u tome razdoblju velikosrpska politika dobila mogućnost da svoje projekte i na ličkom području pokuša provesti u praksi.

Sl. 2.

“Oživjela Hrvatska” (Croatia rediviva) od 17. do kraja 18. stoljeća iz koje se vidi kako je Lika nakon oslobođenja od Turaka uključena u sastav Vojne krajine (I., II i III. pukovnije) (Izvor: Hrvatski povjesni zemljovid, Čakovec, 1997., str. 31.).

Naime, iako je u srednjem vijeku Lika nastanjena katolicima Hrvatima i jedno od glavnih područja srednjovjekovne hrvatske države, u kojem stolju pojedini hrvatski knezovi, banovi i biskupi, to se stanje u kasnijim stoljećima promjenilo u korist pravoslavnih Vlaša, poslije Srba. Zbog povijesnih okolnosti nastalih nakon poraza hrvatske plemićke vojske na Krbavskom polju 1493. od Turaka, Turci su 1527./28. zavladali cijelom Likom i Krbavom, dok je pod hrvatskim nadzorom ostala jedino Gacka s brinjskim krajem te je tu postavljena granica. I dok se muslimansko stanovništvo na okupiranim područjima Like i Krbave uglavnom smješta u vojničke gradove, kršćanska raja živjela je na selima. No, kako su se iz njih mnogi domicilni Hrvati tijekom turskih prodora i osvajanja iselili, poginuli u borbi ili bili odvedeni u zarobljeništvo, Turci tu počinju naseljavati u većem broju pravoslavne Vlahe s posebnim statusom i povlasticama (koji će se poslije nacionalno iskazati kao Srbi) i nad kojima do-

biva jurisdikciju obnovljena Pećka patrijaršija Srpske pravoslavne crkve (od 1557.). Dio tih pravoslavnih Vlaha tijekom 17. stoljeća kao prebjedi se naseljava s habsburške strane granice. Od osmanske vlasti Lika i Krbava oslobođene su 1689. ustankom popa Marka Mesića i akcijama hrvatskih krajiničnika, a opustjela područja ponovno su nastanjena pravoslavnim Vlasima te Bunjevcima i Kranjcima² katolicima, ali su već od 1712. uključena u habsburški sustav Vojne krajine, u kojoj svi odrasli sposobni muškarci postaju vojnici -krajiničnici, a ona postaje nepresušan izvor vojske potrebne Habsburškoj Monarhiji za ratove po Europi. Vojna krajina je 1881. sjedinjena s civilnom Hrvatskom i Slavonijom. U Zakonu o županijama 1886. nalazi se i Ličko-krbavska županija sa sjedištem u Gospiću. Obuhvaćala je cijelo područje Like te Velebitsko podgorje sa Senjom, u kojem su pravoslavci činili 51,14%, a katolici 48,86% stanovništva. No, kako se životni uvjeti najširih slojeva stanovništva nisu znatnije poboljšali, Liku zbog općeg siromaštva, agrarne prenapučenosti, raspadanja kućnih zadruga, usitnjeno posjeda i drugih razloga, mnogi, posebice Hrvati, napuštaju i odlaze u druge krajeve te u inozemstvo. A taj proces u pojedinim razdobljima ima oblike egzodus-a. Sve to nastojat će iskoristiti ideologije i političke stranke koje su, uljučujući i one velikosrpske, za svoje političke programe tražile i nalazile pristaše na području Like.

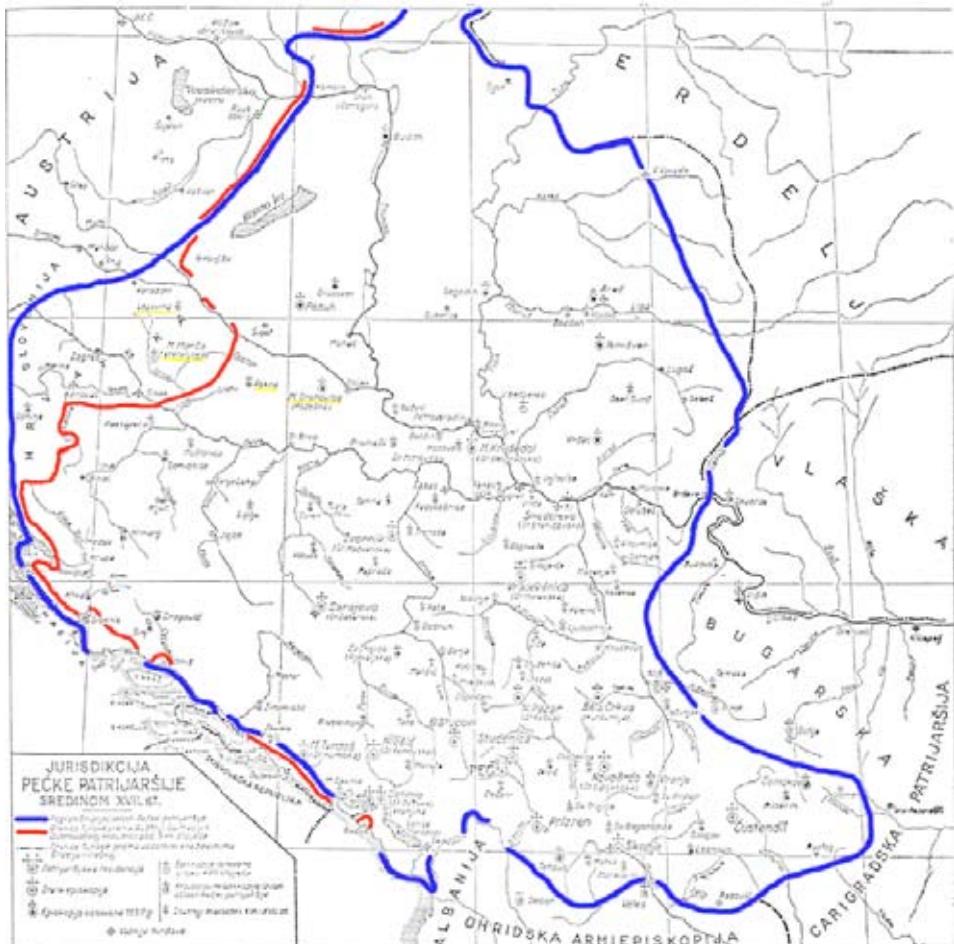
S nastajanjem srpske nacije i srpske države u prvoj polovici 19. stoljeća u Lici su bila stvorena dva glavna preduvjeta (jurisdikcija SPC-a i relativna većina pravoslavnih na području južne i jugoistočne Like) za uvrštanje u programe velikosrpske politike i stvaranje Velike Srbije i Like, kao tzv. srpske zemlje i njezina dijela, iako ona nikada nije bila u sastavu srpske države, od tada do naših dana. Prema tim velikosrpskim ideolozima i političarima, njihova zamišljena Velika Srbija bila bi etnički čista, očišćena od Hrvata i svih drugih ne-Srba, jer u njoj smiju živjeti samo Srbi. Velikosrpskoj politici je dobrodošao geostrateški položaj Like koja s jedne strane prometno, ali i upravno te politički povezuje tamošnji srpski živalj s onim na području sjeverne Dalmacije i jugozapadne Bosne, pa i šire. No, s druge strane Like prometno povezuje Hrvate, ali može, ako se izdvoji iz Hrvatske i razdvajati Hrvate u južnoj Hrvatskoj (Dalmaciji) od onih u središnjoj Hrvatskoj. Tu su još i politički odnosi koji nastaju i razvijaju se na ličkome području posljednjih dvjestotinjak godina i pod utjecajem velikosrpske ideologije i politike tijekom 19. i 20. stoljeća, gdje se stvara snažna srpska jezgra koja kontinuirano radi na tome da ovo područje kao "srpska

2 Pojam Kranjac u Lici označava katolika Hrvata, uglavnom straossjedioca oko Otočca i Brinja, kao i doseljenike iz Gorskog kotara, koji su se od ostalih razlikovali hrvatskom čakavštinom. Opširnije u prilogu dr. Hrvoja Petrića u ovome Zborniku.

zemlja” postane dio planirane Velike Srbije u kojoj mogu živjeti samo Srbi, dok Hrvate treba “očistiti” s toga područja. Taj osnovni velikosrpski politički cilj nastojao se ostvariti u 20. stoljeću kako u miru tako još više tijekom ratova. Posebno su to u Drugom svjetskom ratu nastojale provesti postrojbe Dinarske četničke divizije vojvode popa Momčila Đujića, a tijekom srpske agresije na Hrvatsku i Domovinskog rata (1991.-1995.) to se nastojalo ostvariti “čišćenjem” Hrvata i ostalog nesrpskog stanovništva s tih područja kako bi se pretvorila u čista “srpska” i kao dio tzv. “srpskih zemalja” uključivala u planiranu Veliku Srbiju. To se često kontinuirano i kartografski iskazivalo. Ne ulazeći opširnije u hrvatsko-srpske odnose u tome razdoblju, istaknut ćemo samo bitne planove velikosrpske politike, u koje je uključena i Lika, te njihove kartografske iskaze u 19. i 20. stoljeću.

Sl. 3.

Jurisdikcija Pećke patrijaršije Srpske pravoslavne crkve sredinom 17. stoljeća iz koje se vidi da je obuhvaćala i područje Like koje su Turci bili osvojili (središte Medak), dok je ostali dio Like pod Habsburgovcima spadao pod njezin pogrančni pojas s Gomirjem kao duhovnim središtem (Izvor: *Historija naroda Jugoslavije II*, Zagreb, 1963., Karta VII.).

Lika u planovima velikosrpske politike tijekom 19. stoljeća

Srpska pravoslavna crkva nije bila samo vjerska, nego u znatnoj mjeri i politička organizacija. Snažno je djelovala na svijest vjernika, koji su pripadnost SPC-u izjednačavali s pripadnošću srpskom narodu, a bila je i nositelj srpske državne tradicije. Potrebno je istaknuti kako je iz činjenice postojanja i jurisdikcije SPC-a nad pravoslavnim vjernicima, uglavnom Vlasima na području Like i dijelom u Gorskem kotaru (s manastirom Gomirje), a koji će se nešto poslije uglavnom nacionalno iskazati kao Srbi, velikosrpska politika izvodila svoje programe o tzv. "zapadnim granicama srpskih zemalja", uključujući tu Liku u cijelosti, te ih pomicajući često i na granicu sa Slovenijom.

Različit status između prorijeđenog starosjedilačkog hrvatskog stanovništva i novih kolonista na području Vojne krajine te okolnih područja civilne Hrvatske utjecao je na sporo prilagođavanje uz sporove i sukobe, te će biti bitna odrednica u odnosima između Hrvata i Srba u 19. i 20. stoljeću. Naime, u ratu koji se završio 1699. Mirom u Srijemskim Karlovcima i u kojem su oslobođeni znatni dijelovi Hrvatske, među kojima Lika (osim najistočnijeg dijela ispod Plješivice i u Pounju, oslobođenog 1791.), nije ukinuta hrvatska Vojna krajina. Ona se naprotiv povećava i pretvara u modernu vojnu instituciju, a provedenim reformama krajišnici su pretvoreni u redovne vojnike pod bečkim zapovjedništvom, izvan kompetencije Hrvatskoga sabora, i tako ostaje sve do njezina ukinuća 1881. i sjedinjenja s civilnom Hrvatskom.³ U Vojnu krajинu, pa i na područje Like, preselio se i velik broj pravoslavnih Vlaha i Srba, onih koje su tu bili naselili Turci, pa su mnogi tijekom rata izbjegli na područje Brinja, Otočca i Plaškog, te se potom vraćaju, tako i oni s područja Bosne i Dalmacije. Zbog toga je kod krajiških Srba ostao trajan otpor prema hrvatskom državnom suverenitetu predstavljenom u vlasti Hrvatskoga sabora. To je zamjetno i kod Srba u civilnoj Hrvatskoj, u čiji sastav je ulazio manji dio Like, što se dijelom iskazivalo na razne načine.

Potrebno je istaknuti kako se, nakon sloma austrijskog napredovanja u Bečkom ratu protiv Turaka 1690., iz Srbije u tada oslobođena područja južne Ugarske i Slavonije povuklo mnoštvo Srba na čelu s patrijarhom Arsenijem III. Čarnojevićem (Crnojevićem). Mnogi su naseljeni u Srijem i Slavoniju. Srijemsко-slavonsko područje je, odlukom cara

³ Opširnije o svemu vidi: VALENTIĆ, Mirko – MOAČANIN, Feodor, Vojna krajina u Hrvatskoj, ur. Dragutin Pavličević, Zagreb, 1981.; VALENTIĆ, Mirko, Vojna krajina i pitanje njezina sjedinjenja s Hrvatskom 1849.-1881., Zagreb, 1981.; ROKSANDIĆ, Drago, Srbi u Hrvatskoj od 15. stoljeća do naših dana, Vjesnik, posebno izdanje, Zagreb, 1991.

Leopolda 1695., ušlo u sastav Mitropolitske eparhije. Ta nova metropolija SPC-a ubrzo je i osnovana te organizacijski ustrojena, a bečki dvor joj je zajamčio posebne povlastice. Sjedište joj je bilo na području Slavonske krajine, od 1708. u manastiru Krušedolu, a od 1713. u Srijemskim Karlovcima, pa se od tada i naziva Srijemskokarlovacka mitropolija, odnosno eparhija. Ovom seobom i osnivanjem mitropolije SPC-a prekinuti su dalji pokušaji unijačenja, te je počela provedba sustavne organizacije Srpske pravoslavne crkve u sjevernoj Hrvatskoj. Prije toga, 1688., u Medak kod Gospića dospio je iz manastira Rmanj na rijeci Uncu kod Drvara dabbobosanski mitropolit Atanasije Ljubojević (1688.-1713.), koji će postati prvi arhijerej Eparhije gornjokarlovacke. Te i druge vjerske povlastice koje Srbi u Habsburškoj Monarhiji poslije toga dobivaju od kralja bitan su činitelj sve do sloma Monarhije 1918. godine. Time se središte srpske duhovnosti i duhovne vlasti premjestilo sjeverno od Save i Dunava, ali i zapadno od Une, i na područje Like, što je bilo iznimno važno za širenje srpskog nacionalnog identiteta na području djelovanja Srpske pravoslavne crkve u Habsburškoj Monarhiji, uključujući područje tadašnje Kraljevine Hrvatske i Slavonije te Vojne krajine među pravoslavnim stanovništvom (uključujući i brojne Vlahe), koje se još u nekoliko navrata naseljava u Lici uglavnom iz Bosne i Dalmacije. Najprije Medak, zatim manastir Gomirje, a potom Plaški postaju značajna crkvena i kulturna žarišta Srba Like i Gorskog kotara. Postupno srpsko stanovništvo ostvaruje privredni napredak - stvara se i građanski sloj, prvenstveno iz redova trgovaca, kao i jezgra svjetovne inteligencije, koji ubrzo, uz svećenike, postaju i glavni nacionalni ideolozi. Nacionalna integracija Srba počinje već krajem 18. stoljeća, ali traje dugo, na što svakako jako utječe poseban pravni položaj Vojne krajine (gdje je i najveća koncentracija Srba u Hrvatskoj, iako je i tu hrvatski narod po broju većinski, premda s malom većinom) i raspršenost Srba u Hrvatskoj. Na početku 19. stoljeća, prema nekim podacima na području Like u sastavu Plaščanske eparhije, bilo je 55 pravoslavnih parohija s ukupno 67.059 stanovnika pravoslavne vjere, koji su živjeli u 5.103 kuće te su predstavljali relativnu većinu stanovništva.⁴ Stanje se nije bitno promijenilo ni sredinom 19. stoljeća, kada počinju službeni popisi stanovništva. Tako je 1857. na području Like živjelo oko 160.000 stanovnika od kojih prav-

⁴ ROKSANDIĆ, Drago, Vjernici i sveštenstvo Plaščanske eparhije u 1810. godini, Zbornik radova o povijesti i kulturi srpskoga naroda u Socijalističkoj republici Hrvatskoj, knjiga 1., JAZU, Zagreb, 1988., 129-132.

slavaca oko 85.000, znači više od 50%.⁵ Lika je, ukidanjem Vojne krajine i njezinim uključivanjem u sastav Hrvatske, uključena u novoosnovanu Ličko-krbavsku županiju, koja je obuhvaćala još grad i kotar Senj. Na njezinu je području 1880. živjelo 174.239 stanovnika, od kojih 87.677 ili 51,14% pravoslavnih i 86.543 ili 48,86% katolika. Kotar Senj je tada imao 10.768 stanovnika, od kojih samo 29 pravoslavne vjere, a istodobno je Grad Senj imao 3039 stanovnika, od kojih 104 pravoslavaca. Taj odnos se nije bitno mijenjao ni tijekom popisa 1890., kada je na području Ličko-krbavske županije popisano 190.978 stanovnika, 97.649 pravoslavnih i 91.313 katolika i popisa 1900., kada je bilo 208.163 stanovnika, 106.676 pravoslavnih i 101.452 katolika. Odnos hrvatskog i srpskog stanovništva prema kotarima u postocima 1900. bio je sljedeći: Brinje 70,83 katolici i 29,17% pravoslavni; Gospic 51,31% katolici i 48,08% pravoslavni; Gračac 29,48 katolici i 70,52% pravoslavni; Korenica 25,83% katolici i 74,17 pravoslavni; Donji Lapac 8,29 katolici i 91,71% pravoslavni; Otočac 50,58 katolici i 49,37 pravoslavni; Perušić 83,31% katolici i 16,69 pravoslavni; Senj 99,90% katolici i 0,08 pravoslavni; Udbina 29,07% katolici i 70,03% pravoslavni i Grad Senj 96,26% katolici i 3,62% pravoslavni. Tada su samo tri mjesta imala više od 2000 stanovnika i to: Senj 3.182, Gospic 2995 i Brinje 2909 stanovnika. Samo 35.234 (28.573 muškaraca i 6661 žena) stanovnika znalo je čitati i pisati. Od radno sposobnog stanovništva njih 93.413 radilo je u poljoprivredi, a tek 8.174 u ostalim djelatnostima (najviše u obrtu 2378 i javnim službama 1989, zatim je bilo 767 posjednika i umirovljenika, dok je u prometu radilo 675, a u trgovini 542 osobe). Sve to utječe na pojačano iseljavanje iz Like. Samo od 1900. do 1905. iselile su se 3834 osobe, od kojih 138 ženskog spola. Većina iseljenika bili su Hrvati, a više od 2000 iselilo se u prekoceanske zemlje, uglavnom u Sjevernu Ameriku, a od europskih zemalja najviše su odlazili u Njemačku (733). Godine 1905. živjelo je u Ličko-krbavskoj županiji 214.914 stanovnika, a bez grada i kotara Senja njih 199.595.⁶

5 U Lici (koja je obuhvaćala područje I. ličke i II. otočke te dio III. ogulinske pukovnije (Brinje) 1857. živjelo je na području I. ličke pukovnije u 7391 kući 76.856 stanovnika, od kojih 25.846 ili 33,63% katolika i 51.010 ili 66,37% pravoslavnih; na području II. otočke pukovnije u 6259 kuća živjelo je 67.809 stanovnika, od kojih 37.056 katolika i 30.753 ili 46% pravoslavnih i na području III. ogulinske pukovnije u 6257 kuća 73.318 stanovnika, od kojih 39.377 katolika i 33.941 pravoslavac. VALENTIĆ, Mirko, Vojna krajina i pitanje njezina sjedinjenja s Hrvatskom 1848.-1881., Zagreb, 1981., 45.

6 O službenom broju stanovništva na području Like prema popisima 1869. do 1905. te prema vjeri, zanimanju i pismenosti vidi: Statistički godišnjak Kraljevina Hrvatske i Slavonije, I. 1905., Zagreb, 1913., str. 4, 7, 24, 28, 32, 57, 91, 244 i 245.

Tako u 18. stoljeću počinje proces postupnog izjednačavanja pravoslavlja i srpstva, koji će biti dovršen poslije srpskih ustanaka (1804. i 1815.) uspostavom Kneževine Srbije (1830.) i potom njezinim osamostaljenjem i međunarodnim priznanjem 1878. To omogućuje ubrzani rast suvremene srpske ideologije. Tada nastaju i prvi državnopolitički programi velikosrpske politike o širenju Srbije te obnovi srednjovjekovnog Dušanova Carstva i stvaranja tzv. Velike Srbije.

Planovi velikosrpske politike tijekom 19. i početkom 20. stoljeća prema kojima Lika postaje jedna od glavnih točaka tzv. zapadne granice srpskih zemalja

Zbivanja u 19. stoljeću posebno su važna za razumjevanje hrvatsko-srpskih odnosa. Hrvatska je na početku 19. stoljeća bila dio Austrijskog Carstva, ali stjecajem povijesnih okolnosti, podijeljena između Ugarske – Banska Hrvatska i Slavonija te Austrije – Vojna krajina, Istra i Dalmacija. I Lika se tako našla u Vojnoj krajini. Budući da je to vrijeme rađanja modernih nacija u Europi, i na području Hrvatske bilježi se gospodarski napredak i rađa građansko društvo, koje je početkom 30-ih godina 19. stoljeća nositelj hrvatskog narodnog preporoda, poznatog u početku pod imenom ilirski pokret (dok 1843. nije zabranjeno ilirsko ime), kojim je određen hrvatski nacionalni program. U tome programu iskazana je prvenstveno želja i borba za kulturno, prosvjetno i nacionalno objedinjavanje hrvatskog naroda, i njegovu nacionalnu i političku samostalnost te težnja za ujedinjenje hrvatskog naroda i potom svih Južnih Slavena, za koje se tada još držalo da su potomci Ilira, u zajednicu ravnopravnih naroda, kako bi se mogli lakše oslobođiti i očuvati od hegemonije velikih sila. To novo južnoslavensko zajedništvo hrvatskih iliraca pod zajedničkim ilirskim imenom Srbi su odmah odbacili, jer nisu bili voljni odbaciti svoje staro narodno ime. Tada su hrvatski ilirci, koji su bili spremni odreći se hrvatstva u korist hrvatsko-srpskog zajedništva, shvatili da s beogradskim Srbima ne mogu ostvariti dogovor, ilirski pokret u Zagrebu preobrazili u hrvatski narodni preporod. Sredinom 19. stoljeća sa svim "revolucionarnim" pomacima, imamo nagli napredak građanskih prava i povećanje vjerske snošljivosti i u Hrvatskoj. Tada su Srbi Hrvatima i Slovencima počeli nuditi novo jugoslavensko zajedništvo, kojem bi na čelu bila Srbija. Taj srpski program u Hrvatskoj poduprli su primjerice Josip Juraj Strossmayer, đakovački biskup i dr. Franjo Rački, ali na načelu ravnopravnosti. U Hrvatskoj se od sredine 19. stoljeća, na temeljima antiaustrijske oporbe i na tragu ideje južnoslavenskog jedinstva, u hrvatskim političkim i kulturnim krugovima, osnivaju jugoslavenski

orientirana društva i ustanove (primjerice Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti /JAZU/ u Zagrebu 1866., kao prva ustanova te vrste i tog imena na cijelom slavenskom jugu⁷) te političke stranke koje se zauzimaju za južnoslavensko ujedinjenje ili za političku samostalnost Hrvatske unutar Austro-Ugarske.

Zahvaljujući gospodarskom napretku srpskog stanovništva i pojavi jezgre svjetovne srpske inteligencije, Srbi su ušli spremni u razdoblje ilirskog preporoda. Mnogi Srbi u gradovima ulaze u upravu, uključuju se u gospodarski i politički život, tako se događa hrvatsko-srpsko kulturno otvaranje. Tijekom revolucije 1848./1849. mnogi Srbi ulaze u politički život, a znatan broj i kao izabrani saborski zastupnici; aktivno sudjeluju u politici i uključuju se u obranu hrvatskih nacionalnih interesa.⁸ U drugoj polovici 19. st. Srbi ulaze u činovništvo. No, tada se stvaraju mnoge pretpostavke za buduće sukobe, npr. pitanje jezika shvaća se kao političko i srpsko pitanje u Hrvatskoj, dijelom i zbog utjecaja izvana. Tako Srbi s područja Hrvatske nisu nikada prihvatali ilirsko ime, kao ni poslije jugoslavensko, nego samo svoje srpsko, a neki su svojom aktivnošću, uz jačanje svesrpske svijesti, posticali srbocentrizmom, npr. Dositej Obradović i Vuk Stefanović Karadžić. Dositej Obradović (1739.-1811.) je potkraj 18. stoljeća prvi izrazio ideju o širenju Srbije, kad ona još nije ni postojala.⁹ Ideju su prihvatali još neki političari, a Vuk St. Karadžić (1787-1864.), jezikoslovac, etnograf i pisac, oblikovao ju je u velikosrpski orientiranoj knjižici *Kovčesić za istoriju, jezik i običaje Srba sva tri zakona*. Napisana je 1836., a tiskana trinaest godina poslije (1849.), kad nakon dvaju srpskih ustanaka u Beogradskom pašaluku protiv turške vlasti (1804. i 1815.) od 1830. godine postoji autonomna srpska država. Tekst je objavljen i u *Zagrebačkom kalendaru* 1850. kako bi Hrvati i o tome bili što bolje obaviješteni. U toj političko-programskoj raspravi Vuk predlaže da svi južni

-
- 7 Nakon proglašenja i međunarodnog priznanja Republike Hrvatske 1991. kao najviša državna hrvatska znanstvena ustanova ona je konačno promjenila naziv u: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti (HAZU).
- 8 Dovoljno je spomenuti samo: Maksa Pricu, jednog od tajnika bana Josipa Jelačića, zatim Petra Preradovića, austrijskog generala i hrvatskog pjesnika, koji je djelovao u Vojnom odsjeku te Ognjeslava Utješinovića Ostrožinskog, koji su i to sa stajališta hrvatskih nacionalnih interesa postavljali radikalne nacionalne zahtjeve.
- 9 OBRADOVIĆ, Dositej, Pismo Harlampiju, Život i o Priključenja, Beograd, 1975. Obradović koji se zauzimao za jedinstvo Južnih Slavena u pismu Harlampiju, objavljenom 1783., konstatira da svi Južni Slaveni, osim Slovenaca i Bugara, govore istim jezikom, hrvatskim i srpskim, da bi zaključio da su svi koji tim jezikom govore "čisti Srbci", odnosno "braća Srblji". Opširnije vidi: PAVLIČEVIĆ, Dragutin, Dva stoljeća velikosrpskih težnji prema Hrvatskoj 1793.-1993., Društvena istraživanja, Zagreb, god. 2., br. 4-5., Zagreb, 1993., 247-283.

Slaveni od Soče do Timoka postanu Srbi, koji bi se međusobno razlikovali prema vjerskoj pripadnosti, time bi bili „Srbi svi i svuda”, što je temeljno geslo rasprave. Na taj način Srbija bi sebi omogućila stvaranje velike srpske države na jugoistoku Europe. Naime, Vuk je na temelju navodno istog jezika tvrdio da su svi štokavci Srbi, proglašavajući Srbima i katolike Hrvate i islamizirane Bošnjake muslimane, pa je njihove književne i druge stvaraoca i njihova dijela svrstao u srpske uvrstio ih u *Srpski rječnik* (npr. hrvatsku narodnu književu i jezičnu baštinu) i svijetu predstavio kao srpska. Tako je nastalo njegova poznata teorija o Srbima triju vjera, a onda su i sva ta područja (uključujući Liku u cijelosti) srpska.¹⁰ Vuk je tako prvi velikosrpskoj ideji dao cjelovitiju teorijsku osnovu i proširio je tadašnjom Europom, te se ovaj njegov rad smatra *prvim velikosrpskim projektom u 19. stoljeću* s pretenzijama na hrvatske zemlje, a čija stajališta do danas zastupaju politički pristaše ideje Velike Srbije.¹¹

- 10 STEFANOVIĆ KARADŽIĆ, Vuk, Srbi svi i svuda, Izvori velikosrpske agresije, Zagreb, 1991., str. 91-98. Tako prema Vuku, Hrvati kao narod ne postoje, dok oni „današnji Hrvati u varmedi (županiji) zagrebačkoj, varaždinskoj i križevačkoj, kojih je jezik kao prijelaz iz krankjskoga u srpski”, a koji umjesto „sto” i „šta” govore „kaj”, „među Slovence idu”, a svi koji govore „sto” ili „šta” su čisti Srbi, a koji se po zakonu, tj. religiji“ dijele „natroje” – pravoslavne, katolike i muslimane.
- 11 VALENTIĆ, Mirko, Velikosrpske pretenzije na hrvatske zemlje u XIX stoljeću, Domovinski odgoj, priručnik za hrvatske vojниke, dočasnike i časnike, Zagreb, 1995., str. 289-290. Današnji zagovornici koncepta Velike Srbije, npr. dr. Vojislav Šešelj, predsjednik Srpske radikalne stranke, trenutno stranac s najvećim brojem glasova u Srbiji, smatraju da se on prvi put pojавio 1683. u Memorandumu Đorda Brankovića upućenom austrijskom caru. Branković je predlagao oslobođenje i ujedinjenje svih srpskih zemalja, tj. onih u kojima se govori srpski jezik u Veliku Srbiju kao posebnu jedinicu u unutar Austrijskog Carstva koja bi definitivno sprječila dalje turske prodore u središnju Europu. Car je to u načelu prihvatio - dodijelio mu je titulu grofa i postavio ga za despota tih zemalja, tada još pod turskom vlašću. Ali, kada je nakon turskog poraza pod Bećom, nastavkom rata protiv Turske (u kojem je austrijska vojska prodrala do Skoplja, ali se morala povući) i narodnih ustanaka u Hrvatskoj, Bosni, Srbiji i Makedoniji, dio tih prostora zuzela austrijska vojska, nije to proveo u djelo, a Branković je zatočio u grad Heb u Češkoj, gdje je i umro. Drugi put pojавio se 1803. u Memorandumu Arsenija Gagovića, arhimandrita pivskog manastira u današnjoj Crnoj Gori, upućenom ruskom caru u kojem traži rusku pomoć u oslobođanju srpskih teritorija najprije iz turskog, a potom austrijskog ropstva i stvaranja jedinstvene srpske države. I treći put pojavljuje se nakon početka Prvog srpskog ustanka protiv Turaka u Beogradskom pašaluku 1804. u Memorandumu Stevana Stratimirovića, karlovačkog mitropolita upućenog ruskom caru sa željom da se oslobole sve srpske zemlje iz turskog, austrijskog i mletačkog ropstva i ujedine u jedinstvenu srpsku državu. Šešelj i danas tvrdi da su srpske zemlje sve one gdje se govori srpski, a to su Srbija, cijela Bosna i Hercegovina, Crna Gora i skoro cijela Hrvatska, osim tri županije: Zagrebačke, Križevačke i Varaždinske. To je prije 80 godina tvrdio i Nikola Pašić, njegov prethodnik na čelu Narodne radikalne stranke (a kao što smo vidjeli i Vuk Stefanović Karadžić). Svjedočenje Vojislava Šešelja na Haškom sudu 25. VIII. 2005. na suđenju S. Miloševiću (www.hlc.org.yu/srpski/Haski_tribunal/Sudjenje_Milosevicu/).

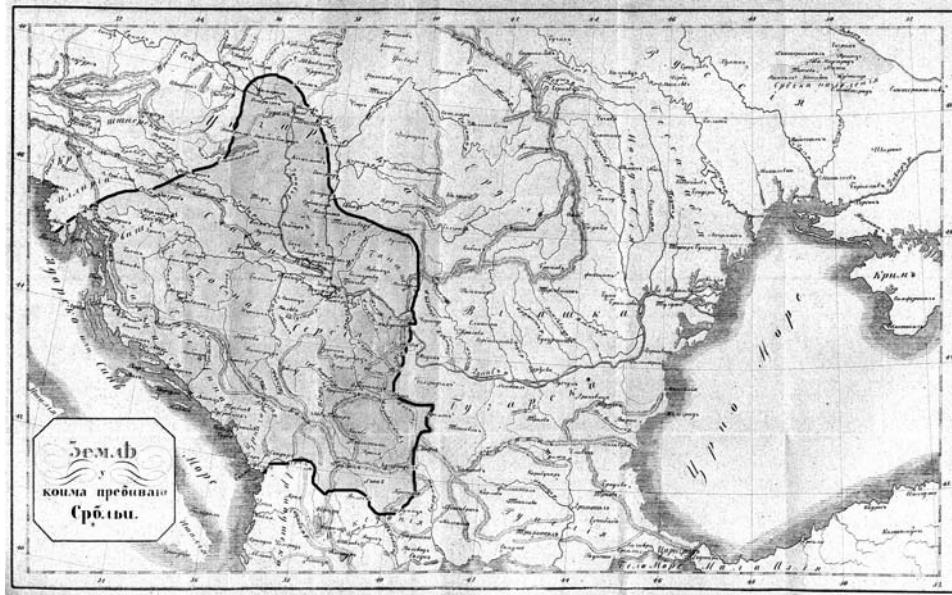
Sve to, uz svetosavlje, potaknut će nastanak i prvog velikosrpskog programa kod političkog vodstva Kneževine Srbije, a slijedit će ga slični programi sve do danas. Svrha im je zauzeti područja ostalih južnih Slavena, pa i hrvatskih (kojih opseg varira od maksimalnog do minimalnog, ovisno o političkoj situaciji te drugim okolnostima i mogućnostima) i njihovo posrbljavanje te na cijelom tome području stvaranje Velike Srbije. Taj *prvi cjeloviti politički program i provedbena osnova velikosrpske osvajačke politike*, odnosno tajni plan stvaranja Velike Srbije izradio je Ilija Garašanin (1812.-1874.), tadašnji višegodišnji ministar unutrašnjih poslova Kneževine Srbije, za kneza Aleksandra Karađorđevića 1844. u spisu pod nazivom *Načertanije* (Nacrt) vanjske i nacionalne politike Srbije.¹² Garašanin polazi od pretpostavke da će se Tursko Carstvo raspasti i podijeliti između Rusije i Austrije, a u te planove treba se umiješati Srbija te prema *povijesnom pravu* baštiniti bivše zemlje Dušanova Carstva, a prema *narodnom pravu* proširiti se na sjeverozapad, gdje žive Srbi potisnuti turskim prodiranjem, uključujući, osim BiH, Slavoniju, Hrvatsku i Dalmaciju. Tako bi se, po njemu, svi Srbi morali ujediniti i živjeti u jednoj velikoj srpskoj državi, a među Srbe on ubraja i Hrvate štokavce i muslimane BiH. U toj ujedinjenoj državi vladala bi dinastija Karađorđevića, a Srbi bi imali odlučujuću riječ na Balkanu. Kako bi Srbija sve to i ostvarila, Garašanin predlaže da se u planirane zemlje upute srpski emisari (tj. špijkeni) koji će bilježiti i pratiti sva važna zbivanja te promidžbom i drugim postupcima pripremati pripojenje tih zemalja Srbiji. Oni se ubrzo pojavljuju i u Lici, šire srbocentrizam i ideju obnove (uskršnuća) Dušanova Carstva, odnosno promiču velikosrpsku državnu tradiciju. Na terenu pronalaze suradnike, koji šire promidžbu, među kojima su ističe svećenstvo Srpske pravoslavne crkve.

Počinju se pojavljivati i prve knjige o povijesti srpskoga naroda u izdanjima državne tiskare s kartografskim prikazima "srpskih zemalja". Prva takva *Istorija naroda srpskog*, Dimitrija Davidovića /1789.-1838./ objavljena je 1846. kao pretisak bečkog izdanja iz 1821. s kartom *Zemlje u kojima prebivaju Srbi*. U tu kartu je uključena cijela današnja Repu-

¹² VALENTIĆ, Mirko, Prva programska formulacija velikosrpske ideje, Izvori velikosrpske agresije, Zagreb, 1991., str. 41-64. Iza Valentićeva teksta je tekst Načertanija Ilije Garašanina, str. 65-77. U istom Zborniku su i kartografski prikazi tzv. Velike Srbije u radu Radovana Pavića pod naslovom: Velika Srbija od 1844. do 1990./91. godine, str. 151-201 sa 14 crteža karata uz komentar autora.

Sl. 4.

Karta: "Zemlje u kojima prebivaju Srbi", među kojima je i Hrvatska iz knjige Dimitrija Davidovića: *Istoriya naroda srpskog*, tiskane u Beču 1821., a pretisak objavljen u Beogradu 1846.

-blika Hrvatska (osim zapadnog dijela Istre), a to znači i Lika u cijelosti, pa su to "srpske zemlje".¹³

Već 1858. državna tiskara u Beogradu objavljuje na srpskome *Istoriyu srpskoga naroda* Apolona Aleksanadrovića Mačkova, koja je godinu prije tiskana u Moskvi, na ruskom i u kojoj je objavljena karta *Stare srpske zemlje*, među kojima je i Slavonija (današnja s Viroviticom), Hrvatska (južno od Save, znači i Lika) te Dalmacija i Slavonija.¹⁴

Ubrzo potom objavljaju se takve karte i na Zapadu, primjerice *Karta srpskog pučanstva Turske europe i južne Austrije s granicama srpskog carstva Dušana Velikog u XIV. stoljeću* H. Thiersa. Tiskana je u Parizu 1862. u njegovoj knjizi *Serbie, son passe et son avenir*, prema kojoj je Srbija: od Celovca u Koroškoj do sjevernog dunavskog ušća u Crno more (Kilia) i Varne (naravno s Hrvatskom, Dalmacijom i Slavonijom), a na jugu do Istambula te Egejskim morem do

¹³ Djela Dimitrija Davidovića, knjiga I., *Istoriya naroda srpskog* (objavljena u Beču godine 1821.), pretisak pripremio Grigorije Vozarović, u Beogradu, u Kneževsko-srpskoj tiskari knjiga, 1846. Potrebno je reći da je u Beču već 1794. objavljena knjiga monaha Jovana Rajića (1726.-1801.) *Istoriya raznih slovenskih narodov*, najčešće Bolgar, Horvatov i Serbov, koju je napisao 1786., a u kojoj u srpske zemlje, osim Bosne i Hercegovine, ubraja Slavoniju i Dalmaciju.

¹⁴ *Istoriya srpskoga naroda*, napisao A. Mačkov (iz njegove knjige *Istoriya srpskoga jezika u svezi s istorijom naroda*, Moskva 1857.). Prilog srpskih novina za 1858., tiskano u Beogradu, u Državnoj tiskari, 1858.

Sl. 5.

Karta: "Starih srpskih zemalja", iz knjige Apollona Aleksandrovicha Mačkova: *Istorija naroda srpskog*, tiskane u Moskvi 1857. (na ruskom i pod širim naslovom), a u prijevodu objavljena 1858. u Beogradu.

Korintskog kanala i njime na Jonsko more i obalom do Trsta.¹⁵

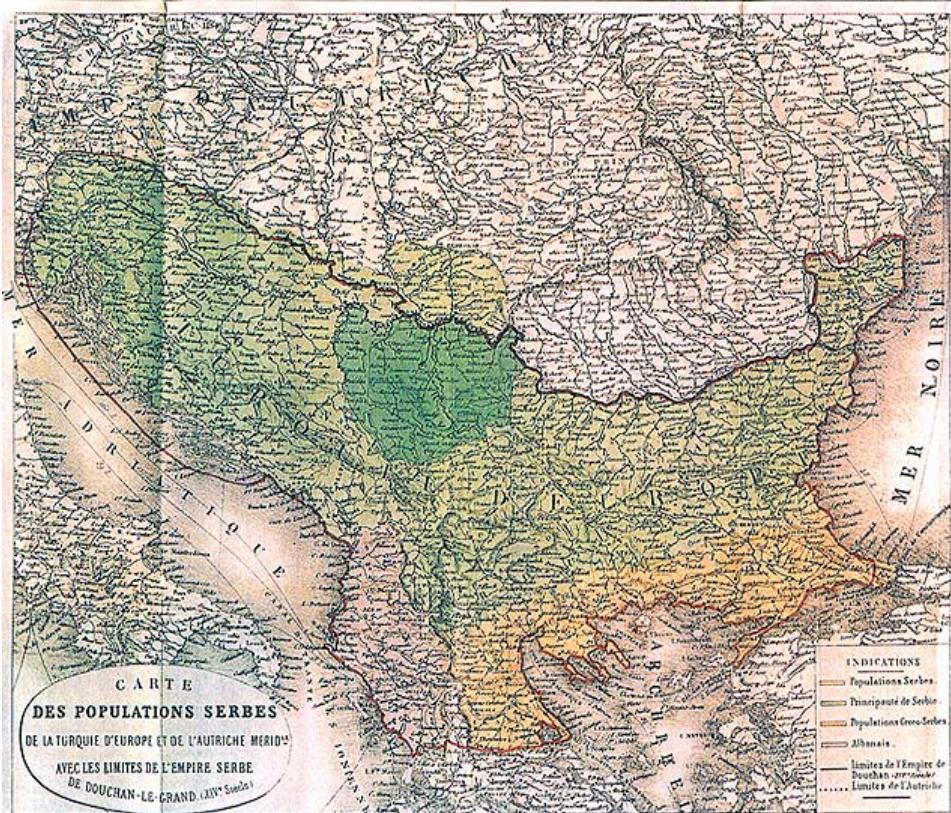
Tu je i knjiga: *Die Serbische Frage (Srpsko pitanje)* Vladana Đorđevića, povjesničara i bivšeg predsjednika srbijanske Vlade, objavljena 1909. u Leipzigu u Njemačkoj. Autor objašnjava nužnost ujedinjavanja "srpskih zemalja", a to su svi prostori od Slovenije do jugoistočne Makedonije. A u Francuskoj u knjizi Ernest Denis *La grande Serbie (Velika Srbija)*, Pariz, 1915. izražava oduševljenje srpskim pobjedama nad austro-ugarskom vojskom na Ceru i Kolubari i zaključuje da "cijeli svijet mora priznati volju i želju srpskog naroda da se ujedini", jasno u granicama Velike Srbije.

Potrebno je ovdje istaknuti kako je velikosrpski imperializam od sredine 19. stoljeća brižljivo planirao djelovanje svoje diplomacije te sustavno promicao laži o susjedima, posebice Hrvatima, objavljajući ih u nizu publikacija, pre-

¹⁵ THIERS, H., *Serbie, son passé et son avenir*, Paris 1862. Kartu u boji, s legendom i komentarom vidi: ČOVIĆ, Bože, Što kaže povjesna znanost, Izvori velikosrpske agresije, Zagreb, 1991., str. 204 a.

Sl. 6.

"Karta srpskog pučanstva turske Europe i Južne Austrije s granicama srpskog carstva Dušana Velikog u XIV. stoljeću" iz H. Thiersove knjige *Serbie, son passé et son avenir*, tiskane u Parizu 1862.

stavki te karata "srpskih zemalja" i Velike Srbije (sličnih nekim ovdje predočenim) na području kojih žive samo Srbi (triju vjera), prvenstveno u Francuskoj i Velikoj Britaniji. To je utjecalo na javno mišljenje zapadnoeuropskih zemalja 1918. i pomoglo u stvaranju na tim prostorima tzv. Versaj-ske Jugoslavije, u osnovi uglavnom velikosrpske tvorevine. U njoj su se Srbi kao najzaslužniji za stvaranje te države te kao najbrojniji u stanovništvu i na vlasti, sa srpskim kraljem na čelu, pod imenom troimenog naroda (Srba, Hrvata i Slo-venaca), a potom integralnog jugoslavenstva (Jugoslavena), nametnuli i nastojali vladati nad drugim narodima u Kraljevini Jugoslaviji u razdoblju 1918.-1941. godine.

Treba također istaknuti da zbog stvaranja samostalne Kneževine, poslije Kraljevine Srbije, ona za mnoge Srbe, uključujući one na području Hrvatske, postaje središte nacioanlne integracije, a tijekom vremena infiltrirat će se i velikosrpska ideologija, što će trajno utjecati na hrvatsko-srpske odnose.

U Beogradu je 1849. objavljen navedeni rad Vuka S. Karadžića što je izazvalo veliko nezadovoljstvo, poglavito među hrvatskim kulturnim djelatnicima. Budući da je u Beču 1850. održan tzv. Bečki književni dogovor i da se Vuk nametnuo da izradi podsjetnik za zajednički jezik, prijetila je opasnost da takvom politikom Hrvati izgube i jezik i ime. Da je ta opasnost bila opravdana, pokazali su i članci u *Beogradskim novinama* i *Šrpskom dnevniku* 1852. Na temelju Vukova shvaćanja i stajališta slavista Pavela Šafarika ondje se tvrdilo da su *svi štokavci Srbi*, čime su Hrvatima negirali pravo na vlastiti jezik, te da su Hrvati "ukrali jezik Srbima", odnosno da Hrvata zapravo nema. Na to je s hrvatske strane oštro u Gajevim *Narodnim novinama* (27. IX. 1852) odgovorio Ličanin dr. Ante Starčević, pravnik, književnik i političar (predsjednik Stranke prava). Ustvrdio je da postoje i ime i jezik i narod i kultura Hrvata, da Hrvati pišu samo svojim materinskim jezikom, a sve one Hrvate koji su se privremeno, zbog "sloge bratimske" odrekli hrvatstva u korist ilirstva i jugoslavenstva, pozvao je da se vrate svojim hrvatskim korijenima. Zastupao je misao hrvatskoga državnoga prava i program stvaranja potpuno samostalne Hrvatske izvan Habsburške Monarhije, što je njegov stranački kolega Eugen Kvaternik bezuspješno pokušao ostvariti Ustankom u Rakovici 1871. godine. Starčević se narugao srpskoj megolomaniji da sve što vidi i što im se svidi proglaše srpskim.¹⁶ I više drugih autora (npr. B. Šulek, M. Bogović, A. V. Tkalčević) pobijaju Vukov jezični pansrbizam, a nakon njegove smrti i Đuro Daničić, najugledniji srpski filolog, odustao je od njegovih teza i čak ih je pobijao. Ipak, i dalje je u to vrijeme srpski jezični nacionalizam ostao dominantan u srbijanskoj i prečanskoj srpskoj kulturnoj javnosti.

I dok se Hrvatski sabor bori za novu ustavnu definiciju hrvatskoga državnog prava u Monarhiji i za sjedinjenje hrvatskih zemalja, srpski zastupnici su 1866. postavili pitanje priznanja srpskog naroda u Hrvatskoj, ali kao "političkog naroda" Trojednog Kraljevstva. Tražili su također u svemu potpunu ravnopravnost Srba s Hrvatima, čime su se zaoštřili hrvatsko-srpski odnosi. U novinskim raspravama protuhrvatskim tekstovima isticao se Svetozar Miletić (1826.-1901.), tada zastupnik Srba u Hrvatskom saboru, u novosadskoj *Zastavi*, pokrenutoj 1866., koje je bio i prvi urednik. Polazeći od Vukove teorije kako su svi štokavci Srbi, koju su prihvaćali mnogi srpski prvaci, Miletić je nijekao Hrvatsku kao Trojedinu Kraljevinu i protivio se hrvatskom državno-

¹⁶ Vidi: Starčević – znanstveni kolokvij o 180. obljetnici rođenja, Zagreb, 2004. Tu upozoravam na priloge: JELČIĆ, Dubravko, Ante Starčević kao branitelj hrvatskog jezika; HOLJEVAC, Željko, Dr. Ante Starčević o Srbima i Srbiji i MATKOVIĆ, Stjepan, Razni oblici interpretacije Ante Starčevića od 1990-ih na ovom.

političkom djelovanju te osvješćivanju Slavonije i Dalmacije. Naime, video ih je kao srpske zemlje. Za Srbe u Hrvatskoj zahtijevao je autonomiju, državnopravno priznanje, reorganizaciju županija radi povoljnog zastupanja Srba u Saboru, građanska prava, zajamčen školski, kulturni i crkveni život te dvojno ime za stanovništvo u Hrvatskoj. Hrvatski sabor je 1867. prihvatio saborski članak da je službeni jezik u Hrvatskoj i Slavoniji "hrvatski ili srpski" i ravnopravnu uporabu latinice i cirilice, te jednoglasno prihvatio izjavu da "Trojedna kraljevina priznaje narod srp., koji u njoj stanuje, kao narod s narodom hrvat. istovjetan i ravnopravan". Priznata su im sva individualna prava, ali ih nije mogao priznati *političkim narodom* jer bi to značilo priznanje nositelja posebne državnosti na hrvatska područja, što su stalno tražili i velikosrpski ideolozi, svojatajući dio hrvatskoga područja. Sabor je potom, na pritisak srpskih zastupnika, prihvatio novi nadnacionalni naziv za jezik - "jugoslavenski jezik", koji je u Beču, dobivši ga na potvrdu, Ivan Mažuranić, dvorski kancler, izbrisao i napisao "hrvatski jezik", što je kralj Franjo Josip I. prihvatio, pa je to ušlo u Ugarsko-hrvatsku nagodbu 1868. i ostalo do 1918. godine.

Svetozar Miletić je, nakon sklapanja Austro-ugarske nagodbe (1867.) i nestanka nade za poboljšanje položaja Srba na području ukinute tzv. Vojvodine srpske, iznio program ujedinjenja svega srpskog naroda na ruševinama Austro-Ugarske i Otomanskog Carstva, te stvaranja Južnoslavenske ili Balkanske Federacije pod vodstvom Srbije. Slijedila ga je Ujedinjena omladina srpska, osnovana 1866. u Novom Sadu iz učeničkih društava, koja je djelovala među srpskim građanstvom i inteligencijom u Vojvodini, ali također u Srbiji i Hrvatskoj. Ona je Srbima smatrala Hrvate štokavce u Hrvatskoj i BiH, a zagovarala je revolucionarnu akciju oslobođenja i *ujedinjenja svih Srba* te obnovu Dušanova Carstva u budućoj jedinstvenoj državi, koju oni zamišljaju kao *Veliku Srbiju*.

Tako počinje hrvatsko-srpski spor, koji će uz oscilacije trajati do naših dana, a stalni poticaj mu je, nažalost, davala uglavnom službena velikosrpska politika širenja (i Srpska pravoslavna crkva) na štetu okolnih naroda, prvenstveno Hrvata, uključujući i područje Like. Suvremenici su zabilježili kako su se u prvoj polovici 19. stoljeća stanovnici Like nazivali Bunjevcii, Kranjci i Vlasi. No, u drugoj polovici 19. st. na Hrvatskom saboru 1861. Josif Rajačić, tada patrijarh srpski sa sjedištem u Srijemskim Karlovцима, inače rodom Ličanin iz Lučana pokraj Brinja, otvoreno je rekao kako su Srbi i Hrvati dva različita naroda, koji imaju svaki svoju povijest, crkvu, jezik, pismo i kulturu. U tome su ga poduprli svi srpski zastupnici, i Sabor je prihvatio tezu da u Trojednoj Kraljevini ima i naroda srpskog. Posebice nakon tog Sabora

počeli su se i Vlasi u Lici nazivati srpskim imenom (dotadašnje nazine „vlaški“ zamjenjuju nazivom „srpski“ (npr. Vlaško polje u Srpsko polje) jezik nazivati srpskim, zahtijevati cirilicu i ravnopravnost s Hrvatima, u čemu su najviše pridnjeli „njihovi popovi i officiri“, tj. inteligencija.¹⁷

Potretno je istaknuti da od sredine 19. stoljeća u hrvatsku politiku ulazi izrazito mnogo Srba (među kojima i znatan broj bivših Vlaha, prvenstveno iz Vojne krajine, koji su prihvatali srpsku nacionalnu ideju i srpsko ime), a posebice su brojni zastupnici Srbi u Hrvatskom saboru, koji često zauzimaju i najistaknije položaje. Tako su tijekom banovanja Ivana Mažuranića (1873.-1880.), dijelom i na njegovo zalaganje, na visokim položajima bili Srbi: Josip Živković, podban, Nikola Krestić, predsjednik Sabora, Livije Radivojević, predsjednik Stola sedmorice Vrhovnog suda. Ipak je Mažuranić tada zaradio epitet „srbofoba“ jer je ukinuo srpsku crkveno-školsku autonomiju, provedenu u to vrijeme pri reformi školstva. To će bitno utjecati i na političke odnose između Hrvata i Srba, posebice kad su Srbi zahtijevali poseban položaj u Hrvatskoj i srpsko ime za jezik, s krajnjim ciljem izjednačavanja Hrvata i Srba (kao „političkog naroda“) u Trojednoj Kraljevini, ali i na suradnju u zajedničkoj borbi protiv Beča i Pešte. Uz sve oscilacije i iskušenja komponenta međusobne suradnje trajno će biti prisutna kod dijela Srba u Hrvatskoj. Od toga vremena postupno jača srpsko građanstvo u hrvatskim gradovima, posebice u Zagrebu, koji ubrzo, uz Novi Sad, postaje najznačajnije gospodarsko, kulturno i nacionalno središte Srba Habsburške Monarhije.¹⁸ Potkraj 19. i početkom 20. stoljeća odnosi između Hrvata i Srba bili su na velikim iskušenjima, a na njih je svakako utjecala i velikosrpska politika, koja će sve više dolaziti do izražaja.

Aktivnost na promicanju velikosrpske politike na područjima Slavonije, Hrvatske i Dalmacije jača uoči i tijekom Bosansko-hercegovačkog ustanka (1875.-1877.), kada je iz Bosne u Hrvatsku izbjeglo više od 100.000 ljudi, a dio njih i na područje Like. Ustanak Srbija želi iskoristiti za priključenje BiH, a zatim i dijelova Hrvatske, zaoštrevajući pritom odnose između Hrvata i Srba. Tada su se na tome području sukobili interesi Srbije i Austro-Ugarske. Rusija je nastojala iskoristiti postojeće stanje da proširi svoj utjecaj na Balkanu. Nezadovoljna politikom Srbije, tajno se dogovorila s Austro-

17 Opširnije vidi: PAVLIČEVIĆ, Dragutin, O pučanstvu Krbave, Like i Gacke s posebnim osvrtom na Bunjevce, Zbornik Krbavska bitka i njezine posljedice, uredio Dragutin Pavličević, Zagreb, 1997., 203.-220.

18 Vidi: RUMENJAK, Nives, Politička i društvena elita Srba u Hrvatskoj potkraj 19. stoljeća. Uspon i pad Srpskog kluba, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2005. U knjizi su navedeni politički i društveno istanuti Srbi (saborski zastupnici, rukovodioци i članovi srpskih ustanova i društava s kraćim osobnim podacima i zanimanjima) s područja Like u tome razdoblju.

Ugarskom da ona zaposjedne BiH, a Rusija će okupirati Bospor i Dardanele. Rusija je zatim u ratu porazila Tursku (ali zbog ratnog brodovlja Velike Britanije u Mramornome moru nije zauzela Carigrad i tjesnace), određujući joj u San Stefanu teške uvjete mira (od kojih su najznačajniji: utemeljiti Veliku Bugarsku, priznati neovisnost Srbije i Crne Gore te autonomiju BiH). Ovo snažno jačanje utjecaja Rusije na Balkanu nije odgovaralo velikim europskim silama te je rasplet završen 1878. na Berlinskom kongresu. Prema njegovim zaključcima, Srbija se proširila prema jugu i priznata joj je neovisnost, dok je Austro-Ugarska dobila mandat da okupira BiH, što je i provela. No, velikosrpska politika se s time ne miri te njezinu aktivnost na Zapadu prema hrvatskim prostorima nisu spriječili ni tajni ugovori između Austro-Ugarske i Kraljevine Srbije sklopljeni 1881. o politici i trgovini. Njima se Srbija pismeno odriče svojih težnji prema Zapadu, prvenstveno u BiH, a Austro-Ugarska nema ništa protiv njezina širenja prema jugu, uz povoljne trgovačke ugovore za obje strane. Od tada se politička aktivnost Kraljevine Srbije, posebice nakon poraza od Bugara 1885., prema područjima BiH, Vojvodine i najvećeg dijela Hrvatske, uključujući Liku u cijelosti, vodi tajno s krajnjim ciljem da ih uključi u svoj sastav. U to vrijeme Kraljevina Srbija šalje tajne agente te pomaže na tim područjima prosrpskim pojedincima, društвima i strankama, potplaćuje novinare i financira novine (npr. *Srbobran* i *Vrač pogodač* u Zagrebu, *Srpski glas* u Zadru i dr.), koji svi promiču velikosrpsku politiku.¹⁹ U smишljenu i sustavnu politiku srpske države uključivani su stručnjaci s raznih područja znanosti (od političara preko sveučilišnih profesora, crkvenih dostojanstvenika, časnika, činovnika, novinara do pisaca), ali i najviše srbjanske ustanove, poput Srpske akademije nauka i umjetnosti (SANU) i Sveučilišta. Izlazi više tisuća srpskih knjiga "za narod i školu" u većini kojih se srpsko čitateljstvo uvjeravalo kako su Lika, Dalmacija, Slavonija, Srijem i drugi dijelovi Hrvatske "srpske zemlje", a neke od tih knjiga na najgrublji način negiraju postojanje Hrvata.

Navest ćemo samo primjer knjige Petra M. Niketića, *Srpski svet u reči i slici* tiskane u Beogradu 1882., koja je potom objavljena u nekoliko izdanja i bila je školska lektira.²⁰ Niketić navodi da srpski narod živi u *Kraljevini Srbiji*, u

19 Opširnije vidi u knjigama: AGIČIĆ, Damir, Tajna politika Srbije u 19. stoljeću, Zagreb, 1994. te ARTUKOVIĆ, Mato, Srbi u Hrvatskoj (Khuenhovo doba), Slavonski Brod, 2001., str. 325. Artuković tu navodi kako je Vrač pogodač "bio izrazito velikosrpski, antihrvatski i antižidovski list", što uglavnom vrijedi i za Srbobran, koji kao srpski stranački list vodi najostriju protuhrvatsku promidžbu.

20 NIKETIĆ, Petar M., Srpski svet u reči i slici, knjiga za narod i školu, Beograd 1890., str. 5 i 169.

Staroj Srbiji, u Mačedoniji, u Crnoj Gori, u Bosni i Hercegovini, u Dalmaciji, u Istri, u Hrvatskoj, u Slavoniji, u Sremu, u Bačkoj, u Banatu, u Srbiji pod Bugarskom te zaključuje kako se zbog toga i sve te zemlje zovu srpske zemlje, a narod u njima je srpski narod ili svet. Procjenjuje da su od 11 milijuna stanovnika koji žive u tim "srpskim zemljama", njih "osam i po miliona čisti Srbi". Ostalo su: Turci, Arnauti, Cincari, Vlasi, Mađari, Nijemci, Talijani i Cigani, dakle bez Hrvata. Priznaje da postoje neka predelna imena ali smatra da im je svima jezik isti, pa svi treba da se zovu i jednim narodnim imenom - Srbin. Navodi da je Hrvatsku u 7. st. naselilo srpsko pleme Hrvati, pa se zato i njezini stanovnici zovu svojim predelnim imenom Hrvati, a govore čistim srpskim jezikom.

Tu je i Etnografska karta srpskih zemalja, izrađena na osnovu istorije, jezika, običaja i poezije od srpskih sveučilištaraca, objavljena 1892. u Prosvetnom glasniku, glasilu Mi-

"Etnografska karta srpskih zemalja, izrađena na osnovu istorije, jezika, običaja i poezije" od srpskih sveučilištaraca u Beogradu, koju je 1891. za svoje potrebe koristio Generalstab vojske Kraljevine Srbije (koju ovdje donosimo), a zatim je 1892. objavljena za potrebe Ministarstva prosvjete Kraljevine Srbije. Karta je upotrebljavana kao obvezni priručnik školske nastave u Srbiji, pa su tako naraštaji srpske mladeži desetjećima lažno odgajani kako su tobože i područja Hrvatske, Dalmacije i Slavonije tzv. "srpske zemlje".

Sl. 7.

nistarstva prosvete Kraljevine Srbije, koja je bila obvezatni školski priručnik (u nekim školama i prije njezina objavljenja).²¹ Prema njoj cijelo područje današnje Republike Hrvatske (osim zapadne Istre) spada u "srpske zemlje". Te 1892. održani su i prvi protuhrvatski prosvjedi u Beogradu.

U Hrvatskoj je od 1883. do 1903. ban Khuen Hedervary provodio pojačanu mađarizaciju i progonio Hrvate, služeći se u politici poznatom rimskom izrekom "Divide et impera" (Podijeli pa vladaj), što je izazivalo odlučan hrvatski otpor. U provedbi protuhrvatske politike oslanjao se i na hrvatske Srbe.²² Tako je bilo i na području Like, jednom od najjačih pravaških uporišta u Hrvatskoj. Naime, pravaši su na prvim izborima tijekom Nagodbe za Hrvatski sabor u dijelu bivše Vojne krajine, koji su održani 1883., pobijedili u pet kotara, od kojih su Brinje, Brlog i Karlobag spadali pod Ličko-krbavsku županiju. No, nakon Khuenove izborne reforme 1888., u izbornom kotaru Gospic, središnjem u Županiji, za razliku od prije, tada su prevladali pravoslavci, a mađaronski kandidati, većinom Srbi, pobjeđuju u svim kotarima. Na čelu im je bio Ličanin, generalski sin, veliki župan (do 1901.) Budislav pl. Budisavljević, te je Khuen tu nesmetano vladao. Budisavljeviću je posebno zamjereno što je sustavno gušio političke slobode, okomljуći se pritom uglavnom na pravaše, pa je zapovjedio da oni ne smiju biti izabrani u županijsku Skupštinu, te što je preko državne uprave na javni trošak financirao srpske institucije, dopustio uporabu srpske crkveno-narodne zastave identične zastavi srpske države, čime se ona nametala (a za Mažuranića je bila zabranjena), i cirilične natpise na ustanovama te je poticao javne manifestacije ličkih Srba. Time je donedavno apolitičan pravoslavni puk srbiziran i iskorištavan u kuenovskom pacifiranju hrvatskoga naroda. Tako se uz potporu mjesnih vlasti osnivaju razne udruge prožete srpskim nacionalnim duhom, kao što su bile srpske kreditne i zemljoradničke zadruge, srpska pravoslavna crkvena pjevačka društva i srpske čitaonice, npr. u Gospicu Srpska štedionica, Srpsko pjevačko društvo i Srpska čitaonica, zatim u Gračacu, Korenici, Ličkom Petrovom Selu, Lovincu, Medku, Otočcu, Plaškom i Udbini srpske štedionice, u Otočcu i Udbini srpske čitaonice i u Otočcu i Donjem Lapcu srpske zadruge.²³ Istodobno pokrenuti list Srpske samostalne stranke u Gospicu zvao se *Srbin* (1898-1911.), vlasnik i nakladnik bio mu je Petar M. Krajinović, paroh iz Široke Kule, a odgovorni urednik Stevo Obradović.

21 Etnografska karta srpskih zemalja, izrađena na osnovu istorije, jezika, običaja i poezije, Prosvetni glasnik, Beograd, 1892.

22 Opširnije o tome vidi u navedenoj knjizi: ARTUKOVIĆ, Mato, Srbi u Hrvatskoj (Khuenovo doba), Slavonski Brod, 2001.

23 Opširnije o njima i njihovu članstvu vidi: RUMENJAK, Nives, Politička i društvena elita Srba u Hrvatskoj potkraj 19. stoljeća. Uspon i pad Srpskog kluba, Zagreb, 2005.

Time se izražavao poseban identitet u odnosu na hrvatsku stranu, koja je u Gospiću izdavala list *Hrvat* (1895.-1911.), glasilo Starčevićeve Hrvatske stranke prava (ur. Toma Ban). Odmah na početku lista istaknuto je "Srbin je najmlađi borac srpski". List je pokrenut s namjerom "jačanja srpske svijesti i obrane srpstva i srpskih svetinja na ovoj strani – S vra Velebita na domak Gori Petrovoj". Uz sučeljavanje s Hrvatima list trajno iskazuje i antisemitizam, optužujući Hrvate da su se uortačili s "Čivutarijom" protiv Srba. Taj list i srpska zajednica u Lici imali su pomoć i izvana jer su im iz srpske države stizala sredstva koja su podupirala ideju svesrpstva, ali i razni srbijanski listovi poput *Velike Srbije*, *Radikal*, *Glasa naroda*, *Šabačkog glasnika ili Srpskog lista*, što su 1888. evidentirale i županijske vlasti u Gospiću, koji su podupirali ideju širenja srpstva na štetu Hrvata. Tako je u Gospiću osnovana tajna srpska organizacija *Dušan Silni*, koja radi na odcepljenju hrvatskih zemalja u "zapadnim granicama Velike Srbije na crti Virovitica- Karlovac-Gospic-Karlobag" i njihovu pripojenju Srbiji. Iz Beograda su pisano pozdravili ovaj uspjeh "u dičnom srpskom gradu Gospiću".²⁴ Sve je to izazivalo napetosti i vrijedalo je hrvatske nacionalne interese.²⁵ Služenje hrvatskih Srba stranim interesima kada je Hrvatska bila najugroženija produbljivalo je hrvatsko-srpski spor. Khuen je omogućio da već 1884. u Zagrebu izlazi list *Srbobran*, glasilo Srpske samostalne stranke, na cirilici, koji vodi najžešću protuhrvatsku promidžbu te tako svojim pisanjem iritira hrvatsku javnost.²⁶ Kada je *Srbobran* 1902. u Zagrebu objavio članak Nikole Stojanovića (1880.-1964.) nazvan "Do istrage (uništenja) naše ili vaše", u kojem negira ime, jezik i narodnost Hrvata, i najavljuje im rat do uništenja, izbili su u gradu i prvi spontani protusrpski prosvjedi.²⁷ Pokazali su da Hrvatskoj ne prijeti samo opasnost da ju podčine Beč i Budimpešta, nego i Beograd. Prosvjedi su bili najava snažnog protumađarskog pokreta 1903.

24 Tako u pismu od 21. II. 1907. iz Beograda im pišu: Osobito nam je milo, što se u dičnom srpskom gradu Gospiću uspelo podići srpsku vitešku zajednicu. Mi ovde u Beogradu cenimo Gospic kao jak bedem srpstva i redovito pratimo vaš list (to je Gospički 'Srbin' – Z.D.). Savezna uprava želi vam svaki napredak i šalje vam svojoj jednokrvnoj i jednorodnoj braći svoje srpsko bratsko i viteško pozdravlje: Zdravo Silni!. VUKOVIĆ, Milan, Sukobi političkih stilova u traženju osamostaljenja Hrvatske, Zagreb, 2004., 23.

25 Opširnije o naprijed navedenom vidi: MATKOVIĆ, Stjepan, Čista straka prava 1895.-1903., Zagreb, 2001., 197, 203-205, 271-286.

26 Vidi: R(UŽIĆ), I(van), Srpska propaganda radi o zatoru hrvatskog imena, Zagreb, 1910., str. 101.

27 STOJANOVIĆ, Nikola, Do istrage vaše ili naše, Izvori velikosrpske agresije, Zagreb, 1991., str. 99.-105. Dovoljno je citirati sljedeći dio: Hrvati niti imaju posebnog jezika, ni zajednice običaja, ni čvrstog jedinstva života, niti, što je glavno, svesti o međusobnoj pripadnosti, i stoga ne mogu biti posebna narodnost,,Ta se borba mora voditi 'do istrage naše ili vaše'. Jedna stranka mora podleći. Da će to biti Hrvati, garantuje nam njihova manjina, geografski položaj, okolnost što žive svuda pomešani sa Srbima, i proces opšte evolucije, po kome ideja Srpstva znači napredak".

(tijekom kojega, a ni poslije nije bilo protusrpskih izgreda). Khuen je morao napustiti Hrvatsku, a na političku scenu je 1906., pobjedvši na izborima, stupila Hrvatsko-srpska koalicija, kada se međunacionalnom suradnjom Hrvata i Srba nastojalo suprotstaviti politici Pešte i Beča. Kasnije se ona, pod vodstvom Svetozara Pribićevića, pretvara u prorežimsku stranku. Pribićević je bio pristaša približavanja Hrvatske prema Srbiji i bitno je utjecao na događaje u vezi s ujedinjenjem 1918. godine. U to vrijeme na području Hrvatske sve više jača *jugoslavenstvo* te je sve manje onih koji budućnost Hrvatske vide u sastavu Austro-Ugarske. Zbog napesti i ratnih odnosa sa Srbijom tijekom Balkanskih ratova te u Prvom svjetskom ratu, kada je u hrvatskim zemljama za austro-ugarske napade na Srbiju bilo mobilizirano više od 70.000 vojnika, od kojih oko 15.000 Srba, Beč i Pešta pojačavaju protusrpsku politiku. To će utjecati na odnose prema Austro-Ugarskoj, ali i na odnose između Hrvata i Srba.

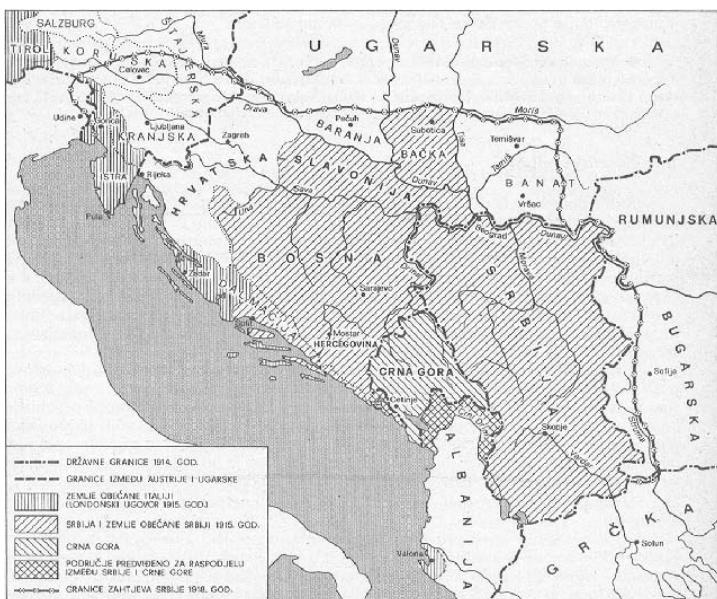
Godine 1903. skupina časnika srpske vojske osniva u Beogradu tajnu terorističku organizaciju *Crna ruka*, koja 1911. dobiva naziv *Ujedinjenje ili smrt*, čija je osnovna zadaća ujedinjenje srpstva na cijelom prostoru gdje Srbi žive, tj. na području planirane Velike Srbije (koja, osim Kraljevine Srbije, obuhvaća "sve srpske pokrajine": Hrvatsku, Primorje, Slavoniju, Srijem, Vojvodinu, BiH, Crnu Goru, Staru Srbiju i Makedoniju). U ostvarivanju svojih ciljeva koriste se i atentatima, od kojih je onaj 1914. na austro-ugarskog prijestolonasljednika Franju Ferdinanda u Sarajevu bio povod Prvom svjetskom ratu.²⁸

Tijekom Balkanskih ratova 1912. i 1913. Srbija je pripojenjem Kosova i Makedonije gotovo udvostručila svoju površinu i broj stanovnika, dok je njezina vojska u tim ratovima počinila genocid nad albanskim stanovništвом, prvi registrirani i utvrđeni na Balkanu. Utvrđili su ga stručnjaci Međunarodne komisije američke Zaklade Carnegie sa sjedištem u Washingtonu.

Na početku Prvog svjetskog rata Vlada Kraljevine Srbije iskazala je silama Antante svoj maksimalni cilj - oslobođenje svih Srba, Hrvata i Slovenaca, tj. stvaranje jugoslavenske države (tzv. Niška deklaracija 1914.). No, Nikola Pašić, predsjednik radikalne vlade, i regent Aleksandar Karađorđević imali su i minimalni cilj, koji su predočili i silama Antante – ujedinjenje srpskog naroda i stvaranje Velike Srbije proširenjem tadašnje Srbije na Crnu Goru, Bosnu i Hercegovinu, dio Hrvatske (Dalmacija i Slavonija) te

SI.8

Karta teritorijalnih obećanja sila Antante Italiji i Srbiji 1915. godine i teritorijalni zahtjevi Srbije 1918. od Austro-Ugarske i Bugarske (Izvor: Dr. Dušan Bilandžić, dr. Ivan Jelić, dr. Hrvoje Matković, dr Dragutin Pavličević, dr. Jakaša Stanić i dr. Radovan Vukadinović, , Udžbenik za usmjereno obrazovanje, Zagreb, 1989., str. 121).

SI. 9.

Nova karta Europe (New map of Europe)

Planirana i zamišljena karta Europe nakon završetka Prvog svjetskog rata i propasti Austro-Ugarske Monarhije, s novim granicama Kraljevine Srbije (u biti "Velike Srbije") kako su je vidjeli u carskoj Moskvi te prihvatali i priježljivali u Beogradu. "M. Milošević", litografija, Beograd, prema ruskom listu "Novoe zveno" 1917.

Vojvodinu, s prevlašću srbijanskoga građanstva i dinastije Karađorđevića.²⁹ Zato kad su sile Antante 1915. ponudile proširenje Srbije na dijelove Austro-Ugarske i to: na BiH (bez bihaćko-cazinskog područja s lijeve obale rijeke Une), dio Dalmacije južno od rijeke Krke, koji nije obećan Italiji (tajnim Londonskim ugovorom), Slavoniju i dio Vojvodine (Bačka i Srijem), srpska Vlada je to prihvatile, s tim da joj se oni odmah, prema mogućnostima, priključe. Osim toga, tražila je ostali dio Hrvatske (uključujući Liku) i zahtijevala da se Sloveniji omogući da se nakon završetka rata izjasni o svojoj sudbini. To pokazuju i karte tiskane od 1916. do 1918. s planovima i navedenim zahtjevima Srbije (ali i drugih zainteresiranih država) te s odobrenim proširenjem Srbije od sila Antante.³⁰

²⁹ Tako su npr. u lipnju 1915. Aleksandar Belić, poznati srpski lingvist i Ljubomir Stojanović, političar, ruskom ministru vanjskih poslova predložili etnografsku kartu južnoslavenskih zemalja tada u sastavu Austro-Ugarske. Tvrdili su da su stanovnici do crte Virovitica-Senj (uključujući Liku) Srbi – pravoslavci, katolici i muslimani te kako je potrebno da se navedeni prostori dodaju Kraljevini Srbiji. Vidi: HUREM, Rasim, "Sveto pravo istoričesko" na Veliku Srbiju (6. nastavak) Oslobođenje, Sarajevo, 28. II. 2003., str. 28.

³⁰ Dom i svijet, br. 23., Zagreb, 1. XII. 1918., str. 482. gdje prenosi iz engleskog ilustriranog časopisa 1916. objavljenu kartu "Osnove razdjelbe Austro-ugarske Monarhije i uređenja južnoslavenskih zemalja" i prigodan tekst. U Beogradu se 1917. pojavila Nova karta Europe (M. Milošević, litografija) prema ruskom listu Novoe zveno nakon završetka Prvog svjetskog rata i propasti Austro-Ugarske Monarhije, kako su je vidjeli u carskoj Moskvi te prihvatili u Beogradu, na kojoj je od Trsta i Koruške do granica Rumunjske i Grčke, s koridorom preko Gradišća, do Čehoslovačke, Kraljevina Srbija. Također je francuski geograf L. Gallois u svojoj knjizi: Carte ethnographique de le péninsule des Balkans, tiskanoj u Parizu početkom 1918., napisao u stilu velikosrpskih obmana, utemeljenih ovдje uglavnom na idejama Jovana Cvijića, kako su bosanski muslimani zapravo Srbi koji su prešli na islam kao odmetnici od svoje stare vjere, da su Slovenci, koje mrzi zbog njihovih liberalnih ideja, prвotno nastanjivali cijeli teritorij Hrvatske i da je Zagreb zapravo na tlu Slovenije, ali da se tada (1918.) stanovništvo oko Zagreba i u Zagorju smatra hrvatskim te da područje katoličkog stanovništva počinje tek zapadno od Zagreba. Zakaљujući kao svekoliko stanovništvo, Balkana izvan Uže Srbije ne vidi mogućnosti opstanka do prisnom sjednjenuju sa Srbijom. Na kraju knjige L. Gallois dao je Etnografsku kartu Balkanskog poluotoka, koja "Srbo-Hrvate" vidi od Trsta preko Varaždina sve do nadomak Sofiji, čiju jezgru čine pravoslavci s pojedinim otocima "islamiziranih" Srbo-Hrvata u Bosni te samo nekoliko pojedinih enklava katoličkih "Srbo-Hrvata" u zapadnoj periferiji Hrvatske (npr. na području Like i Gorskog kotara, te oko Karlovca, Zagreba, Krapine i Varaždina). Kartu u boji, s legendom i komentaram vidi: ČOVIĆ, Bože, Što kaže povjesna znanost, Izvori velikosrpske agresije, Zagreb, 1991., str. 204 b. I u novijim udžbenicima povijesti pojavljuje se Karta teritorijalnih obećanja sila Antante Italiji i Srbiji 1915. godine i teritorijalni zahtjevi Srbije 1918. godine, npr. BILANDŽIĆ, D. – JELIĆ, I. – MATKOVIĆ, H. – PAVLIČEVIĆ, D. – STANČIĆ, N. – VUKADINOVIC, J., Povijest 2, Udžbenik za usmjereno obrazovanje, Zagreb, 1989., str. 121.

Lika u planovima i programima velikosrpske politike tijekom 20. stoljeća i pokušaji njihove provedbe u praksi

Velikosrpska politika je sa stvaranjem nove južnoslavenske države - Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca 1. XII. 1918. – dobila mogućnost da svoje težnje ostvari u praksi, što je ona nastojala i postići. Srbijanski vojni zapovijednici Dušan Simović i Milisav Antonijević, pukovnici srpske vojske, odmah su 1918. sa zaposjedanjem Hrvatske predložili kralju amputaciju njezina dijela na crti Virovitica (malo istočnije od grada) - rijeka Una i dalje preko Bihaća do izvora Une pa na Knin (uključen) i rijekom Krkom na Šibenik (uključen), što je kralj odbio. No, Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca, odnosno Kraljevina Jugoslavija (kako se od 1929. do 1941. zvala), od početka je bila svojevrsna zamjena za Veliku Srbiju. U njoj je velikosrpska politika, koju vladajući režim provodi u praksi, posebno došla do izražaja prema Hrvatima općenito, a posebno na području Like. To područje trebalo je, uz pomoć domaćih Srba te svekoliku potporu Beograda, pretvoriti u zapadnu granicu njihove Velike Srbije (pa i u polazište za dalja velikosrpska osvajanja preostalih hrvatskih prostora do slovenske granice). Tako su od prvog dana nove države 1918. Hrvati tih prostora bili izloženi pritiscima i teroru kraljevskog jugoslavenskog, u biti velikosrpskog režima. Srbi su u svemu imali prednost, dok su Hrvati u svemu bili podčinjeni. Na rukovodećim mjestima uprave, policije, te vojske pretežito su Srbi. Hrvati se proglašavaju od prvoga dana za „separatiste”, protivnike „kralja i monarhije”, „antidržavne elemente”. Time se stvarao okvir za njihove progone, što vlasti i čine, ali i nacionalističke organizacije pod njihovom zaštitom (npr. Udruženje četnika, Organizacija jugoslavenskih nacionalista – ORJUNA, Narodna obrana). Posljedica je bila kontinuirana borba ali i različita stradanja mnogih Hrvata, posebice 1932. godine. Podsjetimo da su žandari i četnici ubili i ranili seljake Hrvate u Stajnici kod Brinja i iz Klanca i Žitnika u Gospiću 1935., ubojstva 1936. Karla Brkljačića, narodnog zastupnika HSS-a za kotor Perušić, a 1937. ubijeni su i ranjeni gospički omladinci u Senju.³¹ Slično je bilo i u drugim dijelovima Hrvatske. Tako je Miroslav Krleža, istaknuti hrvatski književnik, u ljeto 1928., nakon zločina u Narodnoj skupštini u Beogradu nad zastupnicima HSS-a (dvojica ubijena, trojica ranjena, među kojima Stjepan Radić, predsjednik HSS-a, koji je podlegao ranama), ovako sažeо prvih deset jugoslavenskih godina (1918.-1928.): *Dvadeset i četiri političke smrtne osude, 600*

³¹ Vidi: BIĆANIĆ, Nikola, Vila Velebita. Nacionalna borba Hrvata u Lici između dva rata, HKD sv. Ćirila i Metoda, Zagreb, 1991.

političkih ubojstava, 30.000 političkih uhapšenja, 3.000 političkih emigranata i bezbrojna masa političkih izgona. Nakon uvođenja diktature kralja Aleksandra 6. siječnja 1929., razdiobom hrvatskog etničkog i povijesnog prostora podjelom Kraljevine Jugoslavije na banovine, zabranom spominjanja hrvatskog imena, isticanja zastava i drugog hrvatskog znakovalja, krutom provodbom centralizma i unitarizma, ograničenom slobodom govora, cenzurom i pooštravanjem zakona - represija i zločini prema hrvatskim domoljubima znatno su se povećali. Uz policiju i vojsku, u tome u pravilu sudjeluje i cjelokupni upravni aparat, ali i sve legalno osnovane nacionalističke organizacije, među kojima se terorom i zločinima prema Hrvatima posebno ističu *četnička udruženja* (pa i ona na ličkom području, u kojima su uglavnom bili Srbi, i to: u Brinju, Gospiću, Gračacu, Donjem Lapcu, Korenici, Plaškom, Medku, Smiljanu, Srbu, Škarama kod Otočca, Malovanu kod Gračaca, Gornjoj Ploči kod Udbine, Otrić-Zrmanji, Ličkim Doljanima i Plitvičkom Ljekovacu (i u okolnim mjestima, npr. u Ogulinu, Vojnoviću kod Ogulina, Donjim Dubravama, Drežnici, Srpskim Moravicama, Vrbovskom, Generalskom Stolu, Gomirju, Gornjim Dubravama, Sušaku, Slunju, Tušiloviću, Bihaću, Drvaru, Bosanskom Grahovu i Kninu) s nekoliko stotina članova u upravnim odborima.³² Hrvatima je tada osporavana narodnost, nametnuti na različite načine srpski jezik i cirilično pismo te srpska povijest, a bila je zabranjena upotreba hrvatskog imena i hrvatskih simbola te rad hrvatskih društava. Na razne načine nastojalo ih se razbiti i oslabjeti, čemu služi politika zapošljavanja posebice u državne službe u Lici (koje su uglavnom bile rezervirane za Srbe), ali također politika nacionalizacije i kolonizacije, posebice tzv. solunskih dobrovoljaca, uključujući one s područja Like, kojih je bilo oko 2000, posebice u Slavoniju, čime se nastoji promjeniti nacionalna struktura toga područja u korist Srba.³³

32 Vidi: JELIĆ-BUTIĆ, Fikreta, Iz povijesti četničkog pokreta u Hrvatskoj između dva rata – prilog gradi o četničkim udruženjima u Savskoj banovini 1934.-1936., Radovi br. 21, Zavod za hrvatsku povijest, Zagreb, 1988., str. 145-231. i Jugoslovenska straža, glasilo Glavnog odbora Udruženja četnika za slobodu i čast otadžbine, Beograd, 1934.-1939. u kojoj se navode spomenuti četnički pododbori, a za neke i širi podaci.

33 Primjerice dr. Đuro Basarićek u knjižici: Konac jedne laži – savremeno razmatranje o najnovijem socijalno-gospodarskom pitanju Hrvatske (knjižnica Gruda, svezak 1., Zagreb, 1924.), u poglavlju Srpska naselja u Virovitičkoj županiji i Srijemu, uz ostalo piše: Ministarstvo za agrarnu reformu radilo je takoder u posljednje vrijeme živo oko naseljavanja poljoprnjelaca iz Like, Korduna, Bosne i Hercegovine u Slavoniju. No ministarstvo je isključivo u te krajeve naseljavalo Srbe pod imenom t. zv. dobrovoljaca. Da li se dobrovoljci katoličke vjere nisu uopće javljali ili se na njih kod podjele zemlje nije uzelo u obzir, trebalo bi ispitati. Činjenica jest, da su ta naselja isključivo srpska. Prema podacima ministarstva podijeljeno je

Na svaki izražaj nezadovoljstva Hrvata, represija nije izostala - od batinanja do mnogih ubojstava. Postojećim hrvatskim društvima zabranjuje se rad te se ona raspушtaju, npr. podružnica Hrvatskog kulturnog društva "Napredak" u Gosiću.³⁴ No, to je imalo suprotan učinak te jačaju homogenizacija i otpor hrvatskoga i drugih naroda na području Kraljevstva SHS.³⁵

Na području Like nakon stvaranja jugoslavenske države imamo dvije međusobno suprostavljene političke koncepcije. Prva je *jugoslavensko-unitaristička*, koja ističe državni unitarizam utemeljen na poimanju jedinstvenog jugoslavenskog naroda na cjelokupnom teritoriju, uz brisanje svih povijesnih nasljeđenih razlika u djelovima zemlje koji su se u nju uključili, s jednom vladom i jedinstvenim vodstvom, te je sa stajališta državnog jedinstva i protiv svakog cijepanja državne cjeline. Njezin nositelj je *Jugoslovenska demokratska stranka (JDS)*, najčešće zvana samo Demokratska stranka, koje je glavni organizator u hrvatskim krajevima Svetozar Pribićević. Nasuprot je konfederalistička, u blažoj formi federalistička koncepcija s polazištem na nasljeđenim povijesnim razlikama, čiji je nositelj *Hrvatska pučka seljačka*

tako naseljenim dobrovoljcima oko dvjesto hiljada jutara zemlje u samoj županiji virovitičkoj. Davala se zemlja besplatno po devet jutara za porodicu. (str. 44). Navedeni broj zemlje uglavnom je onaj koji je došao pod udar agrarne reforme i kolonizacije, ali je on, prema službenim podacima, tek dijelom oduzet i podijeljen. Pod pritiskom javnosti, uz brojne Srbe, na šira područja Slavonje naseljen je i manji broj Hrvata, većinom iz Hrvatskog zagorja, a ostali iz Like, Gorskog kotara, Bosne i Hercegovine, Podravine i Dalmacije. Opširnije o toj problematici vidi: ŠIMONČIĆ-BOBETKO, Zdenka, Agrarna reforma i kolonizacija na području Virovitice u međuratnom razdoblju, Zbornik Centra za društvena istraživanja Slavonije i Baranje, 21, 1, Slavonski Brod, 1984., str. 177-203. i ŠIMONČIĆ-BOBETKO, Zdenka, Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj 1918.-1941., Zagreb, 1997. Tu su podaci o svim posjedima, tijeku agrarne reforme i kolonizacije, sve kolonije i ostali podaci.

34 Hrvatski državni arhiv, Zagreb (dalje HDA), Savska banovina, Upravno odjeljenje Pov. II. D.Z. br. 1247/1932. Odluka banske vlasti Savske banovine o raspuštanju i zabrani rada podružnice HKD-a "Napredak" u Gosiću.

35 Tako se KPJ u Rezoluciji s III. kongresa, održanog u Beču 1926., o problemima Kraljevstva SHS slikovito govori sljedeće: Jugoslavija je mnogonacionalna država u kojoj se srpska nacija javlja kao vladajuća. Imperialistički režim vladajuće srpske buržoazije zasnovan je na politici nacionalnog ugnjetavanja i ekonomskog iscrpljivanja nesrpskih nacija. Nacionalno ugnjetavanje se manifestira u raznim oblicima: lišavanje političkih i građanskih prava, parceliranje pokrajina, privilegiran položaj Srba u vojnom i birokratskom aparatu, zabrana upotrebe materinjeg jezika, zatvaranje i zabranjivanje nacionalnih škola, nasilna kolonizacija, mnogo jače poresko opterećivanje nesrpskih oblasti (...). Imperialistička politika vladajuće srpske buržoazije izazvala je sasvim opravljeno silno nezadovoljstvo kod svih nesrpskih nacija. To nezadovoljstvo došlo je do izražaja u formiranju nacionalnih pokreta u Hrvatskoj, Sloveniji, Makedoniji, Vojvodini i Crnoj Gori.

stranka (HPSS) Stjepana Radića. HPSS ne priznaje državno-pravni akt kojim je 1. prosinca 1918. stvorena jugoslavenska država i smatra da se državni subjektivitet Hrvatske ne može i ne smije ukinuti udruživanjem u tu državu. Zato traži da na osnovi općepriznatog prava hrvatski narod ostvari svoju državu kako nezavisnu i "mirotvornu" republiku unutar Savezne Republike Jugoslavije. Zato mijenja naziv u *Hrvatska republikanska seljačka stranka (HRSS)* i od 1922. širi svoj interes na Hrvate u Bosni i Hercegovini te Dalmaciji. Istim spremnost za sporazum sa srpskim narodom te ostvarenje republike samo legalnim, parlamentarnim putem. Od 1925. kada priznaje monarhiju i uređenje utemeljeno na Vidovdanskom ustavu, mijenja naziv u *Hrvatska seljačka stranka (HSS)*, i tada je kratko vrijeme u koaliciji s vladajućim radikalima.³⁶ Uz njih, tu je i treća, tada najznačajnija politička stranka u Lici – *Narodna radikalna stranka (NRS)*, najčešće zvana samo Radikalna stranka, Nikole Pašića. Zainteresirana je za jedinstvo države i jačanje položaja monarhije kao izraza i jamstva toga jedinstva, uvažava naslijedene razlike u državi, zauzima se za lokalnu samoupravu u jedinstvenoj državi, uz prvenstvenu zadaću okupljanja i ujedinjavanja srpskog stanovništva u Hrvatskoj i BiH oko Srbije kao sjedišta te se u osnovi opredjeljuje za ideju Velike Srbije.

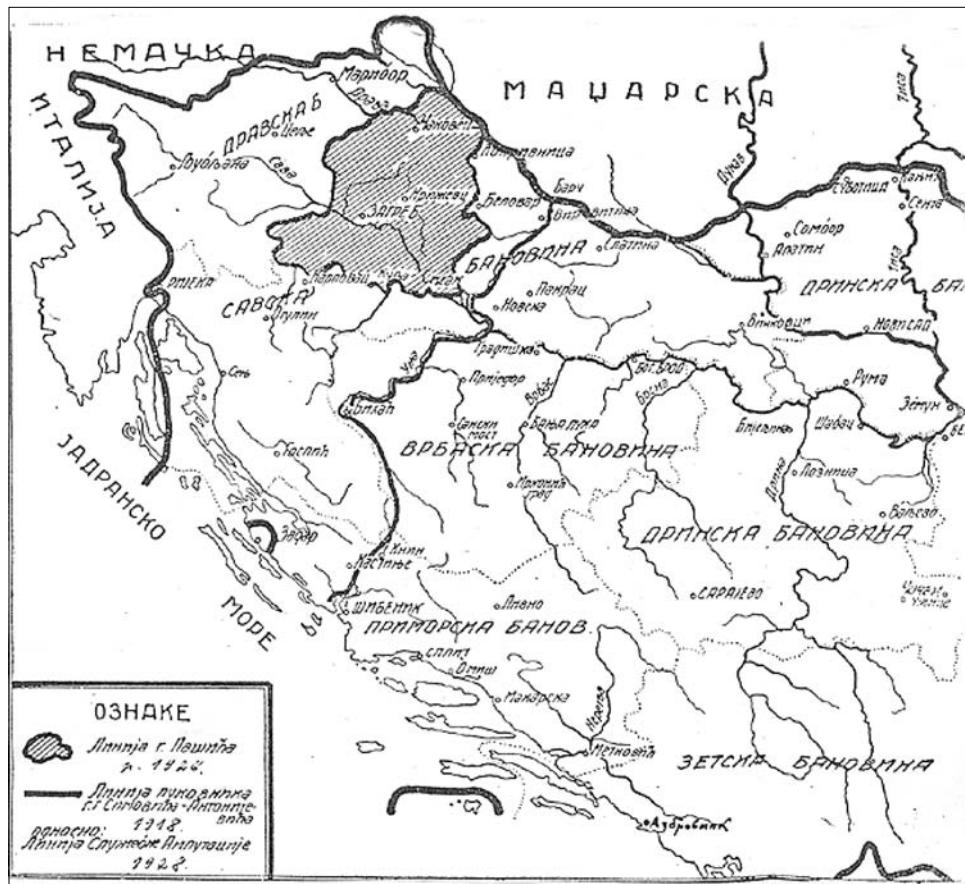
Većina hrvatskog stanovništva Like okupila se oko Hrvatske seljačke stranke Stjepana Radića, a manji dio oko ilegalnog ustaškog pokreta nakon njegova osnutka (čiji je cilj bio stvoriti samostalnu i neovisnu hrvatsku državu izvan Jugoslavije) i drugih stranaka (među kojima i ilegalne *Kommunističke partije Jugoslavije-KPJ*). HSS je i u tim nemogućim političkim uvjetima zločina prema njegovu članstvu i čelnicištvu (od uhićenja, zatvaranja i osuđivanja na višegodišnje robije do ubojstava) nastojao parlamentarnim putem izboriti prava Hrvata. A većina srpskog stanovništva Like okupila se oko Jugoslavenske demokratske stranke Ljube Davidovića i Svetozara Pribićevića, a nakon njezina rascjepa 1925. oko *Samostalne demokratske stranke (SDS)* Svetozara Pribićevića, koja će potkraj 30-ih postati najjača srpska stranka u Hrvatskoj. Odnos ovih stranaka u Lici pokazuju rezultati parlamentarnih izbora. Tako su 1920. na parlamentarnim izborima dobili sljedeći broj glasova: JDS 53,27%; HPSS 39,69%; NRS 2,59; Hrvatska zajednica 2,56% i KPJ 1,89% glasova; 1923. godine JDS 50,92%; HRSS 44,53% i NRS 4,55% glasova; 1925. godine SDS (SDS i NRS) 68,55%; HRSS 29,64%; Zemljoradnička stranka 2,34%; JDS 0,85% i RS 0,35%; glasova te 1927. godine HSS 35,12%; SDS

21,28%; NRS 7,47%; Hrvatski blok 4,10%; JDS 2,52%; Zemljoradnička stranka 0,46% i Komunisti 0,31%. Tome su pridonjeli, uz državni, teror žandamerije i teror ORJUNA-e i četnika, pa se tada na sve strane pjevalo: "Dok je nama Like, nema republike." Za narodne zastupnike HSS-a 1927. bili su izabrani Karlo Brkljačić, kao nositelj liste, i Ante Pavlović, trgovac za kotare Brinje i Otočac.³⁷

Nakon što je HSS počeo u Parlamentu oštro kritizirati Radikale, s kojima su bili na vlasti, zbog korupcije i niza drugih zlouporaba vlasti, njihov predsjednik Nikola Pašić prije 1926. izradio je novi velikosrpski projekt amputacije gotovo u cijelosti Hrvatske (uključujući naravno i Liku), ostavivši

Sl. 10.

Karta s crtama prijedloga za amputaciju Hrvatske pukovnika Dušana Simovića i Milisava Antonijevića (1918.), Nikole Pašića (prije 1926.) i službenog prijedloga kralja Aleksandra Karađorđevića (1928.), koju su više puta predstavnici velikosrpske politike objavljivali u zemlji i inozemstvu. Karta je preuzeta iz brošure dr. Ž. Milosavljevića, Srpsko-Hrvatski spor i Neimari Jugoslavije, treće izdanje, Američki Srbobran, Pittsburgh, PA., U.S.A., 1945. (prema drugom izdanju, tiskanom u Beogradu 1938.-1939.)

37 PERIĆ, Ivo, Birači u Hrvatskoj. Opredjeljenje na izborima 1920.-1995., Zagreb, 1999., 35, 46, 52 i 58.

joj samo veći dio Zagrebačke oblasti. Predložio je to kralju kao trajno rješenje hrvatskog pitanja, što on nije prihvatio. HSS-u se, nakon što 1927. prelazi u oporbu, u političkoj borbi priključuje i SDS Svetozara Pribićevića, shvativši da Srbe u Hrvatskoj vladajući velikosrpski politički krugovi, na čelu s Dvorom, uglavnom koriste protiv Hrvata i za svoje političke interese, te da poboljšanje svojega gospodarskog i političkog stanja mogu ostvariti samo u zajedničkoj borbi i suradnji s Hrvatima s kojima zajedno žive. Tako HSS i SDS 1927. osnivaju *Seljačko-demokratsku koaliciju (SDK)*, najveću oporbenu snagu beogradskom režimu u zemlji. Nakon atentata i ubojstva hrvatskih zastupnika u Beogradskoj skupštini 1928., kada je ranjen i Stjepan Radić, vođa HSS-a, koji je potom podlegao ranama, u Beogradu se opet o amputaciji Hrvatske najozbiljnije razmišljalo. Tako je tada i kralj Aleksandar iznio Svetozaru Pribićeviću i oporbi svoj službeni prijedlog amputacije Hrvatske, koji se uglavnom poklapa s onim što je Antanta prije desetak godina ponudila Srbiji, a što su oni odlučno odbili.³⁸

Kralj je ubrzo odustao od amputacije Hrvatske i 6. I. 1929. državnim prevratom uveo osobnu diktaturu, vodeći se krilaticom *Jedan kralj, jedan narod i jedna država*. To se iskazivalo kroz jugoslavenski naziv države te kroz integralno jugoslavenstvo, tj. nametnutu umjetnu jugoslavensku nacionalnost, koji su, prema tvrdnji samih Srba "... bili kamuflirano velikosrpstvo klike i koterije u Beogradu koji su hteli da večno zadrže povlašten položaj u zajedničkoj Jugoslaviji".³⁹ To oslikava i unitaristička uzrečica: *Stvorili smo Jugoslaviju, stvorimo Jugoslavene*, čije se oživotvorenje jugoslavenstva, uz pokušaj brisanja nacionalnih identiteta, nastojalo ostvariti najgrubljom represijom. Država je tada nazvana Kraljevina Jugoslavija, podijeljena na devet banovina, kojima je hrvatski etnički i povijesni prostor raskomadan, te je na umjetan način u njih šest osigurana srpska većina. Lika je ušla u sastav Savske banovine (osim općine Ličko Petrovo Selo). Istodobno, bilo je strogo zabranjeno spominjati narodno ime, isticati zastavu i drugo znakovlje (što se u praksi odnosilo gotovo isključivo na Hrvate), raspuštena su bila različita hrvatska društva i udruženja, ograničena sloboda govora, uvedena cenzura, a pooštreni su i zakoni prema hrvatskim domoljubima. Zavladalo je okrutno vojno-poličjsko nasilje i

38 MILOSAVLJEVIĆ, J. Ž., Srpsko-hrvatski spor i Neimari Jugoslavije, treće izdanje, Amerikanski Srbobran, Pittsburgh, PA., U.S.A., 1945. (prema drugom izdanju, tiskanom u Beogradu 1938.-1939.). Tu je karta s prijedlozima za amputaciju Hrvatske pukovnika Simovića i Antonijevića (1918.), Nikole Pašića (prije 1926.) i službeni kraljev prijedlog (1928.)

39 M. MILOŠEVIĆ, Miloš M., Otvoreno pismo gospodinu Slobodanu Jovanoviću, Beograd, 1940., str. 14-15.

Sl. 11.

Na području Like u to vrijeme djelovala su četnička udruženja u 15 mesta, među kojima je najbrojnije bilo ono u Gospicu, a početkom 1936. imalo je 185 članova. Oni su u gotovo svakoj prigodi obavljali smotre, a počinili su više nasilja i zločina nad ličkim Hrvatima i političkim protivnicima.

Četnički stjegonoše na nekoj smotri tridesetih godina

veliko bezakonje, a mnogi su Hrvati osuđeni na smrt, ubijeni ili utamničeni. U učvršćivanju vlasti, uz vojsku i policiju te upravni aparat, kralj se oslanjao na *Jugoslavnesku nacionalnu stranku* (JNS), koju je osnovao 1931. pod imenom Jugoslavenska radikalno-seljačka stranka (1933. promijenila je naziv u JNS), s ciljem da bude glavni politički nositelj i promicatelj centralističke i unitarističke politike. U nju nastoji privući sve pripadnike bivših političkih stanaka (prvenstveno Radikalne stranke) koji su bili spremni poduprijeti ga na vlasti. Ona lavira između srpstva i integralnog jugoslavenstva. Na području Like osniva se nekoliko organizacija u koje prelaze pojedinci iz vodstava SDS-a, među kojima dr. Petar Zec, liječnik i upravitelj bolnice u Gospicu, predsjednik Kotarskog odbora SDS-a Gospic i narodni poslanik SDS-a, koji je 1931. postao senator i potom član Glavnog odbora JNS-a, nakon smrti kralja 1934. zamjenik kr. namjesnika. Režim se oslanjao i na razna nacionalistička udruženja, među kojima su se isticala četnička, kojima je odobren rad i koja se

tada intenzivnije osnivaju u nizu mjesta diljem Hrvatske, pa i na području Like.⁴⁰ Tako su beogradske vlasti, i dalje pod krinkom integralnog jugoslavenstva, silom i terorom provodile velikosrpsku politiku što znatno pogoršava međunarodne odnose.

Sve to nije izazvalo samo mržnju prema režimu, njegovoj politici i njegovim eksponentima, nego i otpor nesrpskih naroda, posebice Hrvata, te organiziranu protuaktivnost. Tako je, kao jedan od odgovora na uboštvo S. Radića i niz drugih, te na brojna velikosrpska nasilja 1929. došlo do osnivanja i potom akcija ilegalne organizacije *Ustaša – hrvatski oslobođilački pokret* s dr. Antonom Pavelićem na čelu. Cilj je bio stvoriti samostalnu i neovisnu hrvatsku državu izvan Kraljevine Jugoslavije. Ona je u Lici imala jedno od svojih jačih uporišta.⁴¹

Istdobno je i ilegalna Komunistička partija Jugoslavije, kojoj je Zagreb bio najjače uporište, a čije je članstvo u to vrijeme također često bilo izloženo režimskom teroru, tada napustila vlastitu unitarnu koncepciju uređenja jugoslavenske države (do 1936.). Izjasnila se za razbijanje Kraljevine Jugoslavije i stvaranje neovisnih republika, među kojima i Sovjetske Hrvatske, na temelju prava porobljenih naroda na samoodređenje do odcjepljenja. Njezine organizacije u Lici osnivaju se u drugoj polovici 1930-ih godina.

Režim je snažnom represijom uspio onemogućiti akcije hrvatskih nacionalista i komunista, koji u to vrijeme i surađuju. No, nije uspio zaustaviti dalji otpor Hrvata, koji je sve više jačao i prerastao u snažan hrvatski narodni pokret pod vodstvom HSS-a, a koje se nije samo ograničilo na osudu atentata u Skupštini i centralizma. Nakon uhićenja V. Mačeka njegovi članovi, narodni poslanici August Košutić i Juraj Krnjević, koji su izbjegli u inozemstvo, obratili su se *Memorandumom* u siječnju 1930. protiv monarhapsolutizma za pomoć Ligi naroda.⁴² Posebno je zanimljiva ocjena

40 JELIĆ-BUTIĆ, F., n. dj., str. str. 145-231. i Jugoslovenska straža, glasilo Glavnog odbora Udruženja četnika za slobodu i čast otadžbine, Beograd, 1934.-1939.

41 Opširnije o tome vidi: JAREB, Mario, Ustaško-domobranski pokret od nastanka do 1941. godine, Školska knjiga, Zagreb, 2006.

42 ČULINOVIĆ, Ferdo, Dokumenti o Jugoslaviji, Zagreb, 1968., str. 299-300. U Memorandumu se posebno ističe: ...na cijelom hrvatskom državnom teritoriju uveden je absolutistički režim srpskog kralja, koji hrvatskom narodu uskraćuje primarna narodna prava, koja su inače osigurana svakom narodu. Tako je zabranjena uporaba imena hrvatskog naroda, koji je priznat u međunarodnim ugovorima kao međunarodni faktor, te koji se nije odrekao niti svojeg imena niti svoje egzistencije u zajednici naroda. Zabranjeni su hrvatski grb i hrvatska zastava. Raspšaćena su i dapače zabranjena hrvatska kulturna i znanstvena društva. Istisnut je hrvatski jezik iz škola i javnih službi. Krivotvorena je i brisana hrvatska povijest u školskim knjigama. Nastoji se zaustaviti kulturni napredak hrvatskog naroda, da se narodu otuđe hrvatske generacije, pa da im se otudi cijelokupna hrvatska pisana literatura. Zapostavlja se hrvatska vjera, a oštećuju se grobovi (npr. u Zagrebu

političkog stanja u zemlji dr. Ante Trumbića (1864.-1938.), poznatog hrvatskog političara koji se najviše zauzimao za oslobođenje i ujedinjenje Južnih Slavena u jednu državu, koji je bio predsjednik Jugoslavenskog odbora od njegova osnutka (1915.), potpisnik Krfske deklaracije s N. Pašićem (1917.) i ministar vanjskih poslova u prvoj Vladi Kraljevine SHS, koji je uvidio hegemonističku velikosrpsku prirodu novog režima i počeo se protiv njega boriti. To je izneseno 3. studenog 1932. u Elaboratu o hrvatskom pitanju.⁴³ U

1. studenog 1929.). Samovoljno su hrvatske zemlje razdrobljene i istodobno podvrgnute srpskoj prevlasti. Zabranjeni su historijski državni nazivi, n. pr. Hrvatska i Bosna. Samovoljno su raspisani porezi i druga javna podavanja, koji se silovito utjeruju i bez kontrole troše većinom u Srbiji.... Naglašeni dijelovi u Memorandumu su u originalu. Slično su pisale i druge političke skupine. Tako u brošuri Put k oslobođenju hrvatskog naroda, izdanoj 1932. u Beču od skupine Hrvatskih nacionalnih revolucionara, a koju je zasebno tiskala i u inozemstvu širila KPJ piše: „...Šta je to 'jugoslavenstvo'? 'Jugoslavenstvo' je pusta prevara, jer u Jugoslaviji gospodaju srbijanski vlastodržci s dinastijom na čelu i u njihovim rukama nalazi se sav aparat vlasti: vojska, diplomacija, državna uprava, policija i žandarmerija, kao i sva državna novčana sredstva. 'Jugoslavenstvo' je samo firma kojom srbijanski vlastodržci nastoje da okupe oko sebe još i hrvatske i slovenske bogataše, da bi njihovom pomoći lakše tlačili hrvatski i slovenski, makedonski i druge narode. To 'jugoslavenstvo' nema ništa zajedničkog niti sa starijim jugoslavenskim shvaćanjima Štrosmajera, Račkog ili Supila, a pogotovo ne Stjepana Radića....Besmisleno je i uvredljivo nazivati Hrvate nekakvima plemenom ili kao punih deset godina parlamentarnog režima, dijelom nekakvog troimenog naroda Srba, Hrvata i Slovenaca, ili kao od proglašenja diktature jednostavno 'jugoslavenskim narodom', kojega ukazima stvara kralj Aleksandar, za sada od Triglava do Gjevgijelije, i hoće da u to veliko-srpsko more pretopi ne samo slavenske narode na Balkanu, kao Hrvate, Slovence, Crnogorce, Makedonce, nego i putem odnarođivanja i posrbljivanja još i neslavenske narode i narodne majnine, kao Albance, Nijemce, Mađare, Rumunje, Turke, Grke i Židove. Kralj Aleksandar hoće u interesu svoje dinastije i za sjaj svoje krune da Hrvatsku izbriše i poruši, da nasilnim sredstvima ubije nacionalnu svijest Hrvata, da oni napuste borbu za svoje narodno oslobođenje, da zaborave svoju narodnu prošlost i ne misle na svoju narodnu budućnost....'Hrvatski narod neće da zaboravi na svoju prošlost, to manje, što nema za to nikakva razloga', govorio je već blagovognji Stj. Radić hrvatskoj i srpskoj gospodbi u sudbonosnoj sjednici Narodnog Vijeća, dne 24. studenoga 1918. ...'U skladu sa svojom povješću i s hrvatskom narodnom svijешću i sa zdravim razumom, hrvatski je narod potpuna historijska i kulturna individualnost, pa mu prema tomu pripada neograničeno pravo narodnog samoopredjeljenja' – tako je glasio zaključak Hrvatske Seljačke Republikanske Stranke od 9. siječnja 1921.... Naglašeni dijelovi su u originalu. Arhiv Srbije, Srbija, Beograd, Arhiva CK SKJ, Fond: KI 1932/38. i ZŠ/Ia-93., str. 40-41.

43 Elaborat je objavljen u knjizi: BOBAN, Ljubo, Kontroverze iz povijesti Jugoslavije, Zagreb, 1987., 16.-34. Navest čemo samo neke njegove ocjene. Tako on navodi kako je nakon 1918. i stvaranja zajedničke države: "Nastupila hegemonija Srbije, koja se nametnula Hrvatskoj i ostalim zemljama na zapadu te traje, nakon parlamentarnog kursa, i danas pod diktaturom još silovitije... Hrvati su ponizeni i uvredeni u svojem ponosu i u svojoj nacionalnoj časti. U svojoj kući nemaju nikakva prava, nego samo teške i nerazmjerne dužnosti. ... Sve ratne i ostale dugove Srbije plaćamo i mi, ali *reparacije*, od kojih je primljeno ogromno, smatrane su *srpskima*, pa se ne zna u što su utrošene, niti koliko je za taj naslov uopće primljeno. ... Hrvatska je zastava zabranjena u Hrvatskoj! ... Istraga policije vrijedi, po naročitom zakonu, kao sudska istraga. Taj zakon djeluje obično protiv Hrvata i komunista, što se često identificira. Pored silnog policijskog aparata, koji je svemoćan, imovinska i lična, ne kažemo sloboda, koje nema, nego sigurnost, nisu zaštićeni. ... Kako su u Beogradu uvijek misili samo

Lici su 1932. oružani ustanak (*Velebitski ustanački*) pokušali organizirati ustaše protiv jugoslavenske diktature, a za stvaranje neovisne hrvatske države (koji je tada poduprlo i vodstvo KPJ). Vlasti su proglašile opsadno stanje, dovele u Liku 1400 žandara, tri bataljuna vojske i dva odreda strojnih pušaka te neregularne skupine "srpskih komita" Koste Pećanca, a odgovorile su silovitom protuhrvatskom represijom, pa je na tisuće ljudi maltretirano i zlostavljanu na najgrublji način.⁴⁴ Prema dokumentima vlasti, nakon istrage bile su uhićene 224 osobe, od kojih je 117 bilo upućeno na policiju u Zagreb. Više od stotinu osuđeno je na različite vremenske kazne. Represija je bila praćena i gospodarskim mjerama na širem prostoru s obje strane Velebita. Tako su žandari opljačkali i zapalili mnoge nastambe na Velebitu, prikazujući to kao djelo ustanika, zabranjena je bila ispaša stoke u planinama na području gospičkog, otočkog, perusičkog i senjskog kotara, kao i kretanje ljudi noću iz sela u selo bez posebne dozvole, popisane su sve osobe koje se ne nalaze kod kuće, zaposjednuti su prijelazi između Like i Primorja, oduzeti su svi čamci i brodice u Karlobagu te su pojačane žandarmerijske postaje na tome području. Time je bila ugrožena osnovna egzistencija mnogih Hrvata na tome području, pa su bili prisiljeni iseljavati se u većem broju, a mnogi odlaze u emigraciju.⁴⁵ No, to ih nije slomilo već zapravo homogeniziralo u otporu vladajućem, u osnovi velikosrpskom režimu.

na stvaranje Velike Srbije, to jest srpske pravoslavne države po mogućnosti sa što manje nepravoslavnih, i u tom pravcu stvarao se u školi i u javnom životu narodni mentalitet, tako danas, kad vide da ne ide sve glatko, kako bi oni htjeli, traže načina kako bi se rješili Hrvatske, koja je historijski predstavnik hrvatske državne misli. ... Hrvatska je javnost stekla konično uvjerenje, kojim se sredstvima vodi Beogradu politika: Laskanjem i podvalom, mitom, terorom i revolverom. Sve je to Radić na sebi iskušao i svojom mučeničkom smrću ostavio Hrvatima u nasljedstvo to nemilo iskustvo. O imenu *Jugoslavija* podjeli na banovine piše kako su banovine razgraničene protiv svakog principa gravitacije interesa, saobraćajnih sredstava, kulturnih i ekonomskih prilika, a samo u cilju da u šest banovina bude, uz potporu centralne vlade, srpsko imalo dominantan položaj. U tih 6 banovina, kojima je očito ograničena Velika Srbija, na položajima bana, podbana i banske uprave su Srbi, a u prvom redu iz Srbije, u školama se gaji ekskluzivni velikosrpski duh, u njih su uvedeni beogradski udžbenici, a cirilično pismo postalo je isključivo službeno pismo. U dvjema hrvatskim banovinama, savskoj i primorskoj, slično je, samo što je u formi nešto drugačije. U jednoj i drugoj podbanu je Srbin, dok su oba bana karierte. Razumije se toli u školi koli u upravi i ovih banovina, postepeno ali ustrajno uvlači velikosrpski duh i srpsko pismo dočim hrvatstvo se kao *separatistička* tendencija suzbija *jugoslavenstvu*. Do sloma Austro-Ugarske Srbi su uvjek smatrali zasebnim narodom, odvojenim od Hrvata, obilježen srpsko-pravoslavnom crkvom, dočim odkada je Srbija zavladala nad Hrvatskom, nameće nam se *narodno jedinstvo*, kojim ima da se apsorbira Hrvatstvo". (str. 25.)

⁴⁴ Vidi: Ustaški pokret u hrvatskim krajevima, Proleter, glasnik KPJ, br. 28., prosinac 1932., 2 i 3.

⁴⁵ Opširnije vidi: BIĆANIĆ, Nikola, Nacionalna borba Hrvata u Lici između dva svjetska rata, Zagreb, 1991.

U to su vrijeme 1932. objavljene *Zagrebačke punktacije*, predstavnika bivšeg SDK-a (HSS-a i SDS-a), tj. stranke hrvatskih Srba sa S. Pribićevićem na čelu, koji se tada politički razvio tako da se zauzima za republikanizam i federalizam Jugoslavije. Punktacije su potpisali dr. Ante Trumbić (predstavnik hrvatskih federalista) i dr. Mile Budak (predstavnik Hrvatske stranke prava). U njima su osudili apsolutistički režim, po obliku hegemonistički jugounitarizam, a po sadržaju velikosrpski hegemonizam, i predložili federalizam. One su odjeknule diljem zemlje sa sličnim punktacijama (npr. Sarajevske, Ljubljanske, Novosadske) te osudama režima i sličnim zahtjevima. Režim je također odgovorio represijom, uhićenjima, osudama pa i ubojstvima, a potiče i osnivanje četničkih organizacija. Tako je dr. V. Maček, predsjednik HSS-a i jedan od potpredsjednika SDK-a, zbog Zagrebačkih punktacija bio uhićen i potom osuđen na tri godine zatvora. Slijedio je atentat u kojem je ubijen kralj Aleksandar, koji su organizirali ustaše 1934. u Marseillesu u Francuskoj, što je izazvalo snažnu protuhrvatsku represiju u zemlji i još više zaoštiro srpsko-hrvatske odnose. U to vrijeme osniva se i aktivira petnaestak četničkih organizacija na području Like. O opsegu terora u tome razdoblju svjedoče i podaci prema kojima je u Kraljevini Jugoslaviji od 1929. do 1936. bilo 18.000 političkih procesa, a od 1936. do 1939. još 2.000 novih procesa, u kojima je bilo optuženo više od 80.000 muškaraca i žena, od kojih su većina Hrvati, mnogi s područja Like. Njih nekoliko tisuća bilo je osuđeno na smrt i usmrćeno ili su stradali po zatvorima i tamnicama cijele Kraljevine Jugoslavije.⁴⁶

Zbog sve šireg i organiziranijeg otpora, financijskih problema i međunarodnih pritisaka, režim je morao popuštati te uvesti parlamentarizam i dopustiti izbore. Te su promjene najvidljivije u opredjeljenju bираča u Hrvatskoj, pa i na području Like tijekom izbora 1935. i 1938. godine. I dok je na području Savske banovine, u čiji je sastav ulazila i Lika, na izborima 1935. od odazvalih 79,18% glasača, za listu Bogoljuba Jeftića glasovalo je njih 24,45%, a za listu udružene oporbe na čelu s dr. V. Mačekom 75,02%. HSS je na državnoj razini dobio 600.000 glasova. Istodobno, na području Like, zbog njezina nacionalnog sastava (od 174.720 stanovnika, 96.468 je bilo Srba, a 77.745 Hrvata⁴⁷), teške i dugo-

⁴⁶ Podaci su uzeti iz Memoranduma hrvatskog narodnog predstavništva svim vladama, vodećim državicima i svjetskim publicistima o borbi Hrvatske za nezavisnost, Pittsburgh, Pennsylvania, 25. svibnja 1939., tiskan i na hrvatskom u knjizi: JAREB, Jere, Političke uspomene i rad dra Branimira Jelića, Cleveland, 1982., 277-290. Tu su navedeni i neki primjeri stradanja Hrvata u tom međuratnom razdoblju u Lici.

⁴⁷ Godišnjak banske vlasti Banovine Hrvatske 1939. – 26. kolovoza – 1940., I., Zagreb, 1940., Tablica. Prisutno stanovništvo prema popisu od 31. III. 1931., 298-325.

trajne represije te terora, za listu Vlade Bogoljuba Jeftića glasovalo 29.943 ili 73,02%, a za listu udružene opozicije na čelu s dr. V. Mačekom 12.074 ili 26,89% glasača (pobjedila je jedino u kotaru Brinje). Zbog uspjeha na izborima, na državnoj razini udružene oporbe umjesto Jeftića, Vladu je 1935. sastavio dr. Milan Stojadinović. On osniva i novu političku stranku – *Jugoslavensku radikalnu zajednicu (JRZ)*, koju uglavnom čine pripadnici Srpske radikalne stranke, Jugoslavenske muslimanske organizacije i Slovenske ljudske stranke. Stranka je formalno imala jugoslavenski karakter, a u praksi je provodila velikosrpsku politiku. Ubrzo se na području Like osnivaju općinski odbori JRZ-a u Medku, Korenici, Gračacu, Kosinju, Udbini i Otočcu. JRZ i unatoč zabrani četničkih organizacija na području Savske banovine, potiče osnivanje novih te rad postojećih četničkih organizacija u Lici.

Bez obzira na silovit teror i nove žrtve Stojadinovićevo režima, na ličkome području obnavlja se rad brojnih orga-

Sl. 12.

Jugoslovenska straža, službeno glasilo Udruženja četnika za kralja i otadžbinu, redovito je, od 1934. do 1939., donosilo podatke o svojim podoborima na području Like.

nizacija HSS-a i pod njihovim okriljem mreže organizacija Seljačke slove i Gospodarske slove te Seljačke zaštite, ali i organizacija Samostalne demokratske stranke, situacija na izborima 1938. se promijenila. Tada je Vladina lista dr. Milana Stojadinovića unatoč teroru i raznim smicalicama tijekom izbora, u Lici dobila 15.135 glasova ili 44,22%, a lista dr. Vladka Mačeka 21.805 ili 54,22% glasova. Stojadinovićeva lista je pobijedila u kotaru Donji Lapac (2673: 771 / SDS-622 i JNS-139/), Gračac (3426 /JRZ 1891 i Nac.- Jug. grupa 1535/: 2076 /SDS/ i 11 /Zbor/ i Korenica (1790 /JRZ/: 1133 /SDS/ i 1 /Zbor/), dok je Mačekova lista pobijedila u ostalim kotarima: Brinje (3203 /3179 HSS i 24 JNS/: 1270 /JRZ/), Gospić (4314 /3853 HSS i 461 SDS/: 2745 /Nac. – Jug. grupa/), Otočac (4983 /4342 HSS, 625 SDS i 16 Rad. Ace St./: 2801/JRZ/ i 2 /Zbor/), Perušić (4033 /3832 HSS, 201 SDS/:417 /JRZ/) i Udbina (1286 /SDS/: 769 /JRZ/). Za narodne zastupnike s liste dr. V. Mačeka bili su izabrani: Tone Pavlović za kotar Brinje i Otočac; Ivan Murković za kotar Gospić i Ivan Sigurnjak za kotar Perušić - svi iz HSS-a te Savo Mamula za kotar Udbinu iz SDS-a. Bila je to značajna pobjeda HSS-a i SDS-a u vrijeme kada su se ratni oblici nadvijali nad Europom, iako je oporba u ovom izbornom okruglu (sa Senjom i Krkom) dobila 27.832 glasa i samo 4 mandata, a Vladina lista 16.479 glasova ali 6 mandata. Tako su, bez obzira na te i opće postignute rezultate oporbe na razini zemlje (od 44,90%) glasača, zahvaljujući izbornom zakonu, na vlasti ostali nositelji s Vladine liste, bez obzira na broj dobivenih glasova, jer je ona pobijedila na državnoj razini.⁴⁸

Nakon ubojstva kralja, a posebice nakon navedenih izbora, postoje razni planovi i programi velikosrpske politike prema Lici te općenito prilozi o srpsko-hrvatskom sporu⁴⁹ i prijedlozi za njihovo rješavanje (najčešće amputacijom, i to do slovenske granice). Oni se iznose pred političkim vrho-

48 JANČIKOVIĆ, T., Hrvati u izborima 11. prosinca 1938., Zagreb, siječanj 1939., str. 32-34.

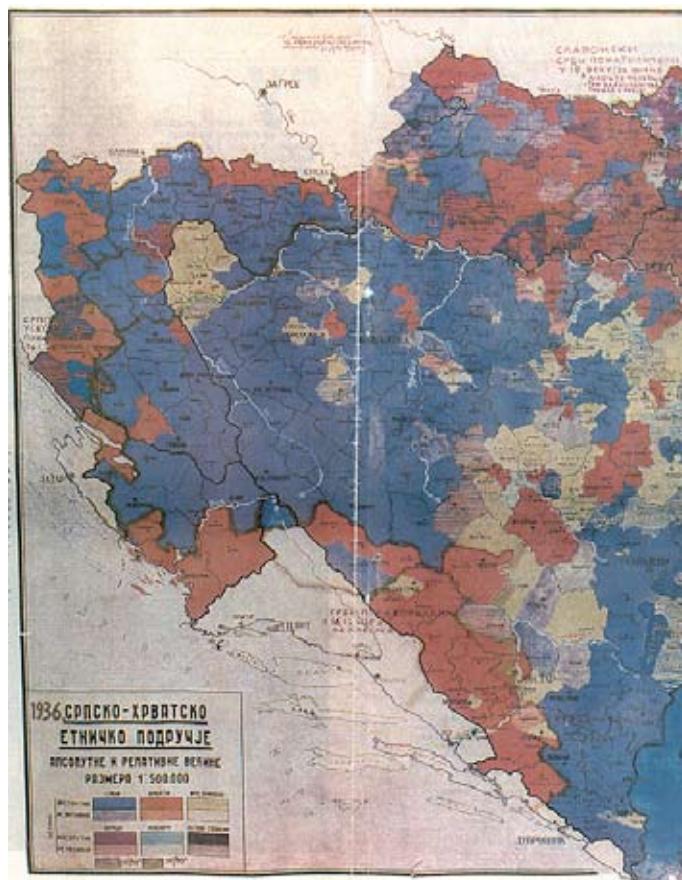
49 Takava je primjerice brošura: MILOSAVLJEVIĆ, J. Ž., Srpsko-hrvatski spor (malo istorije ...) I. deo, Beograd 28. XII. 1936. u kojem autor s pozicija velikosrpske politike govori o tzv. "hrvatskom pitanju", "Jugoslaviji" i "Jugoslavenstvu". On navodi vekovni san sviju Srba bio je ujedinjenje celog Srpstva u jednu državu, koji se sada Ostvario te da Srbi ne smiju u ime jugoslavenskog naroda odreći se svoga srpskog imena. S obzirom na sve snažniju pojavu hrvatskog pitanja, Milosavljević, polazeći od slogana "Srpsvo iznad svega", nastoji tobože "znanstveno" dokazati i zaključiti kako Hrvati žive samo na području sjeverozapadno od crte Senj-Ogulin-Glina i rekom Čazmom na Dravu, gdje je otprilike i granica između srpskog i hrvatskog jezika, a od te crte južno i jugoistočno žive Srbici, te tu treba što pre uspostaviti narodnosnu (nacionalnu) granicu između Srba i Hrvata, s pozivom Srbi sviju vera na okupljanje.

vima države te su javnosti često kartografski iskazani (s tzv. srpskim i hrvatskim etničkim područjima i granicama, koje bi se zatim pretvorile u teritorijalne i političke), od kojih ćemo spomenuti istaknute.

Takva je npr. karta *Srpsko-hrvatsko etničko područje* izrađena 1936. u s vezi s održanim izborima i potrebom da se riješi "hrvatsko pitanje", a za potrebe Krunskog savjeta kneza Pavla. U njoj ucrtana etnička granica srpskog područja obuhvaća Sandžak, Bosnu i Hercegovinu i Vojvodinu, ali i najveći dio Hrvatske (Slavoniju, Banovinu, Kordun, dio Gorskog kotara, Liku i sjevernu Dalmaciju). Uglavnom na osnovi popisa stanovništva iz 1931. prikazane su absolutne i relativne većine stanovništva prema vjeri. Tako zapadna granica ide od rijeke Drave (sjeverozapadno od Virovitice) do Siska, rijekom Kupom do Karlovca i dalje do slovenske granice slijedeći je do zapadnih granica kotara Vrbovsko, a zatim ide zapadnom granicom kotara Ogulin, Brinje, Otočac, Perušić i Gospić, te se kod Karlobaga spušta na Jadransko

Sl. 13.

Karta "Srpsko-hrvatskog etničko područje", Beograd 1936. s tim da je obojani dio Hrvatske predložen Ministarskom savjetu Kraljevine Jugoslavije za amputaciju.

more. Iako na tome "srpskom etničkom području" u Hrvatskoj mnoga područja, pa i ona u Lici, imaju absolutnu većinu hrvatskog stanovništva, objašnjenje je pismeno iskazano na karti kako su oni Srbi koji su "pokatoličeni". Ove granice velikosrpska politika sve do naših dana ističe kao zapadne

Zdravko DIZDAR
Velikosrpska politika prema Lici u 19. i 20. stoljeću

SI.14.

"Etnografska karta Jugoslavije" iz brošure dr. Ž. Milosavljevića *Neimari Jugoslavije*, Beograd 1937., kojima je velikosrpska politika nastojala "znanstveno" dokazati etničke zapadne granice između Srbija i Hrvata, u korist prvih, a na naznačenoj crti, uključujući i Liku. Ove granice, uz manje promjene, velikosrpska politika će zastupati tijekom rata 1941.-1945. te sve do naših dana u svojem minimalnom programu "Velike Srbije".

granice tzv. srpskih zemalja kao dijela njihove zamišljene Velike Srbije.⁵⁰

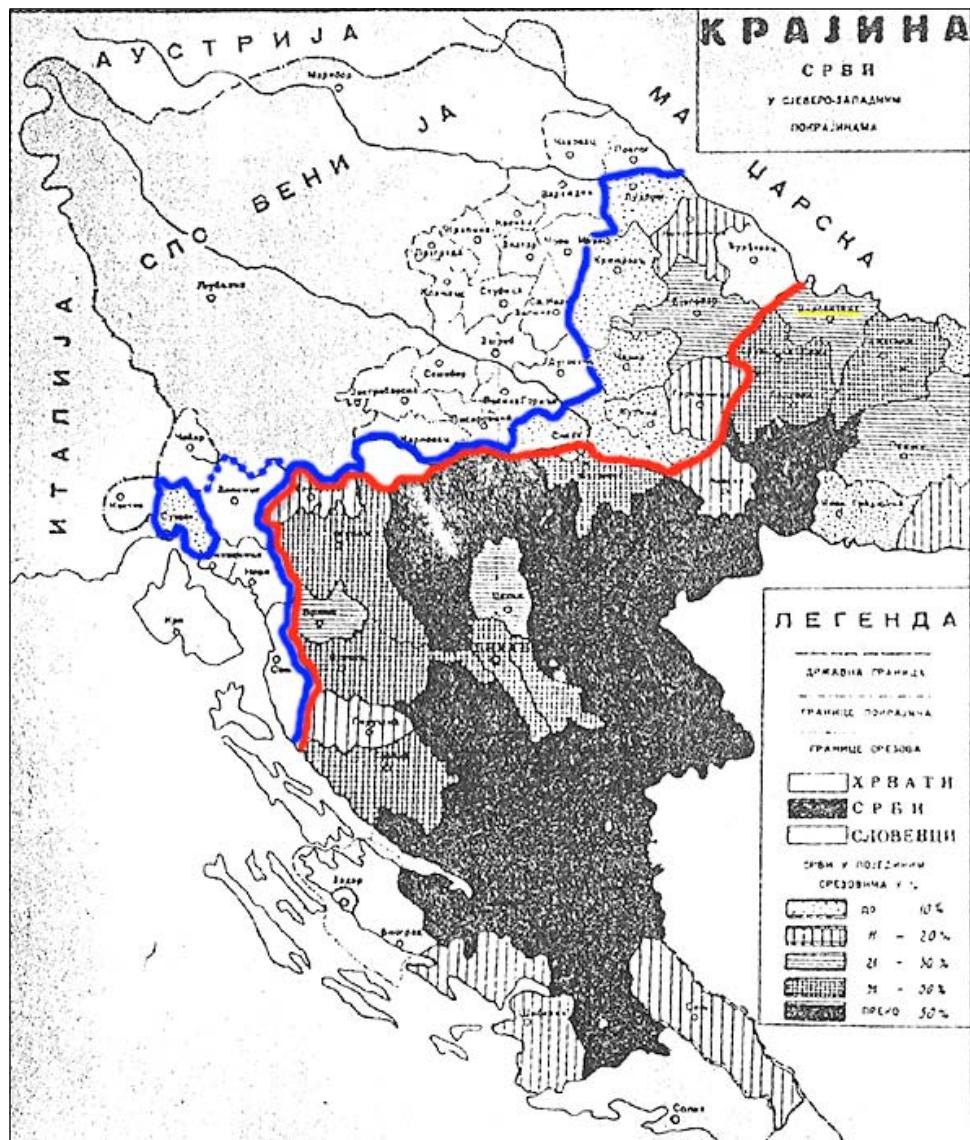
Velikosrpska politika je angažirala "stručnjake" kako bi i "znanstveno" dokazala navedene zapadne etničke granice između Srba i Hrvata, u korist prvih, koje su potom u praksi nastojali pretvoriti u teritorijalne i političke granice buduće Velike Srbije. Tako se o toj problematici pojavljuje više brošura s kartama. Takva je i nova brošura dr. J. Ž. Milosavljevića *Neimari Jugoslavije* iz srpnja 1937. (ponovljena 1938. s prijašnjom njegovom brošurom) o etnografskim i političkim granicama između Velike Srbije i Hrvatske. Što se tiče etničkih granica, on polazi od Vukove tvrdnje da su svi štokavci Srbi te etnografska granica Srba, a time i *granica između Srbije i Hrvatske ide linijom: Senj-Ogulin-Glina-rekom Čazmom na Dravu*, a što je iskazano na priloženoj *Etnografskoj karti Jugoslavije*. Ta područja na koja polaže pravo srpski narod – prema Milosavljeviću - "njegova je pobedonosna vojska izvojevala i to počiva na srpskom istorijskom pravu". Milosavljević smatra da pravi Hrvati žive jedino oko Zagreba i sjeverno od navedene crte te po otocima Hrvatskog primorja, koji su "narodić" i "nemaju svog jezika", negirajući cijelu hrvatsku povijest. Da bi se planirano posrbljavanje hrvatskih područja ostvarilo, on smatra da je potrebno "oživotvoriti srpsku narodnu katoličku crkvu, na osnovi davno stečenog prava" s primasom u Beogradu, koji bi jedini imao "pravo, da po svim srpskim pokrajinama postavlja vladike srpske narodnosti". Time bi se "jednom za svagda" prestalo "sa antisrpskom i antidržavnom politikom i propagandom od strane katoličkih biskupa – tuđinaca".⁵¹ Milosavljevića nimalo ne smeta što to područje Hrvatske koje bi se uključilo u njegovu zamišljenu Veliku Srbiju nije moguće tražiti ni po povijesnom ni po narodnosnom pravu, jer ono nikada u povijesti nije ulazilo u sastav srpske države i što je na njemu broj hrvatskog stanovništva, koje se nikako nije htjelo odreći svojeg hrvatstva, višestruko nadmašivao broj srpskog i ostalih stanovnika, a to pokazuju službeni popisi stanovništva od 1857. do tadašnjeg popisa 1931. godine.

50 Duga, Srbi u Hrvatskoj, Beograd, juli 1990., str. 50-51. Tako se za Hrvate u Lici te na području Senja navodi da su to srpski uskoci pokatoličeni od Mletaka, dok su Hrvati u Slavoniji tobože Slavonski Srbi pokatoličeni u 18. veku (za vreme Marije Terezije), a Hrvati u Dalmaciji također su Srbi pokatoličeni u 16., 17. i 18. v. od Mletaka.

51 MILOSAVLJEVIĆ, J. Ž., *Neimari Jugoslavije* (Ko su tvorci ove države, Srbi ili Hrvati?, II. deo), Beograd, 12. VII. 1937. U Beogradu je 1938. izšla iz tiska u vezi s izborima Milosavljevićeva knjiga Srpsko-hrvatski spor (drugo izdanje) i *Neimari Jugoslavije* u kojoj su objedinjena i u cijelosti objavljena oba njegova rada.

Nakon izbora 1938., koji su bili i svojevrsni hrvatski plebiscit i koji su neodgodivo na dnevni red stavili rješavanje "hrvatskog pitanja", velikosrpski politički krugovi na razne načine nastoje to onemogućiti. Jedan od oblika bilo je osnivanje posebnih srpskih društava. Kako bi se spriječilo osnivanje bilo kakve hrvatske jedinice u sklopu Kraljevine Jugoslavije, na njihov poticaj osnovana je 10. II. 1939. u Zagrebu *Krajina*, udruženje za kulturno i privredno uzdizanje

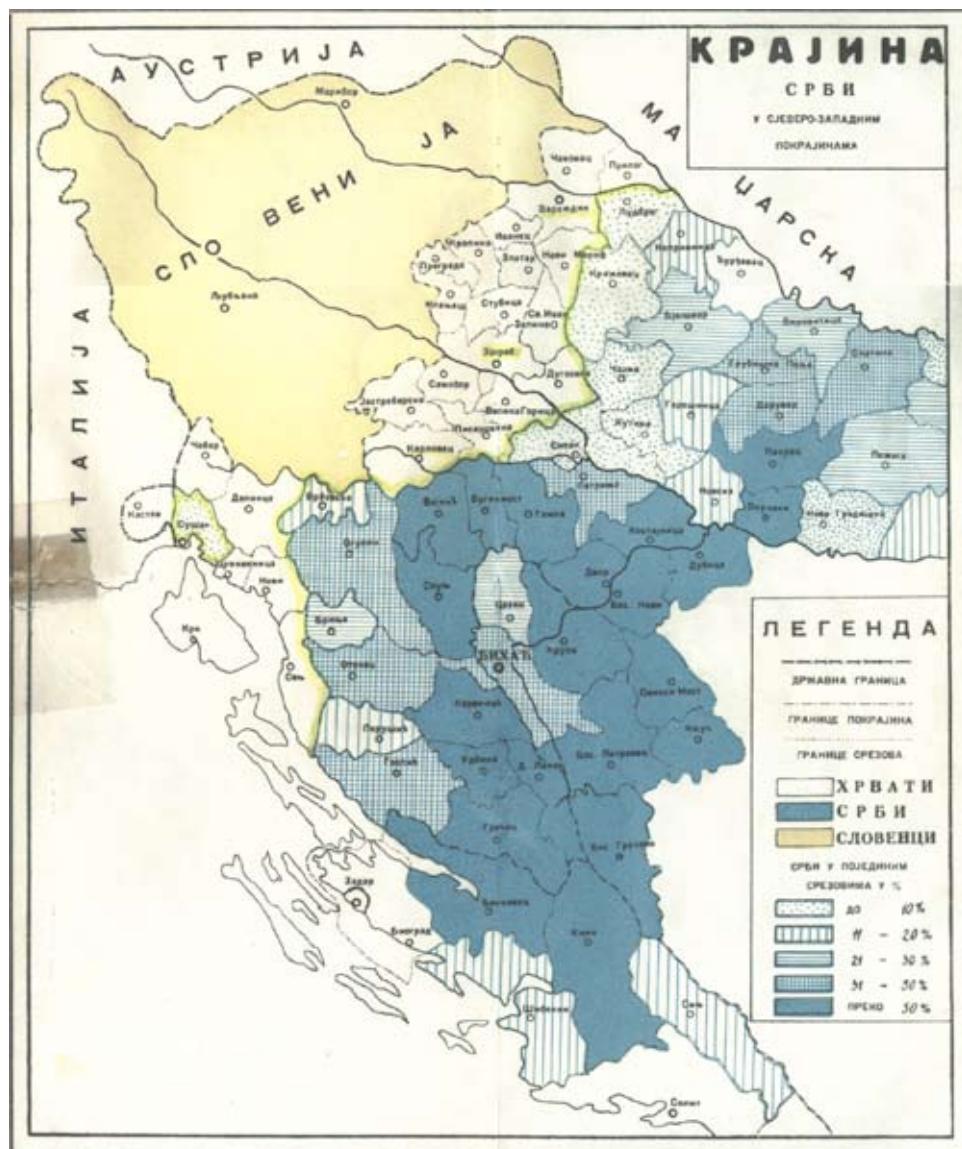
Sl.15.
Krajina
Srbi u sjevero-
zapadnim pokrajinama.

Sl. 16.

Karta iz brošure *Krajina Srbi u sjevero-zapadnim pokrajinama*, Zagreb, 1939.

Naznačio sam maksimalnu sjeverozapadnu granicu "Velike Srbije" na crti Ludbreg-Sisak-Karlovac, te ostale standardne zapadne rubove kotara Vrbovsko-Ogulin-Binje-Otočac-Perušić-Gospic.

srpskog naroda, začetak projekta iz 1991. godine.⁵² Ona je u prvoj fazi obuhvaćala 25 kotara južno od rijeke Save, i to 15 kotava na području Like (svi), Banovine, Kordun, Gorskog kotara i sjeverne Dalmacije te 10 kotava na području

Bosanske krajine. Osim više napisa u tadašnjem tisku, o tome udruženju odmah se pojavila i brošura *Krajina Srbi u sjevero-zapadnim pokrajinama* (Zagreb, 1939.). Knjižica na kraju ima kartu s istim naslovom, na kojoj su Srbi uneseni u postocima na području pojedinih kotara "Krajine", ali i na području Gorskog kotara i Hrvatskog primorja te zapadne Slavonije i sjeverozapadne Hrvatske sjeverno od Save. Prema sastavu članova Uprave, ali i prema programu rada te kartografskim iskazima, ona se trebala proširiti prvenstveno na područje sjeverno od rijeke Save, kako bi se potom sve te prostore izdvojilo iz Hrvatske i pretvorilo u teritorijalno-političke granice buduće Velike Srbije.⁵³ To se dijelom može zaključiti i iz tablice u navedenoj knjižici pod naslovom *Srpska naselja u ostalim srezovima u sjevero-zapadnim pokrajinama*, gdje su uz naselja južno od Save: Brinje, Perušić, Sisak, Karlovac, Vrbovsko i Sušak, navedena i ona sjeverno od Save: Okučani, N. Gradiška, Novska, Pakrac, Daruvar, Slavonska Požega, Slatina, Virovitica, Grubišino Polje, Garešnica, Kutina, Čazma, Bjelovar, Koprivnica, Križevci, Ludbreg i Zagreb.

Zahvaljujući izvrsnim rezultatima na izborima 1938. (kada je lista dr. V. Mačeka dobila 1.364.524 glasa ili 44,90% svih glasova, od kojih je HSS dobio 801.333 glasa,⁵⁴ koji su bili svojevrsni hrvatski plebiscit), beogradski vlastodršci bili su priseljeni na pregovore, koji su potrajali više od pola godine. Istodobno je dio nositelja velikosrpske politike na razne načine nastojao spriječiti njihov završetak.⁵⁵ No, pregovori su uz sve poteškoće urodili *Sporazumom Cvetković-Maček* u kolovozu 1939. i stvaranjem Banovine Hrvatske, unutar Kraljevine Jugoslavije, na što sigurno utječu i vanjskopolitička zbivanja i skori rat.⁵⁶ Lika se u cijelosti nalazila u sastavu Banovine Hrvatske, i to se vidi na svim kartama. Zahvaljujući autonomiji, bilo je moguće da se mnogi Hrvati, ranije otpušteni, vrate u državnu službu, ili su razasuti po

53 Krajina Srbi u sjevero-zapadnim pokrajinama, Zagreb, 1939. Npr. pobunjeni Srbi u Kninu 1991. isticali su kako je cilj udruženja Krajina bio stvaranje istoimene pokrajine i da je tada nastala ideja o izdvajaju Krajine. Vidi: Republika Srpska Krajina korijeni državnosti i nastanak, 19. XII. 1991., izložba, Muzej grada Knina, Knin, 1993., Katalog izložbe (na srpskom i engleskom, nastao u promidžbene svrhe kako bi se pokušali nizom neistina, falsifikata i obmana dokazati srpskom stanovništvu i svijetu korijeni državnosti i nastanak tadašnje tzv. Republike Srpske Krajine - RSK kao tobože normalan povijesni slijed), str. 32.

54 JANČIKOVIĆ, T., n. dj., str. 13 i 14.

55 Jedan od takvih pokušaja je i najnovija brošura J. Ž. Milosavljevića: Srpsko-hrvatski spor (Dvanaesti je čas ...Srbija, u pamet se ...) III. deo, Beograd 30. VIII. 1939., koja završava sloganom: Svi Srbi na okup! Srpstvo je u opasnosti!

56 BOBAN, Ljubo, Sporazum Cvetković-Maček, Beograd, 1965.

Sl. 17.

Karta Banovine Hrvatske 1939.-1941.

službama u drugim banovinama dobili namještenje u Banovini Hrvatskoj. Ondje su se napokon neometano mogli isticati hrvatski grb i hrvatska zastava, te pjevati slobodno hrvatska himna "Lijepa naša" i druge hrvatske nacionalne pjesme. Banovinu su mnogi Hrvati smatrali vrlo značajnim, ali ne i konačnim rješenjem. Tako su pristaše ilegalnog ustaškog pokreta isticali da je Sporazum Hrvatskoj dao siccnu administrativnu autonomiju bez ikakovih garancija te da su Maček i HSS, pridonoseći na ovakav način unutarnjem sređenju i jačanju Kraljevine Jugoslavije, izdali ideju o stvaranju Hrvatske kao samostalne i neovisne države, za što se oni zauzimaju i zbog čega su protiv toga Sporazuma.

Zato ne čudi što su se uspostavili Banovine Hrvatske najviše suprostavile sve srpske stranke (osim SDS-a i dijelom Zemljoradničke stranke), nacionalističke i velikosrpske organizacije i udruženja, vojska i Srpska pravoslavna crkva. Smatrali su je opasnošću za srpstvo i opstanak dotadašnje, uglavnom velikosrpske Kraljevine Jugoslavije. Dio Srba u Hrvatskoj koji se protivi Banovini Hrvatskoj, pod zaštitom Beograda, umjesto dotadašnjeg hrvatskog, otvara sada srpsko pitanje. Kroz pokret *Srbi na okup* nositelji velikosrpske ideo-

Nakon uspostave Banovine Hrvatske pokret "Srbi na okup" preko letaka i tiska (1939.-1941.) postavio je problem Srba u Hrvatskoj sa zahtjevom da se svi dijelovi Banovine Hrvatske u kojima srpsko pučanstvo ima većinu, kako i oni za koje su smatrali da im trebaju, među kojima je i Like, odcijepe od Banovine Hrvatske i uključe u sastav Srbije.

СРПСКИ ГЛАС
ЈАКО СРПСТВО-ЈАКА ЈУГОСЛАВИЈА

СТАВО РЕДОВНО
ДРАГИЋИ ВАСИЋА

Год. II
Број 12
Пријемни и расправљајући
Богдан, Михаил
Београд, четвртак, 8 фебруара 1940. год.
Пријемник
Пријемник

Срби у Хрватској

Држава пре свега

Срби на окуп!

Ненај сједесно! Србима који нису одмах појмно сву техничку, Мачек-Цветковићеву споразуму, којом је близу милион Срба предлоženo на мистици и немножи Мачковићев сељачких и грађевских занати. Неше опште, наши чиновници и склопбеници, наша примијери и наше културне установе препутане су "млобу" овим Мачковићевим спајета.

Банска власт ће новим изборима-звањима, којима ће им се доказати да су и они слугуни као доказ како су и Срби у Хрватској за хрватску националну ар罕у. Ради снага тога ауспиција у избору борбати! Изборе уред, ратног посара не распуштај! ни потпуно сређене државе и народи. Али Бановина Хрватска и то макар! Ној баш оваквог борбе у време треба да јачаје највећа новог положаја, како би хрватски народ настојао у борби за остварење "јуве слободе", под паролом „наши нови у нашем цену, наша пушка у нашем рапчу!“

у избору борбати! Изборе уред, ратног посара не распуштај! ни потпуно сређене државе и народи. Али Бановина Хрватска и то макар! Ној баш оваквог борбе у време треба да јачаје највећа новог положаја, како би хрватски народ настојао у борби за остварење "јуве слободе", под паролом „наши нови у нашем цену, наша пушка у нашем рапчу!“

ти гласови приказани као гласове народа за Загреб и за слободни Хрватски која тек чини да настane. Неде се тада правити никакви разлици између срpsких и хрватских „мачковића“. Диктатори Хрватске баш овим илажењима срpsки мачковићеви давају велику

Господ 5 маја 1940

2) Срби у Бановини Хрватскоj налазе се у изборе уједињени са пародом: за прву народну самострану, и за јаку Југословенску народну државу, и против мачковићеве диктатуре и против распарчавања Југославије.

„Заштите“ наступити сложна. Зато се, Срби спомите и уједињите, да и овим пријавом покажете своју одлуку држави и да изразите своје огорчење против свега оног што се у Бановини Хрватскоj ради против народних и држavnih интереса.

Др. ПЕТАР ЗЕЦ с. р.
сенатор

BANSKA VLAST BANOVINE HRVATSKE - ZAGREB

Предмет: Ојеpljenje i odvajanje pojedinih kresova od banovine Hrvatske u vezu sa potpisom "Srbi na okup".

Predmet pozeti opaženi je odmah nakon sticanja sporazuma ali do konkretnog i jačeg izrađaja donao je tek u mjesecima studenom i prosinca.

Aktivnost je upozena u glavnom i od prilika u isto vrijeme u Lici i sjevernoj Dalmaciji u vesl na akciju dr. Petra Zeca i konferencijom koju je održao u Vrhovinama dana 20 studenoga 1939., u sklopu sastava Brško, Gudavac i Derentva sklopu za upravljanje krajem jedinicu, te u eretu Vukovar i drugim arženskim kresovima sklopu za upravljanje danuvake banovine.

Ovu akciju uglavnom vode ljudi koji su se za raznajni refins doista komprobiravali i koliko su upravljani mogli ustanoviti u velikim počasima pravoslovno sveđenstvo.

Zagreb, dne 13 travnja 1940.

**BANSKA VLAST BANOVINE HRVATSKE
DODJELAK ZA DINŽ ZAČITITU
U ZAGREBU**

Primljeno, dne 26. p. 48
Broj 21422 priloga 7

СРПСКО ОГЊИШТЕ

Година I. - Документ за војниче, офицерство и кадровце вадача слава Крај д

ЗАГРЕБ, 15 НОВЕМБРА 1940.

Постоји ли српско читање

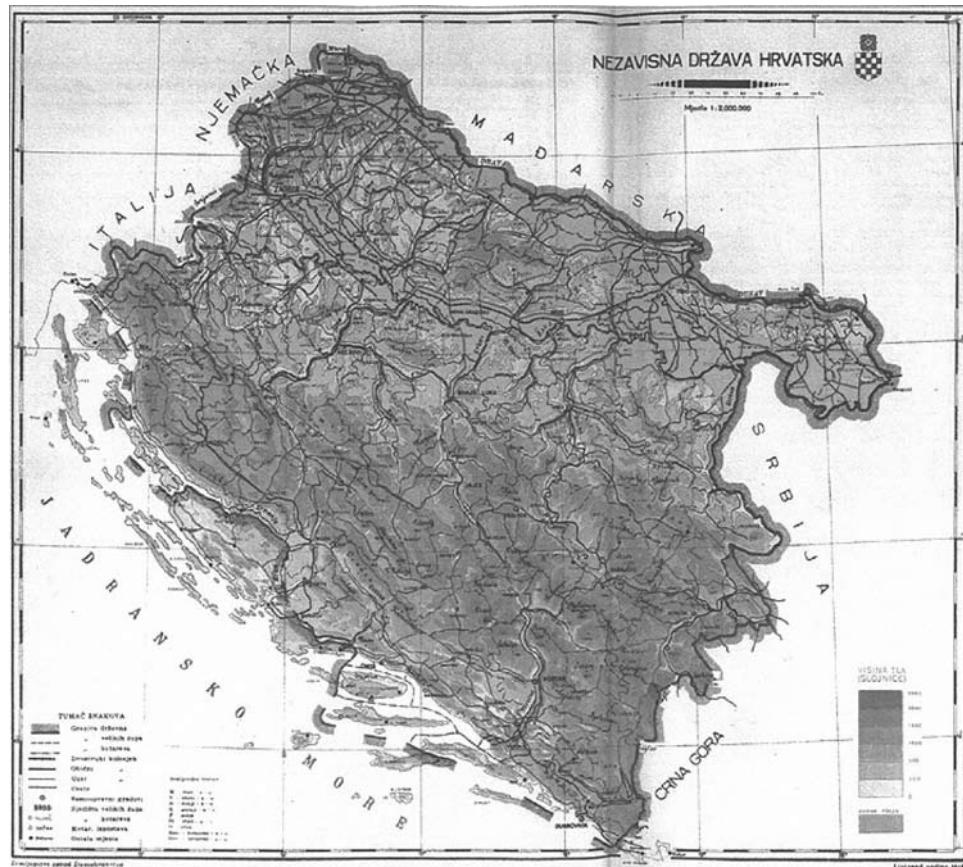
У неколико држава у Европи и Азији, укључујући Србију, Српску Крајину, Босну и Херцеговину, Српску бановину, Српску жупанију и Српску општину, постоји читање које се назива "Српско читање". То читање и споменено издање имају у целији највећи дружење, наконако ту Хрвати и Словенци који имају велике територије, алима иконостаси,

logije traže da se osnuje upravna cjelina pod nazivom *Srpske zemlje*, koju bi činile banovine Vrbaska, Drinska, Dunavska, Moravska, Vardarska i Zetska, ali i dijelovi Banovine Hrvatske, u kojima su Srbi većina, kao i krajevi u njih za koje Srbi smatraju da im iz gestrateških i političkih razloga trebaju pripasti, naravno uključujući tu uglavnom cijelu Liku. Na terenu njihovi promicatelji nastoje se povezati te uz pomoć pojedinih struktura vlasti, policije i vojske organizirano djelovati, što pogoršava međunacionalne odnose i snažno utječe na njihovu radikalizaciju u sljedećem razdoblju. Tako je u Gospicu i drugim mjestima Like pod sloganom *Srbi na okup* počelo okupljanje protivnika Sporazuma Cvetković-Maček i Banovine Hrvatske te njihovo povezivanje s okolnim područjima "radi očjepljenja i odvajanja pojedinih srezova od Banovine Hrvatske" i njihova priključenja Vrbaskoj banovini, odnosno "Srpskim zemljama". Na čelu te aktivnosti bio je dr. Petar Zec. Rezultat je bilo osnutak Akcionog odbora Like i Korduna u Vrhovinama 20. studenog 1939. U njega s područja Like su izabrani su predstavnici gospičkog, koreničkog, otočkog i donjolapačkog kotara (tu je i predstavnik ogulinskog kotara, koji obuhvaća i dio Like) te slunjskog ko-

Sl. 19.
Karta Nezavisne Države Hrvatske 1941.-1943.

tara s područja Korduna, koji je donio Rezoluciju kao program svojega rada.⁵⁷ No, vlasti Banovine Hrvatske nastojale su ograničiti i spriječiti ovu aktivnost, pri čemu se posebice angažirao SDS. Akcija je imala ograničen domet te je na općinskim izborima 1940. njihova lista pobijedila jedino u općini Medku.

To je razdoblje bilo uvod u ratne događaje. Nastupile su nove ratne okolnosti u travnju 1941. Sile Osovine napadaju Kraljevinu Jugoslaviju, to je doba kapitulacije njezine vojske, okupacije i podjele njezina teritorija (17. IV.), te proglašenja (10. IV.) i potom uspostave *Nezavisne Države Hrvatske (NDH)* s poglavnikom i Glavnim ustaškim stanom na čelu, potpuno ovisnim o nacističkom Trećem Reichu i fašističkoj Italiji (koja je prisvojila hrvatska područja uz jadransku obalu), te doba diktatorske politike i prakse ustaš-

⁵⁷ HDA, Grupa XXI. Politička situacija. Inv. br. 6129. Pokret Srbi na okup odcjepljenje i odvajanje pojedinih srezova s područja Banovine Hrvatske, br. 42566/39, 14.313 i 17.867/40. Izvješća kotarskih načelnstava i to: u Gospicu od 31. VIII. 1939., Korenicu od 15. III. 1940. i u Otočcu od 7. IV. 1940. Tu su i imena članova Akcionog odbora.

kog vodstva rasne, nacionalne i političke isključivosti. Ona se posebno iskazivala kroz zakonodavstvo, sudstvo, logore te postupke na terenu, kroz mnoge žrtve, posebice među Židovima i Romima te Srbima u NDH, ali i brojnim Hrvatima političkim neistomišljenicima. To je izazvalo otpor prema ustaškom režimu i NDH ne samo proganjениh nego i sve većeg broja Hrvata (poglavito onih iz bivšeg HSS-a). Otpor će se kontinuirano širiti i jačati, a to će posebno iskoristiti komunisti te organizirati i voditi oružani ustank i antifašističku borbu već od lipnja 1941., što će prerasti u dugotrajni rat radi revolucionarne promjene sustava i vlasti te stvaranje nove hrvatske države (“Sovjetske Hrvatske”), a unutar Nove Jugoslavije, zajednice ravnopravnih naroda. To će se uspjeti ostvariti do svibnja 1945. i kraja rata.⁵⁸ Svoju će priliku iskoristiti i srpske snage koje nisu bile spremne prihvatići hrvatsku državu ni u kakvom obliku, i to pobunom, ustankom i ratom, a iskazat će se kao četnici s programom stvaranja Velike Srbije (samostalne ili unutar Velike Jugoslavije) u čiji sastav treba ući 3/4 NDH, uključujući cijelu Liku, i s tih područja bi se očistili svi ne-Srbi, što su u praksi i provodili. Zbog svega toga, hrvatsko-srpski sukob dobit će ekstremne oblike sa strašnim posljedicama, te to razdoblje, s neposredno poratnim, najtragičnije je u hrvatskoj povijesti.⁵⁹ Tako će na području NDH, uključujući i Liku, od ustaškog režima tijekom rata stradati mnogi Srbi na različite načine,⁶⁰ ali i mnogi Hrvati od velikosrpskih četničkih snaga i komunističkih partizanskih snaga i vlasti, kako tijekom rata tako još više u neposrednom poraću. To je uglavnom bio slijed dugoročne ekpanzionističke velikosrpske politike, kroz različite oblike. Stradanje Hrvata (i civila i vojnika) na području Like, ali i diljem NDH, tijekom rata 1941.-1945. počelo je već prvih dana rata. Naime, i ovaj kraj odmah se našao i bio u središtu ratnih zbivanja. Stradavanje se nastavilo do njegova završetka, ali i u neposrednom poraću. Upravo je

58 Opširnije vidi: DIZDAR, Zdravko – KUJUNDŽIĆ, Milivoj, Doprinos Hrvatske pobjedi antifašističke koalicije (drugo dopunjeno izdanje), Zagreb, rujan 1995.

59 O svim onim osnovnim odrednicama NDH i ustaškog sustava vlasti vidi u knjizi Hrvoja Matkovića, Povijest NDH, Zagreb, 1994. (I. izdanje).

60 O politici ustaškog režima prema Srbima tijekom rata i njihovim zločinima nad Srbima postoje mnoge knjige, od kojih je većina nažalost politički indoktirnirana i sa svrhom manipuliranja posebice brojem ubijenih Srba u NDH (pa i na području Like) kako bi se dokazala tobože tzv. “genocidnost hrvatskoga naroda” a time hrvatski narod držao u pokornosti. (Vidi: ŽERJAVIĆ, Vladimir, Jugoslavia. Manipulation with the Number of Second World War Victims, Zagreb, 1993.). Za ovo područje od novijih radova vidi: VEZMAR, Gojko, Ustaško-okupatorski zločini u Lici 1941-1945, Muzej žrtava genocida, Udruženje Srba iz Hrvatske, Srpsko kulturno društvo “Zora”, Beograd 2004.

potkraj rata 1944./1945. te u poraću 1945./1947. broj stradalih Hrvata bio najveći.⁶¹

Početak rata 6. travnja 1941., proglašenje četiri dana potom NDH u koju ulaze, uz Banovinu Hrvatsku, i preostali dio BiH i Srijema, te otoci Hvar, Brač, Pag i poluokok Pelješac i slom Kraljevine Jugoslavije 17. travnja bili su šok za predstavnike velikosrpske ideologije. Ubrzo oni počinju najrazornije djelovati kroz *Srpski četnički pokret* i njegov *Nacionalni komitet* ustrojem u svibnju 1941. na Ravnoj Gori u Srbiji na čelu s pukovnikom Dražom Mihajlovićem. Lika je nakon Rimskih ugovora 18. svibnja 1941. pripala NDH, koja je u njoj počela preuzimati i uspostvaljati svoju upravnu i političku vlast. Tako je središnji i zapadni dio Like (osim Brinja) ulazio u sastav Velike župe Lika sa sjedištem u Gospiću i u tzv. II. talijansku zonu u NDH, a istočni dio Like (Korenica, D. Lapac) u Veliku župu Krbava i Psat sa sjedištem u Bihaću i u III. talijansku zonu u NDH. Srbi Like se saminicijativno, pod dojmom preuzimanja vlasti NDH te prijašnjih vijesti o strijeljanju Srba u Veljunu na Đurđevdan 6. svibnja, u strahu od mogućih ustaških zločina nad njima, dižu na ustank. Tako je već 25. svibnja 1941. u Plaščanskoj dolini osnovana *Prva četnička četa u Lici*, koja potkraj lipnja počinje s manjim akcijama.⁶² Potom je banjalučki odvjetnik dr. Stevan Moljević (1888.-1946.) već 30. lipnja 1941. u Nikšiću napravio prvi programski dokument četničkog pokreta pod nazivom *Homogeni Srbija*, kada u NDH nema još ustaškog logora u Jasenovcu ni brojnijih masovnih ustaških zločina, ali imamo u istočnoj Hercegovini pobunu Srba protiv NDH, kao i protiv tamošnjeg hrvatskog i muslimanskog pučanstva, u cjelini, pa je to moglo utjecati na nastanak Moljevićeva dokumenta.⁶³ U njemu Moljević govori o gra-

61 To potvrđuju i podaci iz navedene knjige: Gospički spomen zbornik, urednik Ranko Šimić, Gospic, 1995. Od ukupno 3453 poimenično navedene hrvatske žrtve s područja grada Gospica i općina Perišić i Karlobag tijekom rata stradale 1462, a nakon rata 1991 žrtva (str. 13, tablica: Hrvatske žrtve).

62 PEŠUT, Mane, Istina u neistini, Glasnik Srpskog istorijsko-kulturnog društva "Njegoš", sv. 59 – juli 1988, Chicago, 1988., USA, 7-9 i 21-22. Mane Pešut tu kao jedan od prvih organizatora četničkog pokreta u Lici i jedan od četničkih zapovjednika daje osrvt na knjigu Fikrete Jelić-Butić Četnici u Hrvatskoj 1941.-1945. godine, Zagreb, 1986., i svoje viđenje događaja.

63 DIZDAR, Zdravko – SOBOLEVSKI, Mihael, Prešućivani četnički zločini u Hrvatskoj i u Bosni i Hercegovini 1941.-1945., Zagreb, 1999., dok, br. 3., str. 160-165. te str. 37-39, 93-98 i 683-687. Tu je uz tekstuálni opis projekta dan i dokument te izvod iz presude dr. S. Moljeviću 1946.; i O Homogenoj Srbiji Stevana Moljevića, Srbi o Srbima, Sarajevo 2001., 317-320. O vojno-političkom stanju u istočnoj Hercegovini od travnja do srpnja 1941., posebice o lipanjskom ustanku lokalnog srpskog pučanstva protiv novouspostavljene NDH, razlozima, tijeku i gušenju, s težištem na vojnom aspektu, a na temelju arhivske grade vidi: MARIJAN, Davor, Lipanjski ustank u istočnoj Hercegovini 1941., Časopis za suvremenu povijest br. 2, Zagreb, 2003., str. 545-576.

nicama, društvenom uređenju i vanjskoj politici homogene ili Velike Srbije u obnovljenoj Jugoslaviji. Prvi zadatak Srba prema Moljeviću jest *da stvore i organizuju homogenu Srbiju koja ima da obuhvati celo etničko područje na kome Srbi žive*. Njegova *Homogena* ili *Velika Srbija* trebala je obuhvaćati najveći dio Hrvatske (uključujući najveći dio Like nešto zapadnije od željezničke pruge Gospić-Karlovac, koja bi trebala ostati pod srpskim nadzorom), i cijelu Bosnu i Hercegovinu, unutar *Velike Jugoslavije*. U toj Jugoslaviji s kraljem iz dinastije Karadorđevića na čelu bile bi tri federalne jedinice: velika Slovenija (kojoj bi se uz Međimurje i Istru dodijelila i područja nastanjena Slovincima u Istri, Gorici i Koruškoj), mala Hrvatska (zapadno od crte Karlobag-Gospić-Ogulin-Karlovac-Sisak-Pakrac-Virovitica pa do granice sa Slovenijom, uz nepovezani dio središnje Slavonije s Požegom i Brodom) i velika Srbija (sa svim ostalim područjima na istoku i onima koja bi se dobila još od Mađarske, Rumunjske, Bugarske i Albanije), koja ne bi dominirala samo u jugoslavenskoj federaciji nego i na Balkanu. U tako zamišljenoj Velikoj Srbiji trebali su živjeti samo Srbi te je Moljević istaknuo potrebu da se s tih područja "očistite" Hrvati i Bošnjaci muslimani, te druge nacionalne manjine. Kao podlogu razgraničenja on nudi *preseljenje*. To je kartografski i posebno iskazano (*sa zapadnim srpskim granicama na crti Virovitica-Sisak-Karlovac-Gospić-Karlobag*) uz prigodan tekst što je kao letak

SI.20.
 Plan Velike Srbije iz vremena Drugoga svjetskog rata

pod nazivom *Naš put* distribuiran na području NDH.⁶⁴ Ovi dokumenti su stigli u inozemstvo Vlada u emigraciji gdje se navedena karta s istim granicama Velike Srbije, kako minimalni velikosrpski program, upotrebljavalala u promidžbene svrhe od njegovih eksponenata, npr. u SAD-u na zemljovidu S. Krizmana, objavljenom u Washingtonu 1943. godine.⁶⁵ Navedeni program te njegova provedba u praksi bili su glavni razlozi što je četnički pokret okupljaо uglavnom Srbe, uz neznatan broj jugoslavenskih nacionalista i prosrpskih orijentiranih Hrvata i drugih naroda i nacionalnih manjina. Taj program se u osnovi neće bitno mijenjati nego će se samo neki njegovi dijelovi postupno samo dopunjavati i prilagođavati vojno-političkim prilikama u zemlji i svijetu.

Moljevićev četnički program dopunio je 20. prosinca 1941. Draža Mihajlović u poznatoj *Instrukciji* upućenoj četničkim zapovjednicima i na području NDH, koju su oni potom prenosili svojim postrojbama, o organizaciji, ciljevima i korištenju četničkih postrojbi. Draža tu ističe kako je "cilj borbe četničkog pokreta na čelu s kraljem Petrom II.:

...Stvoriti veliku Jugoslaviju i u njoj veliku Srbiju, etnički čistu i u granicama predratne Srbije, Crne Gore, Bosne i Hercegovine, Srema, Banata i Bačke;

Čišćenje državne teritorije od svih narodnih manjina i nacionalnih elemenata;

...Stvoriti neposredno zajedničke granice između Srbije i Crne Gore, kao i između Srbije i Slovenačke, čišćenjem Sandžaka od muslimanskog, a Bosne i Hercegovine od muslimanskog i katoličkog življa".⁶⁶

⁶⁴ VA VII, Beograd, Srbija. Fond: Četnička arhiva, kut. 144., dok. reg. br. 4/145. U letku ispod zemljovida uz ostalo piše: "Pošli smo da stvorimo Srbiju u kojoj će biti ujedinjeni svi Srbi i sve zemlje u kojima Srbi žive".

⁶⁵ DIZDAR, Z. – SOBOLEVSKI, M., Prešućivani četnički zločini ..., n. dj., 99.

⁶⁶ DIZDAR, Z. – SOBOLEVSKI, M., Prešućivani četnički zločini ..., n. dj., dok. br. 127., str. 497. Kako su tu Dražinu Instrukciju prenosili i tumačili, potvrđuje i pismo Miloša N. Jovanovića, zapovjednika Ozrenskog četničkog korpusa upućeno 13. II. 1943. Golubu Mitroviću, zapovjedniku zeničkog vojno četničkog odreda, iz kojega je uzet navedeni citat. U njemu Jovanović navodi primjer Srbije nakon Karadordjeva ustanka u kojoj svjesni srpski narod davno dosledno i potpuno uništio je i posljednji trag mrskog Turčina, što je po njemu najbolji dokaz i najveće jamstvo, da ćemo uspjeti i u ovoj današnjoj svetoj borbi i da ćemo istrebiti sve Turke iz ovih naših srpskih zemalja. Zatim ističe: Ni jedan musliman neće moći među nama ostati te nastavlja da će sve one koji su se ogrešili o naš narod, kao i one čaršijske politikaše ... uništiti ćemo bez milosti, dok Seljake i ostali svijet sitni preselit ćemo u Tursku. O Hrvatima piše: Svi katolike koji su se ogrešili o naš narod u njegovim tragičnim danim, kao i sve intelektualce i sve ekonomski jače, nemilosrdno ćemo uništiti. Seljački svet, i isto tako sitni radni svet poštediti i od njih ćemo napraviti prave Srbe, koje ćemo milom ili silom prevesti na pravoslavlje. (istaknuo Ž.D.) Navodi primjere četničkog čišćenja pod zapovjedništvom samoga Draže oko Foče, Čajniča, Goražda i Višegrada, gdje sada nema više niti jednoga muslimana, za njihova naselja i kuće se ne zna, te primjer Stolačkog kotara s kojega je očišćeno oko 26.000 katolika i muslimana, osim nekolicine u samom Stocu.

Ipak, Draža Hrvatima ostavlja uži prostor oko Zagreba, Krapine i Varaždina. Tako je Draža Mihajlović jasno odredio metode i ciljeve četnika i velikosrpske politike tijekom Drugoga svjetskoga rata, sažimajući i iskazujući njezino stogodišnje iskustvo, a kojih se velikosrpski nacionalisti ni do danas nisu odrekli. Prema njemu, trebalo je ratovanjem izvesti *oslobodenje i ujedinjenje srpskoga naroda*, postići *srpsku slobodu* i ostvariti konačni cilj – *Veliku Srbiju u Velikoj Jugoslaviji*. Ostvarenje tog cilja trebalo se postići – prema Dražinoj Instrukciji – *osvajanjem hrvatskog i muslimanskog prostora u BiH i Hrvatskoj te ga srbizacijom pretvoriti u srpsku državnu teritoriju, bez obzira na cijenu*, tj. na broj hrvatskih i muslimanskih žrtava. Četničke postrojbe su u svim prilikama, sukladno mogućnostima i okolnostima, strogo provodile ove Dražine upute sve do kraja rata.

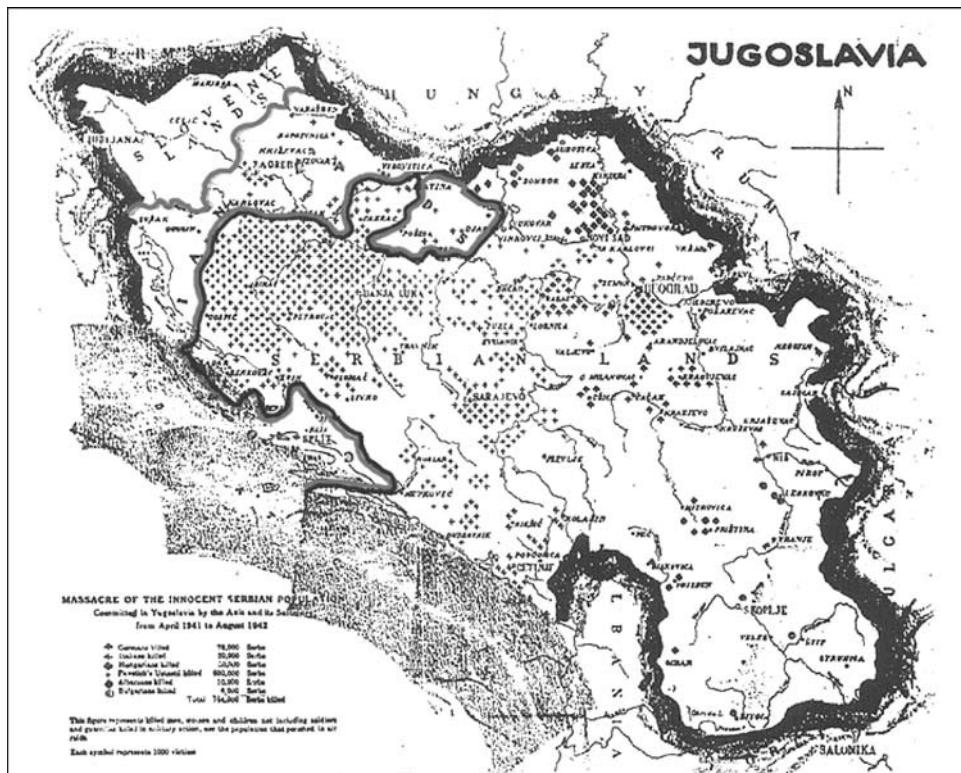
Sl. 21.
Granice Velike Srbije prema četničkom letku *Naš put* iz 1941. koje se uglavnom podudaraju s granicama kako ih je 30. VI. 1941. zamislio četnički ideolog dr. Stevan Moljević u svojem programskom dokumentu *Homogena Srbija*, a koji je tijekom 1941. dijeljen na području NDH. Na njemu se veći dio Like s Gospicom trebao naći u *Velikoj Srbiji*.

Ovaj program prihvatala je još 1941. izbjeglička Vlada Kraljevine Jugoslavije (odnosno njezin većinski velikosrpski dio) kao svoj i uz njega je ustrajala gotovo do kraja rata. Naime, nakon slamanja partizanskog pokreta u Srbiji u jesen 1941. izbjeglička Vlada službeno je prihvatala četnike kao svoje snage u Jugoslaviji i proglašila ih *Jugoslavenskom vojskom u otadžbini*, prihvativši njihov politički i vojni program kao svoj. Četnički pokret je gotovo sve akcije partizana protiv okupatora lažno pripisivao sebi obavještavajući o tome svjetsku javnost. Kralj Petar II. je potom 7. prosinca 1941. Draži Mihajloviću dodijelio čin brigadnog, a uskoro i divizijskoga generala, a u siječnju 1942. imenovao ga je za ministra vojske, mornarice i zrakoplovstva u izbjegličkoj Vladi. A kao pokret otpora prihvatala ga je i britanska Vlada, iako je on kolaboracijom s okupacijskim njemačkim i talijanskim snagama te zajedničkom borbom s njima pro-

Sl. 22.

Karta Kraljevine Jugoslavije s ucrtanim granicama "Velike Srbije" i mjestima masakra nad srpskim stanovništvom, gdje se navodi kako su Pavelićeve ustaše samo od travnja 1941. do kolovoza 1942. likvidirale 600.000 Srba. Objavljena je 1943. u Americi u promidžbene svrhe. Velikosrpska politika je ovakvim i sličnim kartama te sve većim brojem ubijenih Srba (sve do tobože 1,500.000 ubijenih) od strane ustaškog režima (oni uglavom ističu od Hrvata) trebala poslužiti kod zapadnih Saveznika za potporu i odriješene ruke za stvaranje Velike Srbije te za planirani konačni obračun s Hrvatima i svođenjem Hrvatske na uski dio oko Zagreba, Krapine i Varaždina, ili u konačnici njezin potpun nestanak.

tiv partizanskog pokreta otpora predvođenog komunistima, koji je stalno jačao, prestao biti pokret otpora. Ovim prihvaćanjem u inozemstvu četnički pokret je dobio širi prostor za svoje djelatnosti i podrobnije je razradio strategijske ciljeve i taktičke varijante. Jedna od stranih aktivnosti članova izbjegličke Vlade i izvan nje, osim veličanja četničkog pokreta na čelu s Dražom Mihailovićem i njegove navodne borbe protiv nacističkih i fašističkih okupacijskih snaga na prostoru bivše Jugoslavije do neslućenih visina, bilo je stalno promicanje prekomjernih lažnih brojeva u NDH ubijenih Srba (sve do navodno 1,500.000 ubijenih) te kartografski iskazi minimalnih granica Velike Srbije slične Moljevićevoj.⁶⁷ To je učinjeno kako bi ona bila što prihvatljivija Saveznicima te da bi oni po završetku rata četnicima dali odriještene ruke u planiranom obračunu s Hrvatima (i ostalim ne-Srbima) i stvaranja te Velike Srbije, o čemu govore već navedene precizno naznačene državne upute, ali i drugi zapovjednici četničkih postrojba i vlasti.⁶⁸

Za provedbu ove politike na terenu bile su zadužene četničke postrojbe koje su imale jasne zadatke, pa tako i na području Hrvatske, uključujući Liku kao njezin dio. Tako npr. Štab *Dinarske četničke divizije*, najveće četničke postrojbe na području NDH s elementima armije (jer je u svojem sastavu imala korpuze i obuhvaćala nekoliko oblasti, uključujući Liku, a npr. 1944. sve područje od rijeke Save do Jadranskoga mora), čije su osnivanje, naoružanje i djelovanje omogućili Talijani na području južne Like, sjeverne Dalmacije i jugozapadne Bosne (tada jačine oko 5000 četnika na čelu s popom vojvodom Momčilom Đujićem, jednim od predratnih četničkih vođa s Tromede, a pod Dražinim zapovjedništvom) neposredno nakon osnutka 25. ožujka 1942. izvješće četničkog vojvodu Iliju Trifunovića-Birčanina o zadacima divizije: *Zadatak divizije: Što jača organizacija srpskog naroda u ovim krajevima radi uspostavljanja srpske vlasti u danom momentu, radi obraćuna sa Hrvatima i na koncu radi čišćenja Hrvata i Musli-*

67 JAREB, Mario, How the West Was Won: Jugoslavenska izbjeglička vlada i legenda o Draži Mihailoviću, Časopis za suvremenu povijest 38., br. 3., Zagreb, 2006., 1039.-1056. O ostalome vidi: DIZDAR, Z. – SOBOLEVSKI, M., Prešućivani četnički zločini ..., n. dj., 55.-62.; 91.-104. i 729.-741.

68 HDA, Zb. br. 41/1160. Brošura: Izdajničko i reakcionarno vodstvo HSS-a i Narodnooslobodilačka borba, izanje Vjesnika JNOF Hrvatske, s. l., prosinac 1942., str. 11., i Narodnooslobodilačka borba u Dalmaciji 1941-1945, Zbornik dokumenata, knj. 7., srpanj-kolovoz 1943., Split 1984., str. 971. Pismo vojvode Momčila Đujića od 16. srpnja 1943. komandantu Bosanskokrajiškog četničkog korpusa Urošu Drenoviću. Đujiću nije smetalo da u to vrijeme, on i nekoliko ostalih četničkih zapovjednika u Kninu sklope sporazume s predstavnikom vlasti NDH.

mana iz Like, Severne Dalmacije, Bosne i Hercegovine i stvaranja jedne homogene i čisto pravoslavne srpske države, oslanjajući se na Srbiju i Crnu Goru (istaknuo Z.D.). U toj Srpskoj nacionalnoj državi, odnosno Velikoj Srbiji koja bi obuhvatila granice od Srbije do Slovenije, kako ih je odredio Draža, prema Elaboratu Dinarske divizije, ima isključivo živeti pravoslavno stanovništvo. Divizija se od svojeg osnutka za uspostavu takve etnički čiste srpske države, tj Velike Srbije i borila na svojem operativnom području Like, Dalmacije i jugozapadne Bosne, navijestivši rat ustašama i domobranima bez milosti, sažaljenja i skurpula, a partizanima rat do krajnjih mogućnosti, prije konačnog obračuna i čišćenja Hrvata i Muslimana na kraju. Sam vojvoda pop Momčilo Đujić, njezin zapovjednik, također je isticao četnički politički cilj - stvaranje etnički čiste Srpske države u njegovim etničkim granicama, bez zajednice sa Hrvatima. Ali,

Sl. 22.

Četnici, prije napada na Narodnooslobodilačku vojsku, posvećuju zastavu.

izdavao je također zapovjedi Diviziji za čišćenje Hrvata, što su četnici s njima i bez njih gotovo u svakoj prigodi i činili, a sada najčešće proglašavajući ih "komunistima" i "partizanima".

Često se u srpskoj historiografiji prešućuje da su već od 1941. do kraja rata 1945. na području NDH od Drine do Une i Kupe bile osnovane i bojno djelovale brojne četničke postrojbe, a manji dijelovi i preko Save, te da se dio iseljenih i izbjeglih Srba iz NDH u Srbiju, tamo uključio u četničke postrojbe. Spomenimo samo veće: *Dinarska četnička divizija (s elementima armija), zatim 18 četničkih korpusa (među kojima I. i II. lički č. k.), 108 četničkih brigada i 4 pukovnije četnika* (od kojih 2 s područja Like). Kroz sve ove postrojbe na području NDH prošlo je tijekom rata više od 100.000 četnika, od kojih su oko 98% bili Srbi. Gotovo sve te postrojbe kolaborirale su s Talijanima, Nijemcima i vlastima

**VRHOVNO NADZORNIČTVO
ORUŽANIH SNAGA**

Broj 1125
1943.

Tajno!

OKRUŽNICA

Iz jednog uhvaćenog pisma Komandanta Ozrenskog korpusa naslovljenog komandantu Županskog vojnog četničkog okruga bratu Golubu Mitroviću, a koje je pismo zavedeno pod strogo povjerljivi broj 21 od 13. siječnja 1943. navodi se slijedeće:

1. Borba celokupnog naroda pod skriptom kralja Petra II.
2. Stvoriti veliku Jugoslaviju i u njoj veliku Srbiju, etničku čistu i u granicama predkratne Srbije, Crne Gore, Bosne i Hercegovine, Sremsku, Banatu i Bačku.
3. Borba za uključenje u naš državni život i svih još neoslobodenih teritorija pod Talijanima i Nemcima (Trst, Gorica, Istra, Koroška, kao i Bugarska i severna Albanija).
4. Stvoriti neposredno zajedničke granice između Srbije i Slovenačke, čišćenje Sandžaka od muslimanskog življa, a Bosnu i Hercegovinu od muslimanskog i katoličkog.
5. Ciljevi su ogromni zato je i borba toliko zahvalnjiva za one koji se bore za njeno ostvarenje.

Možda Tebi i Tvojim borcima izgledaju ovi ciljevi veliki i neizvodljivi. Setite se borbe za oslobođenje pod vodstvom Vožda Karadorda.

Srbija je bila puna Turaka. U Beogradu i ostalim srpskim varošima skršene su muslimanske munare.

NI JEDAN MUSLIMAN NEĆE MOĆI MEDU NAMA OSTATI.

Naša vlada u Londonu posredovanjem Engleske i savezničke prijateljske vlade nastoji da ovo ugovori u Ankari sa g. Ineniem.

Sve katolike koji su se ogrešili o naš narod u njegovim tragičnim danima, kao i sve intelektualce i sve ekonomski jače nemilosrdno ćemo uništiti i pobijediti. Seljački, isto tako sitniji radnički sve poštediti i od njih napraviti prave Srbe, koje ćemo milom ili silom prevesti na pravoslavlje.

Eto to su ciljevi naše velike borbe i kad dove čas mi ćemo to ostvariti. Mi smo ih već u nekim delima naše otadžbine ostvarili. Sigurno ste čuli za naše najnovije velike borbe oko Foče, Čajniča i Višegrada, pod vodstvom samoga ministra. Tamo sada nema ni jednog muslimana, a za njihova naselja i kuće više se i nezna. Ta srpska zemlja, koju su do sada uzpirali turski uljezi sada čeka na srpske ruke da ih obrade. Čuli ste i za uspeh naših boraca u srežu Stolačkom. Nekada je u tom srežu bilo oko 28.000 katolika i muslimana. Sada osim nekoliko familija u samom Stolcu i čitavom srežu nema ni jednog katolika ni muslimana. Počelo se je spremno i uspešno, treba samo nastaviti.

SI. 23.

Okružnica Vrhovnog nadzorništva OS NDH od 2. lipnja 1943. o četničkom programu stvaranja Velike Srbije kako ga je oblikovao Draža Mihailović i prihvatala izbjeglička Vlada Kraljevine Jugoslavije (odnosno njezin većinski velikosrpski dio) krajem 1941. Program četničke postrojbe tijekom rata pri pothvatima "čišćenja" zločinima istrebljenja nesrpskog pučanstva nastojale u praksi ostvariti (HDA, ZKRZ-GUZ br. 5228/46. kut. 114 – okružnica). Prema tome Dražinom programu Hrvatska je trebala biti svedena na uski pojaz zemlje sjeverno od Karlovca, preko Zagreba i Krapine do Varaždina – tj. na "ono što se vidi s tornjeva zagrebačke katedrale", a to je i kartografski iskazan, ali još nije objavljeno (Vojni arhiv Vojnoistorijskog instituta /VA VII/, Srbija, Beograd, Četnička arhiva, kut. 7., reg. br. 36/2 i 38/2.).

Mi u ovim krajevima nesniemo odmah početi, nije vreme podesno. Na-
protiv morate sve poduzeti, da na svoju stranu privučete muslimane. Naj-
bolje, da im stalno pretite, a tu i tamo po nekog napadnete, ali da se nezna
koje to učinio. Recite da su to učinili neodgovorni elementi i pozovite ih da
se brane u zajednici sa Vama. Možete ih ako treba i lepim rečima zvati u
svoje redove, slati im u tom smislu pisma i pozive, akó smatraje, da to može
dovesti do cilja. To morate iskoristiti a doćiće naš dan, znat ćemo kako ćemo-
razgovorati. //

Gornje se dostavlja naslovu radi proglašenja svim častnicima na znanje,
da vide što nam spremaju neprijatelji naše Domovine. Svi predpostavljeni neka-
na pogodan način ovo saobće i svoj momčadi sa potrebnom poukom. Sadržaj
ove okružnice i pouku ponoviti mjesечно jedanputa.

U Zagrebu, dne 2. lipnja 1943.

Za točnost:
Pobočnik nadsatnik Mačko v.jč

Vrhovni nadzornik oružanih snaga:
General pješačtva vitez STANZER, v. r.

Okružnica Vrhovnog nadzorništva oružanih snaga od svim čadnicima oružanih snaga NDH o
Dražinom četničkom programu stvaranja velike Srbije iz pisma zapovjednika Ozrenskog četničkog
korpusa od 13. siječnja 1943. godine. (Vidjeti: Z. Dizdar - M. Sobolevski, n. dj., str. 708-709.)

*NDH na crti zajedničke borbe protiv zajedničkog glavnog ne-
priјatelja antifašističkog partizanskog pokreta.⁶⁹* Četničko
vodstvo iz Srbije stalno je, kada su to prilike zahtijevale,
slalo vrlo raznovrsnu i znatnu pomoć ovim četnicima na po-
dručju NDH, pa i na području Like, kao i snažne četničke
postrojbe, posebice u istočnim područjima BiH. Potrebno
je istaknuti da su sve ove četničke postrojbe, sukladno pla-
novima velikosrpske politike, tijekom svojih pothvata "či-
šćenja" zločinima protiv nesrpskog pučanstva (prvenstveno
Hrvata i Muslimana) i političkih protivnika (prvenstveno
komunista i drugih pripadnika NOP-a), u praksi provodile
ostvarenje etnički čiste Velike Srbije. Posebno kobna za Hrvate
na području talijanske aneksione zone (I. zona) te talijan-
skih okupacijskih zona u NDH (II. i III. zona u sastavu ko-
jima je bila i Lika, u kojima su Talijani imali cijelokpnu /I./ i
operativnu /II./ vlast) bila je suradnja talijanskih fašističkih
okupatorskih vlasti i četnika na tim područjima. Četnici su
od proljeća 1942. djelovali i kao dio talijanskih vojnih po-
strojbi pod nazivom *Dobrovoljačka antikomunistička mili-
cija* ("Militia volontaria anticomunista – četnici) osigurava-

⁶⁹ O četničkoj suradnji s okupacijskim snagama u Hrvatskoj 1941.-1945. vidi: DIZDAR, Z. – SOBOLEVSKI, M., Prešućivani četnički zločini ..., n. dj., 55.-62., a u BiH DIZDAR, Z., Četnički pokret u Bosni i Hercegovini 1941.-1945., Zagreb, 2002., 96.-135 (četnička suradnja s talijanskim (1941.-1943.) i njemačkim (1941.-1945.) okupacijskim snagama) i 135-147. (četnička suradnja sa snagama NDH 1941.-1945.). Zatim knjigu dokumenta: Tajna i javna saradnja četnika i okupatora 1941.-1944. godine. Dokumenti. Arhivski pregled, Beograd, 1976.

jući njihove garnizone i glavne prometnice kroz Liku. To je omogućilo opskrbu i ustroj četničkih postrojbi te povećanje na oko 30.000 naoružanih četnika do rujna 1943., ali i sudjelovanje u gotovo svim pothvatima protiv partizana na tim

Zdravko DIZDAR
Velikosrpska politika prema Lici u 19. i 20. stoljeću

Sl. 24.
Fotografije četnika

Skupina Đujićevih četnika i četnikinja na planini Dinari 1943. godine pod četničkom zastavom.
(R. i Ž. Knežević, *Sloboda ili smrt*, Sijatl [Seattle], SAD, 1981., str. 738.)

Povlačenje četničke skupine popa Đujića prema Istri 1944. godine. (Nikola Milovanović, *Kontrarevolucionarni pokret Draže Mihailovića*, knjiga 4. – *Slom*, Beograd, 1983. str. 336.-337.)

područjima, koji su se najčešće pretvarali u užasne pljačke, uništavanja, ubojstva te “čišćenja” nezaštićenog stanovništva, uglavnom Hrvata (i Muslimana). Nakon kapitulacije Italije u rujnu 1943. do kraja rata u svibnju 1945. četničke postojbe kolaboriraju s njemačkim okupacijskim snagama u NDH, ili pod njihovim nadzorom i zapovjedništvom, s oružanim snagama NDH, na cijelom području gdje djeluju, pa i u Lici. Broj četnika pod oružjem stalno se povećavao, od 20.000 na početku na više od 50.000 krajem 1944. godine. Njihov ustroj se povećavao na području Like, a šrio se i na Kordun. Njihov broj posebice se povećao u to vrijeme s povlačenjem iz Srbije i Crne Gore pred partizanskim snagama i prebacivanjem tih četničkih snaga na područje NDH. Mnogi su četnici uglavnom nesmetano tijekom rata prelazili u partizane, najviše nakon Titove *amnestije u rujnu 1944.* te potom *opće moblizacije na područjima pod nadzorom partizanskih postrojbi i vlasti, kada su mnogi*, osim pojedinaca i manjih skupina, *postali partizani*, pa tako i na području Like. Dio njih je i u novim odorama učinio zločine nad Hrvatima, posebice tijekom završnih akcija i u neposrednom poraću. O njihovim brojnim zločinima nad Hrvatima tijekom rata govore sačuvani dokumenti i svjedočenja preživjelih, od kojih je dio objavljen u najnovije vrijeme.⁷⁰

Politika jugoslavenskog vodstva KPJ i AVNOJ-a, pa tako i hrvatskog vodstva KPH i ZAVNOH-a, uz preuzimanje vlasti, bila je politika potpune nacionalne ravno-pravnosti Srba i Hrvata, koja je unatoč poteškoćama u ratu, spriječila potpun hrvatsko-srpski rascjep, i na dulje vrijeme omogućila, pa i represijom, kakvu-takvu snošljivost u poslijeratnom razdoblju. Ipak iz *Gospičkog spomen zbornika* te objavljenih knjiga dokumenata (1944.-1946.) i sjećanja proizlazi kako su *partizanske postrojbe i vlasti* predvođene komunistima na ličkome području (u kojima je bilo mnogo Srba, posebice na rukovodećim mjestima) *u načelu likvidirale sve pripadnike ustaškog pokreta*, najčešće bez suda, pri čemu su *stradali i mnogi Hrvati koji to nisu bili* te njihove obitelji i rodbina. Zbog opsega i posljedica tih represivnih mjera, često se nameće zaključak kako je nekim tamošnjim partizanskim postrojbama i komunističkom vodstvu krajnji cilj bio donekle sličan onome četničkom, a to je uništiti i ne samo ustaše i NDH, nego također uništiti ili neutralizirati što više nacionalno svjesnih, obrazovanih i imućnijih Hrvata, budućih stvarnih ili mogućih političkih protivnika. Tako

70 Vidi: Gospički spomen zbornik, urednik Ranko Šimić, Gospic, 1995. i DIZDAR, Z. – GEIGER, V. – POJIĆ, M. – RUPIĆ, M. (prir.), Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. Dokumenti, Slavonski Brod, 2005.

je bilo elemenata istrebljenja Hrvata s toga prostora, što su oni tijekom rata dijelom i provodili, jer su mnoga područja uglavnom bila "očišćena" od Hrvata, bilo da su oni ubijeni i protjerani bilo da su sami zbog straha izbjegli u najbliža središta pod nadzorom vlasti NDH, npr. u Gospić. Njihova pokretna imovina bila je pljačkana, a nepokretna uništavana. Taj njihov cilj posebno je došao do izražaja tijekom zauzimanja većih mjesta i područja, u masovnim likvidacijama zarobljenih vojnika, ali i civila, npr. nakon zauzimanja Gospića u svibnju 1945. Slijedilo je "plansko čišćenje okruga" Lika od "neprijatelja", ali i od stvarnih ili mogućih političkih protivnika.⁷¹ Tako su već tijekom rata (1941.-1945.) stradali mnogi Hrvati i na tome području ili kao izbjeglice na drugim područjima, a posebno neposredno nakon završetka rata na tzv. hrvatskim križnim putevima, u zarobljeničkim i drugim logorima te na brojnim stratištima, najčešće bez suda i dokaza bilo kakve eventualne krivnje. I o tome svjedoče neki sačuvani dokumenti. Masovne i pojedinačne likvidacije hrvatskih zarobljenika i političkih protivnika u Hrvatskoj poprimile su takve razmjere da je general Ivan Krajačić – Stevo, načelnik OZNA-e za Hrvatsku, na savjetovanju načelnika i rukovodstava OZNA-e u srpnju 1945. u završnoj riječi kazao: *Drugovi, prestanite konačno sa likvidacijom.* I objašnjava kako to treba prestati ne zato što je zločin, nego zbog uznemirenosti u narodu. No, likvidacije su se nastavile. Pritom je sustav sudova imao vrlo važnu ulogu. Npr. prema izvješću javnog tužitelja Like u Gospiću od 18. srpnja 1945. kod Vojnog suda ličkog područja u zatvoru 1. srpnja 1945. bila su 323 zatvorenika (221 pod istragom i 102 osuđena, i to 91 na smrt i 11 na robiju). U sljedećih 15 dana pridošlo je još 319 zatvorenika, a strijeljano ih je 135. Istodobno, 181 zatvorenik bio je osuđen (120 na smrt, 20 na robiju i 41 na prisilni rad) 23 su puštena da se brane sa slobode, 2 su puštena na slobodu, 2 su umrla, 5 je predano суду za zaštitu nacionalne časti, 9 ubijeno u bijegu i 3 zatvorenika su pobegla. U zatvoru su 15. srpnja bila još 463 zatvorenika, i to 315 pod istragom i 146 osuđenih (od kojih 76 na smrt, 31 na robiju i 41 na prisilni rad). Znači, samo u 15 dana u zatvor je bilo dovedeno 1105 zatočenika, od kojih je njih 429 osuđeno, i to 285 na smrt, 9 ubijeno u bijegu i 2 zatočenika su umrla – ukupno je život izgubilo 298 ljudi. Iako je navedeni rad Vojnog suda ocijenjen zadovoljavajućim, javni tužitelj smatra kako bez obzira na njegov pojačan rad vojni zatvor *neće biti lako očistiti* od zatvorenika zato što *OZNA-a za Liku ima naređenje od OZNA-e za Hrvatsku za stalno hapšenje,*

⁷¹ HDA, Zagreb, 1491., kut. 28. JURČEVIĆ, Josip, Jugoslavenski poratni zličini nad Hrvatima, Zagreb, 2005.

te je tih dana uhitila veći broj ljudi, naime, bande uvučene u ustašku špijunsku službu.⁷²

U Gospiću je tada u zatvoru OZNA-e bilo 200, a u zatvoru Okružnog suda 10 zatvorenika, bez navedenih uhićenja.

Bilo je to vrijeme kad je uglavnom završen obračun s pripadnicima HOS-a NDH pa s te strane novoj komunističkoj jugoslavenskoj vlasti nije više prijetila ozbiljnija opasnost. J. B. Tito je tada, 7. kolovoza 1945. na Trećem zasjedanju AVNOJ-a u Beogradu uz ostalo rekao: *U toj konačnoj ofenzivi, potpuno je razbijena ne samo njemačka nego i Pavelićeva vojska, koja je brojila preko 200 hiljada vojnika. Usljed jakog otpora uništen je ogroman broj Nijemaca i ustaša, a preko 200 hiljada je zarobljeno, zaplijenjena je ogromna količina ratne opreme.*⁷³

Već broj od 3453 poimenično do sada utvrđene i popisane hrvatske žrtve samo s područja grada Gospića te općina Perišić i Karlobag tijekom Drugoga svjetskog rata i porača pokazuje opseg terora i stradanja ličkih Hrvata. Iz popisa i tablica vidi se da su to uglavnom bili mladi muškarci, a oko četvrtinu je bilo civila. No, za sve te zločine počinjene nad Hrvatima, kao i za one u drugim krajevima, *niko nikada nije odgovarao*, što u ono vrijeme, ali i tijekom Nove Titove Jugoslavije nije bilo moguće, nego je dapače bilo obratno – mnogi su vojnici i civili (poglavito u neposrednom poraću) na njih ne samo poticani nego su bili izvršitelji i nagrađivani, pojedinci čak najvišim nagradama i odličjima u tadašnjoj komunističkoj Jugoslaviji. Istodobno su gotovo svi koji su bili odgovorni za zločine počinjene nad Srbima Like, koji su također jako stradali tijekom rata, a bili su u dohvatu jugoslavenskih vojnih i civilnih vlasti, odgovarali te su uglavnom platili glavom. U svemu tome leži i jedan od uzroka ponovne pojave velikosrpskih ideologa i njihovih nositelja u novim okolnostima 1991. te s novim zločinima nad Hrvatima i ostalim nesrpskim pučanstvom u skladu s programskim ciljem stvaranja od Like tzv. “zapadne granice srpskih zemalja” kao dijela njihove zamišljene Velike Srbije.

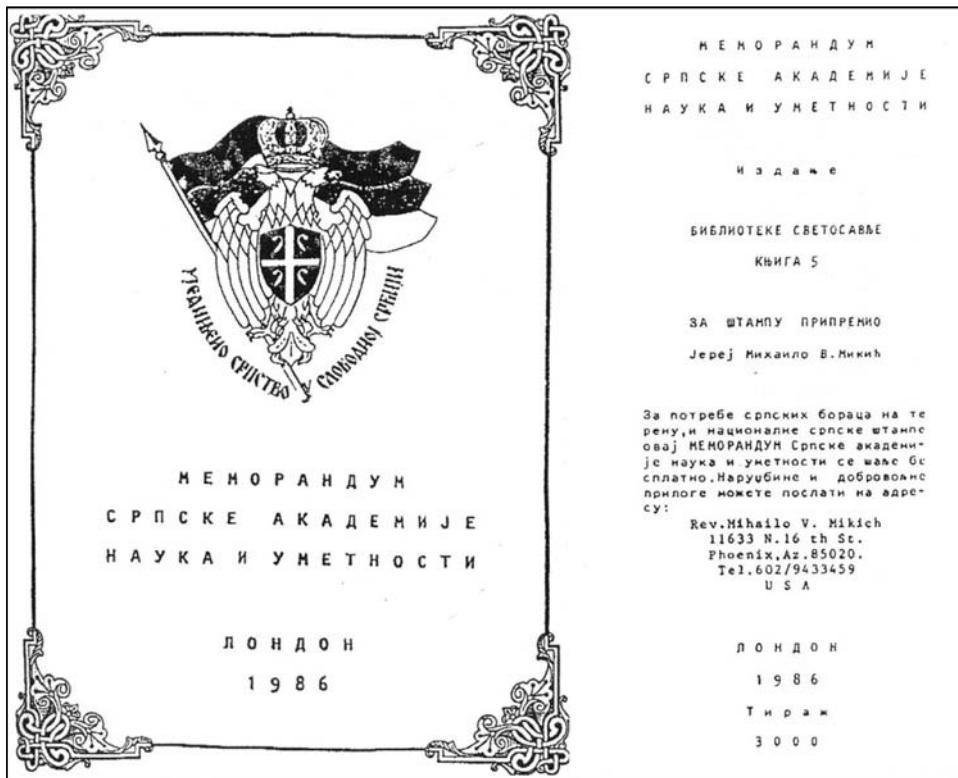
Iako su u socijalističkoj FNR/SFR Jugoslaviji (1945.-1990.) bili uglavnom zadovoljeni srpski nacionalni interesi i velikosrpski program je zamro (osim u dijelu srpske emigracije četničkog i rojalističkog usmjerjenja), pritisak na Hrvate u raznim oblicima i raznim intenzitetom, pa i na tome području, nastavljen je cijelo to razdoblje. Iskazivao se u uspostavi društvenog sustava prema sovjetskom uzoru, kroz

72 HDA, 421, kut. 5/85. i DIZDAR, Z. – GEIGER, V. – POJIĆ, M. – RUPIĆ, M. (prir.), Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. Dokumenti, Slavonski Brod, 2005.

73 BROZ TITO, Josip, Govori i članci, knj. I., Zagreb, 1959., 11-12.

SI. 25.

Memorandum SANU-a iz 1986. bio je odmah tiskan u Londonu i širem medu Srbima u inozemstvu. Jedan od posljednjih projekata velikosrpske politike za stvaranje Velike Srbije te je poslužio za pripreme i početak agresije i rata na Republiku Hrvatsku (1991.) i potom na Bosnu i Hercegovinu (1992.) sa stravičnim posljedicama.

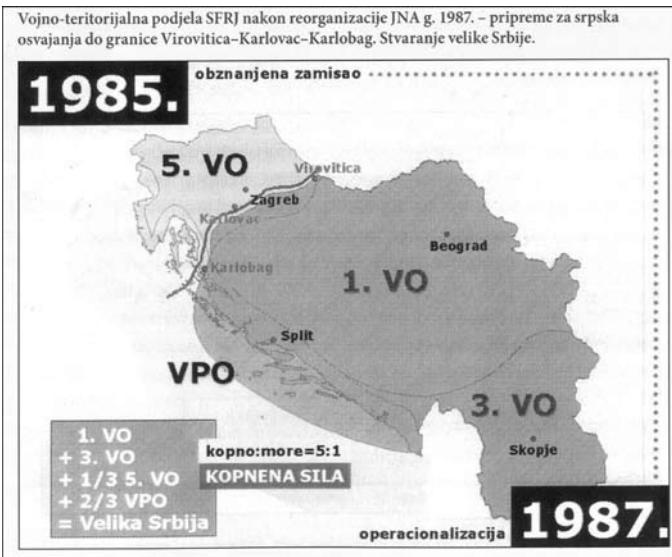

agrarnu reformu i kolonizaciju, konfiskaciju i nacionalizaciju, okrutnosti komunističkog režima prema Crkvi, kroz jugoslavensko partijsko jednostranaće (KPJ), zatim kroz centralizam i unitarizam, koji će se nakon otpora tijekom hrvatskog proljeća 1971., te nakon Titove smrti (1980.) sve više iskazivati kao velikosrbizam. Naime, iako su formalno narodi u Jugoslaviji bili ravnopravni, to se u praksi nije provodilo jer su Srbi i dalje dobivali većinu najodgovornijih dužnosti - od vrha do najnižih oblika kontrole te su kroz vojsku, miliciju i državnu upravu dominirali državom, namećući postupno srpski jezik, ali i sve bezobzirniju gospodarsku eksploraciju Hrvatske.⁷⁴ S druge strane, hrvatskom se narodu stalno pokušavao nametnuti kompleks kolektivne

⁷⁴ Opširnije o svemu tome vidi: DABČEVIĆ-KUČAR, Savka, Hrvatski snovi i stvarnost '71., Zagreb, 1997. Tako je npr. od 95 zapovednika u zagrebačkom vojnom području u to vrijeme samo 17 bilo Hrvata, dok su 64 zapovednika bili Srbi (st. 429.), a slično je bilo u policiji.

Sl. 26

Vojno-teritorijalna podjela Jugoslavije 1980-tih godina.

krivnje za zlodjela koja je počinio ustaški režim i umanjiti njegov doprinos antifašizmu. Sve je to izazvalo hrvatsko nezadovoljstvo i otpor beogradskom centralizmu iskazanom kroz *Dekleraciju o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika* (1967.) i posebice kroz *hrvatsko proljeće 1971.*, pokret koji je nasilno ugušen. Posljedica su bile snažne represivne mjere struktura na vlasti s valom policijskih progona i osudom viđenijih djelatnika na dugogodišnje kazne, dok je još oko 50.000 ljudi u svim dijelovima Hrvatske (uključujući ličko područje) bilo izloženo raznim oblicima progona, među kojima su i izbacivanja s posla. Posljedica rečenog jest, pojačano i kontinuirano iseljavanje Hrvata u Zagreb, te posebice u zapadnoeuropske i prekomorske zemlje, zbog gospodarskih razloga. Tako se smanjuje njihov broj u zavičaju, a posljedice su još teže jer odlaze mlađi ljudi.⁷⁵ Da bi se smanjila moć centralističkih snaga u rukovodstvu SKJ i države,

75 BOMBELLES, Joseph, Demografski problemi, preselenja i ekonomski razvoj Hrvatske, Međunarodni znanstveni skup Jugoistočna Europa 1918.-1995. (1995., Zadar), zbornik radova, Zagreb, Hrvatska matica iseljenika i Hrvatski informacijski centar, Zagreb, 1996., 178-186. Iz predočenih tabličnih podataka prema kotarima Gračac, Otočac i Korenica proizlazi da su Hrvati brojem i postotkom najbrojniji emigranti, a to se održavalo i na smanjenje njihova broja i postotka u ukupnom stanovništvu kotara. Tako je u kotaru Gračac, u kojem je 1971. živjelo 14.794 stanovnika (od kojih Srba 76,1%, a Hrvata 20,8%) u emigraciji bio 821 stanovnik, i to 65,8% Hrvata i 33,6% Srba, čime se i broj Hrvata na području toga kotara smanjio od 1971. sa 20,8% na 16,3% ili u ukupnom iznosu za 1414 Hrvata. Slično je bilo i u drugim ličkim općinama osim D. Lapca, gdje je Hrvata gotovo nestalo. S područja Hrvatske bilo je u to vrijeme više od 50% jugoslavenskih emigranata, dok ih je s područja Srbije (zajedno s autonomnim pokrajinama) bilo tek nešto više od 9%, a taj će se broj i postotak emigranata s područja Hrvatske nakon 1971. znatno povećati.

na Titov poticaj 1974. donesen je novi jugoslavenski Ustav. Njime su republike i automne pokrajine dobile veći stupanj samostalnosti a što je bitno, potvrđeno je pravo jugoslavenskih naroda na samoodređenje do odcjepljenja od federacije. No, projekt pretvaranja jugoslavenske države u konfederaciju ili savez država u tadašnjoj Jugoslaviji nije mogao biti proveden do kraja zbog odnosa snaga (npr. vojska, milicija, tajne službe, diplomacija, Savez udruženja boraca NOR-a i Narodna banka Jugoslavije). Posebno nakon smrti J. B. Tita 1980. jačaju velikosrpske snage, koje su bile spremne zaustaviti taj projekt, što će na kraju 1990. i napraviti po cijenu raspada Jugoslavije. Naime, od sredine osamdesetih godina s jačanjem nositelja velikosrpske ideje u političkim i državnim vodstvima, u strukturama vlasti te nekim ustanovama (posebice u Srbiji), počinju se opet pojavljivati velikosrpski programi. Takav je *Memorandum SANU-a iz 1986.* s razrađenim velikosrpskim programom, koji postaje temeljni projekt velikosrpske politike.⁷⁶ Zatim su tu i *prijedlozi za autonomiju i podjelu Republike Hrvatske 1988. i 1989.*, pa i srpska autonomija Vojne krajine, u sklopu nje i cijele Like.⁷⁷ Tu su i pojedine knjige i brojni prilozi u tisku, u kojima se opet piše o granicama srpskih zemalja i pojavljuju se stare karte Velike Srbije od prije gotovo 50 godina.⁷⁸ S početkom višestranačja

76 Memorandum SANU-a, Beograd, rujan 1986., Naše teme, br. 33 (1-2.), Zagreb, 1989, str. 128-163. Tu je prvi put objavljen cijelovit tekst uz uvodni tekst Dragutina Lalovića, pod naslovom: Upotreba Jugoslavije – Je li Memorandum SANU ‘in memoriam’ Jugoslaviji i Srbiji? (str. 119-127). U povodu peto godišnjice objavljen je cijelovit tekst i u listu Osmica, Beograd, 12. 2. 1991., str. 21-36. kao poseban dodatak i uz posebnu opremu. Inače je Memorandum SANU-a bio odmah 1986. tiskan u Londonu, u Biblioteci Svetosavlje, knjiga 5., u 3000 primjeraka, pod sloganom “Ujedinjeno srpstvo u slobodnoj Srbiji”, i širen među Srbima u inozemstvu. Osnovne teze u Memorandumu su bile: da je SFRJ “tamnica srpskoga naroda”, da su Srbи su u njoj potlačeni i izvragnuti denacionalizaciji i eksplataciji te da su međurepubličke granice u njoj umjetne pa ih treba promijeniti u korist Srbа. Tako je Memorandum kao jedan od posljednjih projekata velikosrpske politike za stvaranje Velike Srbije poslužio za pripreme i početak njene agresije i rata na Republiku Hrvatsku (1991.) i potom na Bosnu i Hercegovinu (1992.) sa stravičnim posljedicima.

77 PAVIĆ, Radovan, Naumlili su rasparčati Hrvatsku, Vjesnik br. 639., Panorama subotom, Zagreb, 6. X. 1990., str. 10 i 11. Kartografski iskaz i analiza Prijedloga autonomije i podjele Republike Hrvatske prema beogradskom srpskom Odboru za odbranu slobode, mišljenja i izražavanja iz 1988. i prijedloga sa sjednice Pokrajinskog komiteta SSRN Vojvodine iz prosinca 1989.

78 Tako se primjerice u Dugi (Beograd) 1988., u polemici prof. Rastislava V. Petrovića s akademikom Ljubom Bobanom, ne slučajno pojavljuje četnička karta Jugoslavije, gdje su unutar njezinih granica ucrtane crtanom linijom granice tzv. srpskih zemalja, odnosno Velike Srbije (iz Moljevićeva projekta) kako ju je 1943. nacrtao u Washingtonu Serdo Krizman. Ista karta pojavljuje se i u knjizi: ĐURIĆ, Veljko, Ustaše i pravoslavlje, Beograd, 1989., koje se original čuva u Istoriskom muzeju Srbije u Beogradu, ali bez navedenih podataka o nastanku i autoru, pa ispada da je riječ o službenom dokumentu. I u knjizi: MILETIĆ, Antun, Ustaška fabrika smrti, VINC, Beograd, 1988., također je identična karta Velike Srbije, koju je autor knjige, pukovnik, prenio samo na područje NDH.

Zdravko DIZDAR
Velikosrpska politika prema Lici u 19. i 20. stoljeću

Sl. 27

Prijedlozi za autonomijom i podjelom Republike Hrvatske 1988.

I
Prijedlog autonomija i podjele Republike Hrvatske prema Srpskom »Odboru za odbranu slobode, mišljenju i izražavanju«, (1988)

Istra

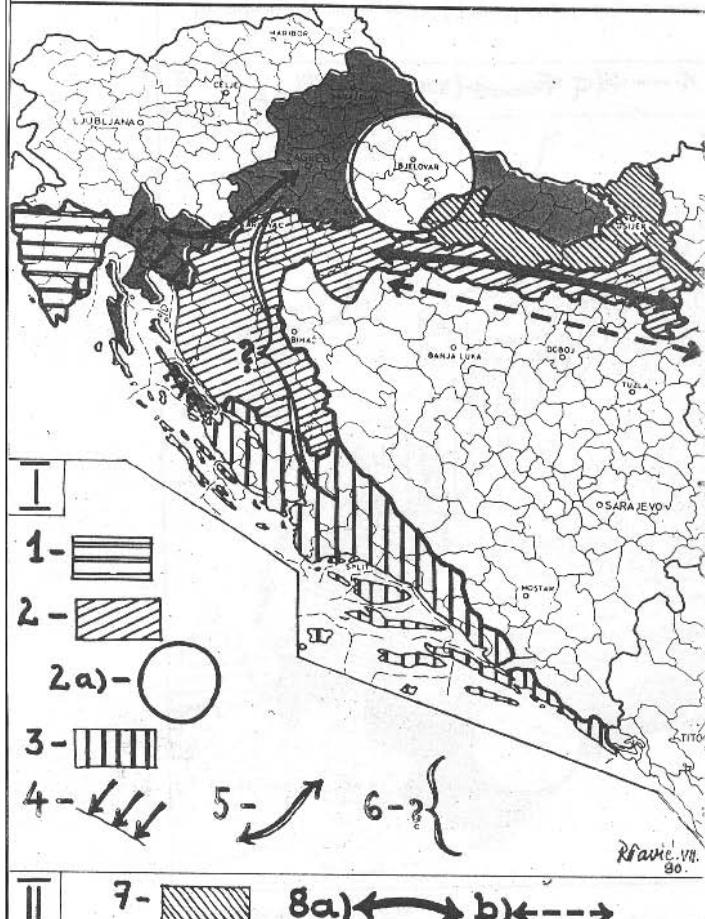
2. Tzv. »Vojna krajina« – u „njemu teritorij“ uključeno je samo 50 posto ovršene današnje općine Stari Karlovac i Duga Resa.
 Za autonomiju tzv. »Vojne krajine« nisu uključene Križevčko i Đurđevачka regija (šematično), koje se u prijedlogu »Odbora« eksplizito ne spominju, kako se ne bi s njima opasno pustilo predlaganje.

3. Autonomija Delmacija (nije uključen otok Pag, iako se i on inače ubičajero smatra dijelom Velike Srbije).

4. Prečelje tzv. »hrvatskog primorja«, za razliku od realnog političko-geografskog topografskog prostornog odjeljivača Hrvatskog primorja između sjeverozapadne Iste i Boke Kotorske.

5. Geopolitičko suženje ostatka Hrvatske na vrlo uski koridor (oko 13 km).

6. Autonomnom »Vojnom krajinom« prečida se veza »Hrvatske s Delmaczom«.

II
Prijedlog sa sjedniće PK SSRN Vojvodine (prosinac 1989)

7. U autonomiju se dodaju i »Slavonija« (izvan »Vojne krajine«) i Baranja.

čorjem; b – interes SDS da svoj utjecaj što više ostvari i u sjevernoj Bosni u funkciji koridora koji na istoku dotiče Štralu

8. a – Kako srpskoj autonomiji s posebnim georegistrskim zna-

u to vrijeme, velikosrpska politika postaje i dominantna državna politika u Srbiji, te dobiva sve više djelatnu potporu jugoslavenstvom i velikosrpstvom zadojene Jugoslavenske narodne armije (JNA) i pojedinih struktura saveznih jugoslavenskih vlasti. A uz najavu “oružanih bitaka” (Slobodan Milošević, 28. lipnja 1989. u Gazimestanu na Kosovu u povodu 600 godina od Kosovske bitke i poraza Srba od Turaka) ona počinje rušiti sustav dotadašnje vlasti i pripreme za provedbu velikosrpskog osvajačkog plana, prvenstveno prema Hrvatskoj i BiH. Tada se stalno pojavljuju teritorijalni zahtjevi popraćeni novim kartama Velike Srbije. Tako se 1990. pojavljuje *Velika Srbija*, novine Srpskog četničkog pokreta, a potom od 1991. Srpske radikalne stranke, koja najizravnije zagovara teritorijalne zahtjeve velikosrpske politike sadržane i u njihovu naslovu, a potkrijepljenje ih i *kartom* granica njihove zamišljene Velike Srbije u boji (na koricama ili u tekstu) u čiji je sastav stalno uključena i Lika.⁷⁹ Bio je to uvod u agresiju na Republiku Hrvatsku i Domovinski rat, uključujući Liku, koja je bila jedno od najžešćih bojišta, ali i stradanja.⁸⁰ Ta četnička karta će se od tada pa tijekom rata sve do danas često pojavljivati u raznim oblicima i veličinama. Nekažnjavanje nekadašnjih zločina, prvenstveno nad Hrvatima i političkim protivnicima, imalo je za posljedicu da su se oni ponovili u novim okolnostima, kada su nositelji velikosrpske politike u strukturama jugoslavenske komunističke vlasti prosudili da je došlo vrijeme konačnog obračuna i ostvarenja ideje Velike Srbije, i zato opet sa strašnim posljedicama i novim hrvatskim žrtvama. To se dogodilo i na ovome prodrugu tijekom velikosrpske agresije na Republiku Hrvatsku i Domovinskog rata 1991.-1995. Svom silinom napadnuto je i ličko područje, kako bi se zauzelo, i tako ostvario stoljetni velikosrpski san o Velikoj Srbiji (tj. ujedinjenih srpskih zemalja) i Lici kao tzv. “zapadnoj granici srpskih zemalja”. JNA i pobunjeni Srbi te paravojne postrojbe iz Srbije okupirali su 179 naselja na području Like

79 *Velika Srbija*, novine Srpskog četničkog pokreta, br. 1., Beograd, august 1990. s kartom u boji zamišljene četničke velike Srbije na naslovnoj stranici u koju bi ušla sva područja Republike Hrvatske na crtici nešto zapadnije od Virovitice, Karlovca i Karlobaga, uz tekst poruke: “SRBINE BRATE, NE ZABORAVI! OVO SU SRPSKE ZEMLJE!”. Od 1991. ove novine izlaze kao mjesecnik Srpske radikalne stranke, te je njezin predsjednik dr. Vojislav Šešelj njihov osnivač i izdavač, a redovito izlaze i danas. U njima se povremeno donosi karta Velike Srbije (u boji ili crno - bijela) s jednakim granicama i navedenom porukom.

80 Opširnije o tome vidi: JAVOROVIĆ, Božidar, Hrvatski domovinski rat – velikosrpska najezda i obrana Hrvatske, Zagreb, 1999. te knjigu: RADELIĆ, Ždenko – MARIJAN, Davor – BARIĆ, Nikica – BING, Albert – ŽIVIĆ, Dražen, Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat, Školska knjiga, Zagreb, 2006.

u kojima je živjelo 48.515 stanovnika. Na okupiranome ličkome području, s kojega su bili protjerani ili pobijeni svi Hrvati, a njihova nepokretna i pokretna imovina opljačkana i uništena, pobunjeni Srbi su, u sklopu proglašene tzv. Republike Srpske Krajine, ustrojili "srpsku Liku", od općina D. Lapac, Gračac, Korenica i Plaški. Svi pokušaji zauzimanja Gospića, koji su bili opkolili s tri strane, propali su na otporu hrabrih branitelja grada. Tijekom agresije i rata poginulo je u Ličko-senjskoj županiji *249 hrvatskih branitelja i 106 civila, a 40 se još vode kao nestali te su tako položili živote* u obrani svojega kraja i domovine Hrvatske od velikosrpske agresije, uz brojne ranjene i prognane te golema razaranja i materijalne štete.⁸¹ Nositelji ostvarenja velikosrpske politike i počinitelji navedenih zločina na ovome području te u ostalim dijelovima Hrvatske trebaju za njih i krivično odgovarati. Televizija je živom slikom i dokumentiranim prilozima svojih novinara s terena svjedočila nama i svijetu o stravi velikosrpske politike "etničkog čišćenja", tj. istrebljenja Hrvata i muslimana na okupiranim područjima Republike Hrvatske i BiH, kako bi ona postala srpska. To potvrđuju i mnogi sačuvani dokumenti sa srpske i hrvatske strane. Npr. prema izvješćima Vlade Republike Hrvatske krajem 1991. bila su 2853 poginula (od kojih 1235 ili 43,29% civila) i 15.110 ranjenih (od kojih 5062 ili 35,50% civila) dok je s privremenom okupiranim područjem Hrvatske bilo 300.000 prognanika i 418.000 izbjeglica ili ukupno 718.000. U Republici Hrvatskoj je već u travnju 1992. bilo 200.000 izbjeglica iz Bosne i Hercegovine, kojih se broj do početka 1993. povećao na 400.000, uz 31.449 izbjeglica iz drugih država (uglavnom Srbije).⁸² Istodobno su pojedini autori nastojali svijet upo-

81 RADELIĆ, Zdenko – MARIJAN, Davor – BARIĆ, Nikica – BING, Albert – ŽIVIĆ, Dražen, *Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat*, Školska knjiga, Zagreb, 2006., 462, 645 i 467. Srbi procjenjuju da su s područja Like imali 692 poginula i nestala.

82 KUJUNDŽIĆ, Milivoj – DIZDAR, Zdravko, Hrvatska borba za opstojnost 1918. – 1998., Zagreb, 2000., 231 i 223 (Tablice: Udjel civila u broju poginulih i ranjenih u Hrvatskoj i прогнani i izbjegli u Hrvatsku i iz Hrvatske (1991.-1994.). Tu su kronološki pod naslovom: Pregled obrane i oružano oslobođenje okupiranih područja od 1990. do 1995. (172-238) i Povrat Podunavlja pod hrvatski suverenitet (1995.-1998.) (239-254.) dani najznačajniji događaji, ali i mnogi drugi službeni podaci, npr. o uništenim sakralnim i kulturnim spomenicima i objektima, ratnim štetama, eshumiranim žrtvama. Tako je samo do kraja 1992. od JA i velikosrpskih agresora u Republici Hrvatskoj bilo razorenog 88 nepokretnih spomenika kulture, 73 crkve i 28 povijesnih naselja, a oštećeno 675 nepokretnih spomenika kulture, 434 crkve, 245 povijesnih naselja, 194 civilne građevine i dvorca i 195 biblioteka (str. 229.). Sumarne podatke nakon završetka rata o poginulima, nestalima, ranjenima, eshumiranim te ratnim štetama vidi u navedenoj knjizi: RADELIĆ, Zdenko – MARIJAN, Davor – BARIĆ, Nikica – BING, Albert – ŽIVIĆ, Dražen, *Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat*, Zagreb, 2006.

SI. 28.

Karta "srpskih zemalja" na naslovnici *Velike Srbije*, novina Srpskog četničkog pokreta (br. 2., Beograd, 1990.) koje izlaze i danas, u kojima se ta ili slična kartu *Velike Srbije* u naznačenim granicama s vremenom na vrijeme objavljuje.

znati s velikosrpskom ideologijom i uzrocima agresije na Hrvatsku. Spomenut ćemo samo dvije knjige. Posebno je značajna knjiga trojice uglednih Hrvata u Francuskoj, dr. Mirka Dražena Grmeka, dr. Marca Gjidare i dr. Nevena Šimca *Le nettoyage ethnique. Documents historiques sur une ideologie serbe*, Pariz 1993. Čitatelje su informirali i dokumentirano

pokazali da se tadašnja tragedija na području bivše Jugoslavije pripremala dugo, pažljivo i sustavno te da korijene imaju u velikosrpskoj politici od početka 19. stoljeća.⁸³ Istodobno je za čitatelje engleskoga govornog područja Hrvatski informativni centar u Zagrebu tiskao knjigu: *Greater from Ideology to Aggression Serbia. Supplement: Croatia in Yugoslavia 1918.-1991.*, Zagreb, 1993. U njoj je predstavio prijevod tekstova Ilije Garašanina, Vuka Karadžića, Nikole Stojanovića, Jovana Cvijića, Vase Čubrilovića, Stevana Moljevića i Srpske akademije nauka i umjetnosti.

Tijekom agresije na Republiku Hrvatsku pojavljivale su se razne karte "srpskih zemalja", primjerice *karta srpskih zemalja* iz 1993. objavljena u Kninu u nekim knjigama, ali širena i kao letak na do tada okupiranim područjima u Republici Hrvatskoj i BiH te *karta tzv. Republike Srpske Krajine* iz 1994. u boji, s prostorom pod nadzorom "Srpske vojske Krajine", zatim pod kontrolom Ujedinjenih naroda, s većinskim srpskim stanovništvom izvan granica tzv. RSK (npr. ostali dio Like i Gorskog kotara - čime se sugerira kako bi i ona trebala biti u sastavu tzv. RSK-a) i navodno "okupiranim područjima" tzv. RSK-a s kojih se hrvatska vojska trebala povući (prostor u zapadnom dijelu Ravnih kotara, Miljevački plato i oko brane Peruče), uz kartu teritorijalnog razmještaja Srba u Hrvatskoj 1981., kartu "ustaškog genocida nad srpskim narodom na teritoriju NDH 1941.-1945. godine" te brojčane podatke za tzv. RSK prema podacima iz 1993. U tom sklopu je i posebna karta "srpske Like" vojske Krajine. Te i slične karte trebale su uvjeriti tamošnje srpsko pučanstvo da se program stvaranja Velike Srbije ostvaruje s manjim poteškoćama i u nešto suženim granicama (koje su tada nadzirale srpske snage ili snage međunarodne zajednice) i da na njemu trebaju ustajati.⁸⁴ No, svi njihovi planovi

83 Knjiga je prevedena i na hrvatski jezik: Etničko čišćenje. Povijesni dokumenti o jednoj srpskoj ideologiji, priredili Mirko Grmek, Marc Gjidar i Neven Šimac, Nakladni zavod Globus, Zagreb, 1993. Knjiga ima pet dijelova i obuhvaća 1. korijene etničkog čišćenja; 2. program; 3. velikosrpske ideje u prvoj i drugoj Jugoslaviji; 4. sadašnja tregedija i 5. Srbija na raskriju. Uz dokumente u knjizi su date i dvije karte.

84 Vojska Krajine, Republika Srpska Krajina, specijalni prilog, br. 9-10, februar-mart, Beograd, 1994. Tiskanje je rađeno u Beogradu, gdje su glavni gospodari krajiške vojske, u najizravnijoj je funkciji velikosrpske politike, te je zanimljiv kao dokument vremena. U međuvremenu zagovaratelji i realizatori velikosrpske politike uvjerali su srpsko pučanstvo, ali i svijet, da se velikosrpski program stvaranja Velike Srbije ostvaruje i da je njezino stvaranje "gotovo završeno". To npr. potvrđuje i intervju Globusu (Zagreb, 27. VIII. 1993.) četničkog vojvode dr. Vojislava Šešelja, pokretača Srpskog četničkog pokreta (SCP). SCP je ubrzo potom prerastao u Srpsku radikalnu stranku (SRS), koje je Šešelj i danas predsjednik, i koja zagovara i provodi nasilje kao glavno sredstvo političke borbe, inače tada po broju glasova na izborima druga stranka u tadašnjoj tzv. SR Jugoslaviji. U tom intervju Šešelj je tvrdio da je stvaranje velike Srbije na području Hrvatske i Bosne i Hercegovine, gotovo završeno. Na pitanje o njegovoj koncepciji o razgraničenju na crti Karlobag-Ogulin-Karlovac-Virovitica, Šešelj izjav-

SI. 29.

„Karta srpskih zemalja“ koja je dijeljena kao letak na okupiranim područjima Republike Hrvatske 1993. godine.

o Velikoj Srbiji s karata razbili su se uslijed jedinstvenog hrvatskoga otpora i završili njihovim porazom i oslobođenjem okupiranih područja tijekom pothvata oružanih snaga Republike Hrvatske 1995. (2. svibnja "Bljesak", hrvatska vojska i hrvatska policija u ograničenoj akciji od 32 sata oslobodile su zapadnu Slavoniju (2074 km^2) i 4.-8. kolovoza u akciji "Oluja" hrvatske oružane snage oslobodile su okupirane di-

ljuje kako je to bila naša maksimalna linija. Dodaje: Naša granica nije u Karlobagu, ali je dvadesetak kilometara južnije u Novigradskom zaljevu. Ona nije u Karlovcu, ali je u predgrađu Karlovca, u Turnju. Naša granica nije u Virovitici, ali je u Pakracu. Znači, imamo razloga za zadovoljstvo. Najveći dio srpskih teritorija, terotorija na kojima živi srpski narod danas je u srpskim rukama. Izvan naše kontrole ostalo je, recimo, Grubišino Polje, ali i Šibenik i Zadar. Zaključivši: Proces stvaranja velike Srbije upravo je u toku i nitko ga ne može zaustaviti. Globus, Zagreb, 27. VIII. 1993., str. 9 i 10. U vrijeme 1993. Šešelj je Tomislava Nikolića, proglašio četničkim vojvodom zato što je pokazao veliku hrabrost i junaštvo i osobnim primjerom pokazao kako se brani srpsvo, jer je u vrijeme raspada SFRJ otisao u Slavoniju i sudjelovao u borbama protiv Hrvata, a potom je postao Šešeljev zamjenik u SRS-a.

Sl. 30.

Karta tzv. Republike srpske krajine iz 1993. s administrativnom podjelom okupiranih područja Republike Hrvatske, među kojima i okupirano područje Like

jelove Like, Dalmacije, Korduna i Banovine (11.000 km^2). Time je Republika Hrvatska osigurala svoju opstojnost, a 15. siječnja 1998. godine mirnom reintegracijom Hrvatskog Podunavlja, i uspostavila suverenost na svojem ukupnom, međunarodno priznatom teritoriju. Tako su velikosrpska politika i njezina ideja o stvaranju Velike Srbije doživjele potpuni slom. Potrebno je istaknuti da je među hrvatskim Srbima, ali i onima u Srbiji, uvijek bilo onih koji su se takvoj velikosrpskoj politici suprostavljali i bili za politiku suradnje i suživota Srba i Hrvata u Hrvatskoj, što i danas čine, a što je svakako primaran interes i Hrvata i Srba.⁸⁵ Navedimo da se na referendumu 19. svibnja 1991. o neovisnosti, 94,17% građana izjasnilo za Hrvatsku kao suverenu i samostalnu državu, među kojima i mnogi hrvatski Srbi. Nakon srpske pobune i agresije JNA i paravojnih srpskih snaga na Republiku Hrvatsku na području pod nadzorom hrvatskih vlasti, dio Srba se od početka uključio u hrvatske obrambene

⁸⁵ Stevan Dedijer, profesor, dugogodišnji predavač na američkim i švedskim sveučilištima, koji je osudio sve projekte Velike Srbije, posebice ovaj nastao Memorandumu SANU-a i politici Slobodana Miloševića, koji se 1995. odlučio vratiti u Hrvatsku umjesto u Srbiju, i koji smatra da je hrvatskom "Olujom" došao i kraj tog velikosrpskog mita. (Vidi: DEDIJER, S., Kraj mita Velika Srbija, Jugoistočna Europa 1918.-1995., zbornik rada međunarodnog znanstvenog skupa održanog u Zadru 28.-30. IX. 1995., Zagreb, 1996., 193-197.).

postrojbe, dok su ostali od početka demokratskih promjena sudjelovali u radu njezinih demokratskih institucija i u svim ostalim područjima političkog i društvenog života. Oni su tako dali, a i danas, nakon završetka rata i mirne reintegracije, daju znatan doprinos, posebice u prevladavanju strašnih posljedica velikosrpske agresije i izgradnji povjerenja te suživota Hrvata i Srba u Republici Hrvatskoj (posebice na oslobođenim područjima), pa i znatno šire (npr. u susjedstvu). Nadamo se da će i demokratske snage među Srbima u Srbiji i BiH postati konačno trajno dominantne u srpskoj politici i životu, gdje i danas postoje oni koji zagovaraju ideje Velike Srbije.⁸⁶ Te se snage još od poraza 1995. nikako ne mogu pomiriti s postojanjem neovisne demokratske i međunarodno priznate Republike Hrvatske u njezinim današnjim granicama. Zato se zauzimaju za navodno “*oslobodenje okupiranih srpskih zemalja*” na području Republike Hrvatske (u bivšim planiranim granicama Velike Srbije, uključujući i ličko područje), ponovno stvaranje Velike Srbije kad se međunarodne okolnosti promijene u njihovu korist. O tome postoji kontinuiran niz objavljenih karata i izjava pojedinih društveno-političkih djelatnika, posebice čelnika SRS-a, stranke s trenutačno najvećim brojem glasova u Srbiji i srbijskom Parlamentu, a koja i danas izdaje svoj časopis pod naslovom *Velika Srbija* te vodi neke od aktivnosti u tome smjeru, o čemu treba voditi računa.⁸⁷

86 Npr. Šešeljeva Srpska radikalna stranka i njezini kandidati na izborima u posljednjih deset godina stalno dobivaju više od milijun glasova. Tako je Tomislav Nikolić, Šešeljev zamjenik u SRS-u na izborima 2003. za predsjednika Srbije dobio u prvom krugu 1,166.896, a (2004.) u drugom 1,434.068 glasova, dok je Boris Tadić, sadašnji predsjednik Srbije pobijedio i dobio 1,681.528 glasova. SRS je na izvanrednim izborima za Narodnu skupštinu Srbije 21. I. 2007. dobio najviše glasova - 1,153.453 ili 28,66% te 81 zastupnika. (Vjesnik, Zagreb, 28. XI. 2003., str. 11. i Wikipedija – Izbori u Srbiji 2007.).

87 Spomenut će samo neke izjave i aktivnosti u posljednjih deset godina: Npr. 1997. dr. Vojislav Šešelj, predsjednik Srpske Radikalne stranke (SRS) izjavio je: Mi radikali smo za jedinstvenu centralizovanu srpsku državu koja će se zвати Velika Srbija dodajući kako je njihov cilj jasan i da od njega nikada neće odustati, ali da će on biti realizovan fazama i to integracijom Srbije i Crne Gore, zatim direktnim priključenjem Republike Srpske Srbiji te “oslobodenje” tzv. Republike Srpske Krajine i njezino uključivanje u našu zajedničku državu” jer je u borbi za Republiku Srpsku i za Republiku Srpsku Krajinu” (tj. agresiji na Republiku Hrvatsku i BiH i ratu– Z.D.) učestvovalo više od deset hiljada naših dobrovoljaca koje smo primili u Srbiji i Crnoj Gori. Posebno ističući: Hrvatska je okupirala Republiku Srpsku Krajinu. Mi tu okupaciju nikada nećemo priznati, te nećemo odustati od otetih srpskih teritorija i čekaćemo neku drugu istorijsku priliku da se promeni odnos snaga među velikim silama pa da povratimo ono što je naše (Zemunske novine, br. 35, Zemun 20. XI. 1997., str. 31 i br. 36., studeni 1997., posebno izdanje, str. 21-22 i 29.). Tomislav Nikolić, tadašnji Šešeljev zamjenik u SRS-a i četnički vojvoda, u gotovo svim prigodama ističe kako njegova stranka nije odustala od koncepta

Ličko područje je od srednjeg vijeka bilo trajno hrvatsko državno područje u kojem je hrvatsko pučanstvo bilo većinsko. Zbog povijesnih okolnosti tijekom turskih osvajanja i promjene nacionalnog sastava, tj. naseljavanja u nekoliko puta (od 16. do 20. stoljeća) određenog broja pravoslavnih Vlaha (koji će se poslije nacionalno iskazati uglavnom kao Srbi), zatim ustroja organizacije Srpske pravoslavne crkve, koja je od vladara dobila vjerske i druge povlastice, te geostrateškog položaja i političkih odnosa u velikosrpskoj politici 19. i 20. stoljeća, određeno je kao tzv. "zapadna granica srpskih zemalja". To je poslužilo i kao jedna od osnova za pobunu tamošnjih hrvatskih Srba 1990. i za srpsku agresiju na Hrvatsku 1991. godine.

Naime, iako su Lika i okolno područje u srednjem vijeku bili nastanjeni Hrvatima katolicima i jedno od glavnih središta srednjovjekovne hrvatske države, u kojem stolju pojedini hrvatski knezovi i banovi te biskupi, to se stanje u kasnijim stoljećima promijenilo u korist pravoslavnog stanovništva.

stvaranja Velike Srbije te će i dalje zauzimati za granicu Srbije na liniji Karlobag-Ogulin-Karlovac-Virovitica- (istanuo Z. D.) i nastojati da se opet uspostavi država u "srpskoj krajini" (Vjesnik, Zagreb, 27. XI. 2003., str. 11. i 25. i 26. VI. 2005.). To ističu i drugi članovi stranke npr. Milorad Mirčić, radikalni zastupnik u srpskom Parlamentu, na skupu radikalaca u rujnu 2006. da će kada oni dođu na vlast, ostvariti Veliku Srbiju "na granicama Karlovac-Karlobag-Ogulin-Virovitica". Na ovu njegovu izjavu reagirao je dr. Milorad Pupovac, predsjednik Srpskog demokratskog foruma iz Zagreba istaknuvši da "poslije iskustva iz posljednjeg rata radikalni san o šljivama (Velikoj Srbiji – Z.D.) u Karlobagu predstavlja najmračniju stranu srpske politike 20. stoljeća", te je ta ideja bila "fatalna za veliki broj Srba u Hrvatskoj". I Boris Tadić, predsjednik Srbije, osudio je spomenute izjave o Velikoj Srbiji, koje ugrožavaju Srbe u Hrvatskoj naglasivši kako je interes Srbije regionalna stabilnost. (Jutarnji list, Zagreb, 6. IX. 2006). U prosincu 2006. novine prenose svojevrstan Šešeljev testament svojim stranačkim kolegama u kojem poručuje da nikada ne odustanu od "čvrste nacionalne ideologije i koncepta Velike Srbije" (Danas, Beograd, 4. XII. 2006.). SRS nije jedini koji ne odustaje od provedbe velikosrpskih projekata 19. i 20. stoljeća, dovoljno je još spomenuti Srpski pokret obnove Vuka Draškovića, tadašnjeg ministra vanjskih poslova Srbije. No, nije se ostalo samo na verbalnim izjavama i kartografskim iskazima. Tako je SRS godine 2005. Memorandumom zatražio u srpskom Parlamentu kraj hrvatske "desetogodišnje okupacije Republike Srpske Krajine", a tada je pod njezinim okriljem u Beogradu osnovana tzv. Vlada Republike Srpske Krajine u izbjeglištvu, čijoj je aktivnosti 2006. posvećen jedan broj Velike Srbije s naslovom Oluja zločin koji traje 1995.-2006. – dogodine u Kninu, a nedavno je odlikovala Ordenom svetoga Save haške optuženike Šešelja i Milana Martića te otvorila Ured u Parizu. (Hrvatski list, Zagreb, 7. VII. 2005.; Fokus, Zagreb, 11. VIII. 2006. i 16. I. 2007.). To samo pokazuje da ni danas velikosrpska politika nije odustala od svojega gotovo dva stoljeća iskazanog cilja – stvaranja Velike Srbije na štetu područja okolnih naroda, posebice hrvatskoga i bošnjačko-muslimanskoga, o čemu treba voditi računa.

Zbog povijesnih okolnosti nastalih nakon što su Turci porazili hrvatsku plemićku vojsku na Krbavskom polju 1493., Turci su 1527./28. zavladali čitavom Likom i Krbavom. Pod hrvatskim nadzorom zadržala se jedino Gacka s brinjskim krajem te je tu uspostavljena granica. I dok se muslimansko stanovništvo na okupiranom području Like i Krbave uglavnom smješta u vojničke gradove, pretvorene u jaka vojnopravna središta njihove vlasti, kršćanska raja živjela je na selu. Budući da su se mnogi domicilni Hrvati Like tijekom turskih prodora i osvajanja iselili, poginuli u borbi ili odvedeni u zarobljeništvo, Turci tu počinju naseljavati u većem broju pravoslavne Vlahe s posebnim statusom i povlašticama (koji će se poslije nacionalno iskazati kao Srbi) i nad kojima jurisdikciju dobiva obnovljena Pećka patrijaršija Srpske pravoslavne crkve (od 1557.). Dio tih pravoslavnih Vlaha tijekom 17. stoljeća kao prebjезi naseljava se s habsburške strane granice u preostali dio Like te okolna područja Gorskog kotara i Korduna.

Stanje se još više promijenilo u korist pravoslavnih nakon oslobođenja 1689. Like i Krbave, ustankom popa Marka Mesića i akcijama hrvatskih krajišnika i njezina uključenja u Habsburšku Monarniju. Tada je, nakon povlačenja doseljenog muslimanskog stanovništva, na opustjela područja Like ponovno nastanjeno brojno pravoslavno stanovništvo uz manji broj katolika s okolnih područja, pa ih tu ukupno ima više nego rimokatolika. Naime, Lika je već od 1712. bila uključena u habsburški sustav Vojne krajine, u kojoj svi odrasli sposobni muškarci postaju vojnici krajišnici, a ona postaje nepresušan izvor vojske potrebne Habsburškoj Monarhiji za ratove u Europi. Tu stanovništvo od austrijskih vlasti dobiva specifičan samoupravni status. Tek 1881. Vojna krajina je bila sjedinjena s civilnom Hrvatskom i Slavonijom, nakon čega je za to područje osnovana Ličko-krbavska županija sa sjedištem u Gospiću. Obuhvaćala je cijelu Liku te Velebitsko podgorje sa Šenjom, gdje su pravoslavci činili 51,14%, a katolici 48,86% stanovništva. Godine 1900. na njezinu području bila su popisana 208.163 stanovnika, od kojih 106.676 pravoslavnih i 101.452 katolika. Zbog općenito loših životnih uvjeta najširih slojeva stanovništva, općeg siromaštva, agrarne prepunučenosti, raspadanja kućnih zadruga, usitnjenoj posjeda i drugih razloga, mnogi, posebice Hrvati, napuštaju Liku i odlaze u druge krajeve i u inozemstvo, što u pojedinim razdobljima ima oblike egzodus-a. Tako će se ukupan broj stanovnika Like sljedećih desetljeća smanjivati, ali će se, zbog političkih odnosa, smanjivati i postotak hrvatskog, a povećavati postotak srpskog stanovništva. Sve to nastojat će iskoristiti ideologije i političke stranke koje su nastojale, uključujući i one

velikosrpske, za svoje političke programe tražiti i nalaziti pristaše na području Like. Tijekom 19. st. ostvarivao se proces pretvaranja raznolikog, posebice vlaškog pravoslavnog stanovništva u Srbe te proces postupnog izjednačavanja pravoslavlja i srpstva. Pritom je glavnu ulogu imao SPC. Tako su, s nastajanjem srpske nacije i srpske države u prvoj polovici 19. stoljeća, bila stvorena dva glavna predvjetja (jurisdikcija SPC-a i relativna većina pravoslavnog pučanstva) za uvrštavanje Like u programe državne politike širenja srpske države i stvaranja tzv. Velike Srbije od prvih dana 1844. do danas.

Velikosrpskoj politici je dobrodošao geostrateški položaj Like, koja s jedne strane prometno, ali i upravno-politički povezuje srpsko stanovništvo Like, Korduna i Gorskog kotara s onim na području jugozapadne Bosne i sjeverne Dalmacije pa i šire. S druge strane, Lika prometno povezuje Hrvate, ali može, ako se izdvoji iz Hrvatske, i razdvajati one u južnoj Hrvatskoj (Dalmaciji) od onih u središnjoj Hrvatskoj. Pod utjecajem autora velikosrpske ideologije i politike tijekom 19. i 20. stoljeća na ličkom području se stvara snažna srpska jezgra koja kontinuirano radi na tome da ovo područje u cijelosti kao "srpska zemlja" postane dio planirane Velike Srbije u kojoj mogu živjeti samo Srbi, dok Hrvate treba "očistiti" s toga područja. Taj osnovni velikosrpski politički cilj nastojao se ostvariti u miru, a još više tijekom ratova.

U razdoblju Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca/Kraljevine Jugoslavije (1918.-1941.) stvorena je legalna mogućnost provedbe velikosrpskih planova i na ličkome području kroz sučeljavanje političkih stanaka, ali još više preko struktura tamošnjih režimskih vlasti, koje su gotovo kontinuirano imale potporu vladajućih velikosrpskih struktura iz Beograda. Tada velikosrpski vlastodršci nastoje od dijela Like sa srpskim stanovništvom stvoriti što snažnije uporište svoje vlasti. Gotovo sve važnije funkcije u državnim upravnim, žandamerijskim i vojnim ustanovama u Lici imaju Srbi te je i velikosrpski pritisak na tamošnje Hrvate bio snažan. Zato mnogi iz političkih i ekonomskih razloga napuštaju to područje. Istodobno je nekoliko tisuća ličkih Srba, poglavito dobrovoljaca, napustilo Liku i osiguralo egzistenciju izvan nje dobivši posjede agrarnom reformom u Slavoniji i Srijemu ili posao u državnim službama (dobrim dijelom u žandameriji) diljem zemlje, čineći tako u pojedinim razdobljima snažan oslonac režimu. Iako se tako ukupan broj stanovnika Like smanjuje, broj i postotak Srba u odnosu prema Hrvatima rastao je pa ih je npr. 1931. bilo ukupno 174.720 i to 96.468 Srba i 77.745 Hrvata. U teroru nad Hrvatima Like, osim žandarmerije i upravnih vlasti, sudjeluju nacionalističke organizacije

ORJUNA i udruženja četnika. Od 1927. represija režima bila je usmjerena i na dio oporbenih ličkih Srba, članova Samostalne demokratske stranke (SDS) Svetozara Pribićevića, koja od 1927. s Hrvatskom seljačkom strankom (HSS) Stjepana Radića (dvije najveće političke stranke u Hrvatskoj, pa i u Lici) čini Seljačko-demokratsku koaliciju (SDK), najjaču oporbenu političku snagu beogradskom režimu u zemlji. Velikosrpski pritisak bio je posebno izražen nakon 1929. i uvođenja kraljeve diktature, zatim ustaškog Velebitskog ustanka 1932. i ubojstva kralja Aleksandra 1934. u Marseillu, koje su organizirali ustaše. Mnogi su Hrvati u to vrijeme zatvarani, na razne načine maltetirani, utamničeni, osuđeni na višegodišnje robije, a neki i na smrt. U okrutnom represivnom nasilnom zatiranju hrvatstva, pod krinkom jugoslavenstva, režim se, osim na svoj aparat vlasti, oslanjao i na 15 četničkih udruženja osnovanih u to vrijeme u Lici, čiji su pripadnici izveli više zločina nad tamošnjim Hrvatima. Zbog represije i terora, na izborima 1935. lista Bogoljuba Jeftića, predsjednika Vlade, dobila je u Lici 73,02% glasova, a lista Udružene opozicije na čelu s dr. Vladkom Mačekom 26,89% glasova, dok je državna lista dobila 60%, a lista Udružene opozicije 37% glasova. Vladu je potom sastavio dr. Milan Stojadinović, koji je osnivajući novu političku stanku – Jugoslavensku radikalnu zajednicu (JRZ), nastavio na sličan način provoditi i teror. Spomenimo samo ubojstvo Karla Brkljačića, narodnog zastupnika HSS-a 1936. u Trnovcu kod Gospića, koje su počinili četnici. Također, žandari su 1937. u Senju ubili šest hrvatskih mladića i djevojku iz Gospića. No, sve je to samo jačalo otpor i homogenizaciju Hrvata oko HSS-a te oporbenih Srba oko SDS-a. Tako je na izborima u prosincu 1938. u Lici Vladina lista dr. M. Stojadinovića dobila 44,22%, a oporbena lista dr. V. Mačeka 54,22% glasova, dok je na državnoj razini bilo obratno - Stojadinović je dobio 1,643.783 glasa ili 54,09%, a Maček 1,364.524 glasa ili 44,90%, što je bio golem uspjeh oporbe. HSS je tada dobio 801.333 glasa, svojevrstan plebiscit hrvatskoga naroda, te je zahtijevao da se riješi hrvatsko pitanje. Nova Vlada na čelu sa Dragišom Cvjetkovićem morati će pristupiti pregovorima i rješavanju hrvatskog pitanja. Kako bi to sprječili, velikosrpski nacionalisti su u veljači 1939. osnovali srpsko društvo "Krajina" s privremenim sjedištem u Zagrebu, za područje 25 kotara južno od Save i Kupe, uključujući područje Like u cijelosti. U drugoj fazi bilo je zamisljeno slično provesti i u Slavoniji. Brzo se na području Krajine traži stvaranje nove političke jedinice, "Srpske krajine", kojoj bi sjedište bilo u Bihaću. Bio je to začetak projekta koji će se ponoviti 1991. prema tvrdnjama njegovih nositelja. No, ova akcija s

”Krajinom” 1939. naišla je na jedinstven otpor hrvatskih i dijela srpskih političara, posebice onih iz SDS-a, uključujući i ličko područje. To je beogradski rezim, zbog napetih prilika u Europi i opasnosti od raspada zemlje, ipak morao uzeti u obzir.. Tako je Sporazumom Dragiše Cvetkovića, predsjednika Vlade i Vladka Mačeka, predsjednika HSS-a 26. kolovoza 1939. nastala autonomna Banovina Hrvatska u sklopu Kraljevine Jugoslavije. U njezin je sastav ušlo i ličko područje. No, tada se među Srbima, općenito, pa i onima u Lici proširio pokret *Srbi na okup*, koji je nizom raznih aktivnosti tražio odvajanje toga područja iz Banovine Hrvatske i pripajanje Vrbaskoj banovini, odnosno ”srpskim zemljama”, tj. Velikoj Srbiji. Na čelu te aktivnosti bio je gospički liječnik i političar dr. Petar Zec, senator, a rezultirala je osnutkom Akcijskog odbora Like i Korduna u Vrhovinama 20. studenog 1939. i donošenjem Rezolucije kao programa svojega rada. Desetak dana nakon toga i za područje Banovine/Banije održana je konferencija u Glini. Tada je donesena Rezolucija kojom se zahtijeva da se kotari Banovine Hrvatske ”od Jasenovca do Knina odvoje i pripoe srpskoj jedinici”. Vlasti Banovine Hrvatske nastojale su ograničiti i spriječiti tu aktivnost, u čemu se posebice angažirao SDS. Tako je ona imala ograničen domet te je na općinskim izborima 1940. u Lici njihova lista pobijedila jedino u općini Medku. Ipak, takvo raspoloženje i opredjeljenje dijela srpskog stanovništva ovoga područja prema Hrvatskoj, bez obzira na to u kakvom se ona obliku pojavila, ostat će trajno, što će se posebice iskazati u sljedećim razdobljima. To je utjecalo također i na reakciju i radikalizaciju s hrvatske strane te na opredjeljenje dijela Hrvata, posebice onih oko ustaškog pokreta, za stvaranje nezavisne hrvatske države izvan Kraljevine Jugoslavije.

Tijekom rata 1941.-1945. i na ličkome području izrasta je radikalizacija odnosa. Hrvatski nacionalisti - ustaše proglašavaju 10. travnja 1941. Nezavisnu Državu Hrvatsku (NDH), prvenstveno uz potporu njemačkih okupacijskih snaga, ali na ličkom području, koje su okupirali Talijani, nisu uspjeli jače učvrstiti svoju vlast, osim u Gospicu. Velikosrpski nacionalisti (prvenstveno četnici) i na ličkom području (gdje u južnoj Lici od srpnja 1941. prevladavaju) nastojat će provesti u praksi ono što nisu uspjeli u predratnom razdoblju, tj. stvaranje Velike Srbije (čiji se prvi obnovljeni program pojavljuje u lipnju 1941.), uz potporu najprije talijanskih (do rujna 1943.), a zatim njemačkih okupacijskih snaga (do svibnja 1945.). To će u ratnim uvjetima imati tragične posljedice, jer obje strane nemilosrdno obračunavaju s partizanima i komunistima, četnici s Hrvatima i drugim ne-Srbima, a ustaše sa Srbima, ali i jedni i drugi s drugim po-

litičkim protivnicima. Nakon talijanske okupacije ličkoga područja u travnju 1941. tamošnji nositelji velikosrpske politike nastoje se uključiti u njihov okupacijski sustav, što će i učiniti nakon ponovne okupacije toga područja. Tako su nakon 18. svibnja 1941. i razgraničenja između NDH i Italije, prema kojem je Lika ušla u sastav NDH, velikosrpski nacionalisti izbjegli iz Like, jugozapadne Bosne i sjeverne Dalmacije na anektirano područje pod zaštitu talijanskih vlasti. Poduzeli su niz mjera (od prikupljanja potpisa i zahtjeva te organiziranja četničkih organizacija, među kojima i one za južnu Liku), kojima od Italije traže da okupira Liku, jugozapadnu Bosnu i Dalmaciju. Kao protuuslugu nude da Srbi osnuju dobrovoljački odred u sastavu talijanskih oružanih snaga. To se i dogodilo nakon srpske pobune i ustanka krajem srpnja i početkom kolovoza 1941., kada je Italija ponovno okupirala to područje (i cijelu II. zonu u NDH) te od ustaša preuzeila vlast na njemu. Italija je pomogla već od rujna 1941. na tome području Tromedē (južna Like, jugozapadna Bosna i sjeverna Dalmacija) ustrojiti četničke postrojbe, početkom 1942. objedinjene u Dinarsku četničku diviziju (koja u lipnju broji već oko 5.000 četnika) na čelu s vojvodom popom Momčilom Đujićem. Te će postrojbe biti uvrštene u sastav talijanskih okupacijskih snaga radi zajedničke borbe protiv antifašističkog partizanskog pokreta. Pod talijanskim okriljem u Medku kod Gospića, 10. ožujka 1942. osnovana je i Srpska četnička organizacija za Liku. Četnici Tromedē će se, uz odobrenje Talijana, u jesen 1941. povezati s glavnim četničkim vodstvom u zemlji na čelu s generalom Dražom Mihajlovićem, ministrom vojske i mornarice izbjegličke Vlade Kraljevine Jugoslavije u Londonu. On je 20. prosinca 1941. u *Instrukciji* četničkim zapovjednicima kao glavni cilj borbe četničkog pokreta na čelu s kraljem Petrom Drugim istaknuo: "Stvoriti Veliku Jugoslaviju i u njoj Veliku Srbiju, etnički čistu i u granicama predratne Srbije, Crne Gore, Bosne i Hercegovine, Srema, Banata i Bačke; čišćenje državne teritorije od svih narodnih manjina i nacionalnih elemenata stvoriti neposredno zajedničke granice između Srbije i Crne Gore, kao i između Srbije i Slovenačke, čišćenjem Sandžaka od muslimanskog, a Bosne i Hercegovine od muslimanskog i katoličkog življa." Taj program je prihvatile izbjegličke Vlada Kraljevine Jugoslavije (odnosno njezin velikosrpski dio) kao svoj. Sukladno tom Dražinom četničkom programu kao glavna zadaća Dinarske četničke divizije pri njezinu osnutku istaknuto je: "Što jača organizacija srpskog naroda u ovim krajevima radi uspostavljanja srpske vlasti u danom momentu, radi obračuna sa Hrvatima i na koncu radi čišćenja Hrvata i Muslimana iz Like, Severne Dalmacije, Bosne i Hercegovine i stvaranja jedne homogene

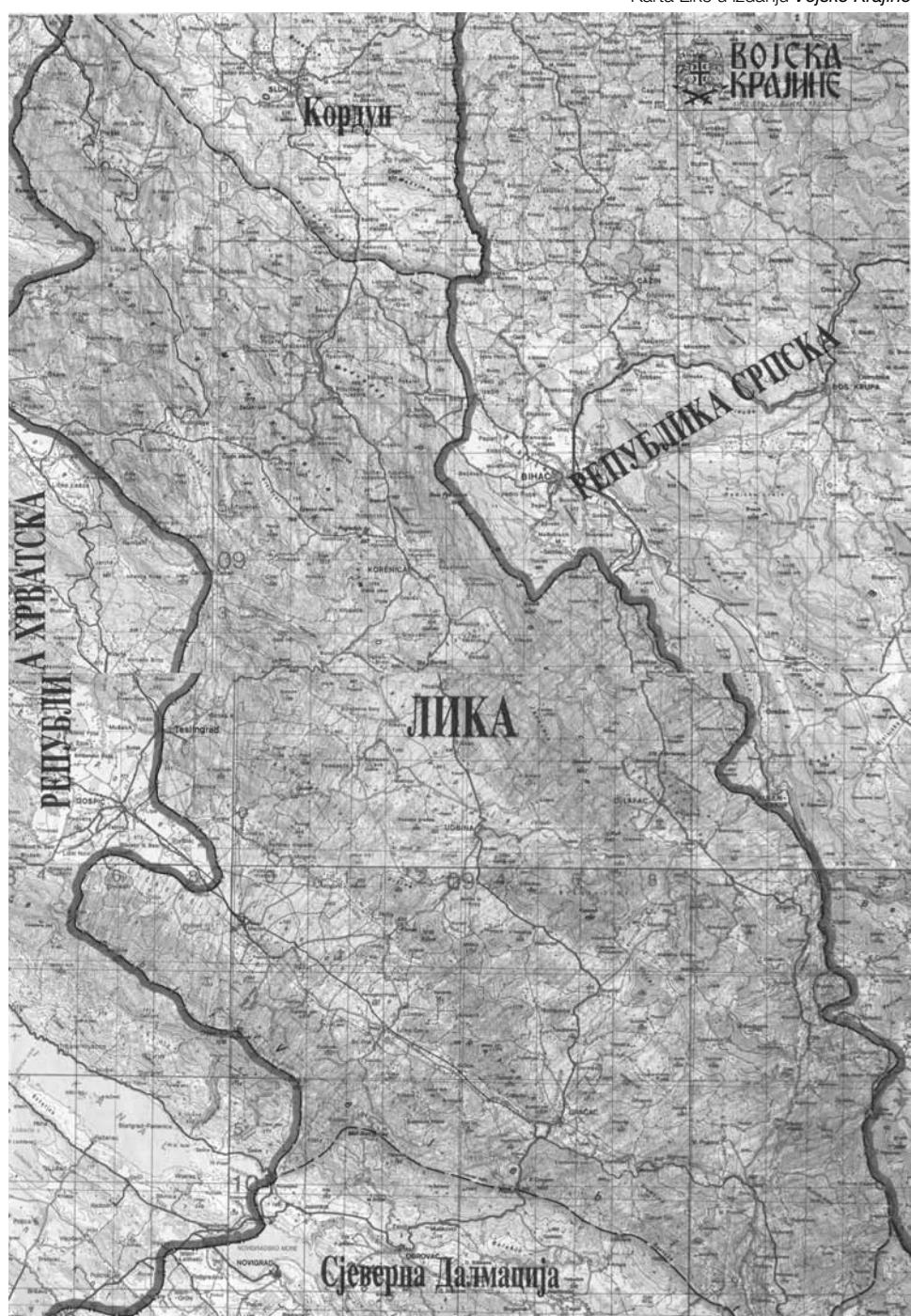
i čisto pravoslavne srpske države, oslanjajući se na Srbiju i Crnu Goru". U toj srpskoj državi mogu živjeti samo Srbi. Lički četnici će to provoditi u praksi tijekom cijelog rata, u službi talijanskih okupacijskih snaga do rujna 1943., a od tada u službi njemačkih okupacijskih snaga. Četnici su u tome razdoblju počinili mnoge zločine "čisteći" to područje od Hrvata. Pritom su stradali i mnogi Srbi, pripadnici antifašističkog pokreta, koji su se suprotstavljali njihovu političkom programu. Krajem 1944. slomom vojnih uporišta - Knina i potom u proljeće 1945. uporišta u Bihaću i onih u južnoj i zapadnoj Lici – završena je antifašistička borba na tim područjima. Dio četnika Dinarske četničke divizije se preko Like i Hrvatskog primorja prebacio u Sloveniju, gdje će se u svibnju predati Saveznicima, dok ih je većina ostala. Četnici su tada bili vojnički poraženi, no budući da je onima koji su ostali bilo omogućeno amnestijom i potom općom mobilizacijom i na području Like uključiti se u partizanske postrojbe, uglavnom bez posljedica za prijašnje djelovanje (uključujući sudsku odgovornost za počinjene zločine svih četnika), to nije bila poražena i njihova ideologija Velike Srbije, koja se od tada najčešće krilaiza "jugoslavenskog" predznaka, a nakon 45 godina ponovno će se pojaviti u novim okolnostima.

Naime, nakon završetka rata od svibnja 1945. lika je s ostalom Hrvatskom ponovno u FNR/SFR Jugoslaviji, u kojoj je uspostavljen sustav vlasti KPJ. Hrvatska je u ličko područje, kao većinom nerazvijeno, ulagala znatna sredstva za razvoj gospodarstva, pa se tu osnivaju značajni gospodarski subjekti. Te gospodarske i socijalne promjene utječu na povećanje broja stanovnika u Gospiću, kotarskim, općinskim i još nekim središtima Like, ali i na promjenu nacionalnog sastava u korist Srba (koji zbog političkih razloga imaju prednost u zapošljavanju i dominantan utjecaj u pojedinim državnim i društvenim službama), a na štetu Hrvata (koji u znatnom broju iseljavaju prvenstveno u Zagreb, ali također emigriraju zbog političkih i ekonomskih razloga). Srpsko stanovništvo se najčešće koristi kao puko sredstvo velikosrpske politike u pritiscima protiv Hrvatske. Također, ovdje se polako obnavlja srpski nacionalizam i kroz strukture vlasti. Potkraj razdoblja SFRJ obnovilo se četništvo u djelovima Like povezanim s Beogradom te susjednim Kninom (gdje Srbi od 1953. postaju brojniji od Hrvata), koji je s obzirom na okruženje postao središte srpskih ekstremista i separatista u Hrvatskoj.

Zbog toga je s raspadom SFRJ te nakon demokratskih promjena i uspostave demokratske vlasti u Hrvatskoj 1990. te posebice sa stvaranjem samostalne, neovisne, demokratske i međunarodno priznate hrvatske države – Republike Hrvatske (1991.-1992.) – ponovno aktivirana velikosrpska

SI. 31.

Karta Like u izdanju Vojske Krajine

politika iz Beograda. Ta je politika pod geslom *Svi Srbi u jednoj državi* odlučila Tromedju (južna Lika, jugozapadna Bosna i sjeverna Dalmacija) sa središtem u Kninu učiniti središtem vojne pobune protiv Republike Hrvatske sa svrhom odcjepljenja hrvatskog teritorija i stvaranja Velike Srbije. To je odlučeno zbog povijesnog konteksta, a posebice zbog geostrateškog značenja tog područja kao glavne veze između juga i sjevera Hrvatske te političkog utjecaja među tamošnjim i okolnim Srbima Tromedje, uz oslonac na vojsku i policiju. Kada je Sabor SR Hrvatske 25. srpnja 1990. donio Amandmane na Ustav SRH, kojima je deideologiziran taj Ustav, istodobno su hrvatski velikosrbi, pretežito okupljeni u Srpskoj demokratskoj stranci, namjerno u ličkome Srbu (središtu srpske pobune 1941.) održali tzv. Srpski sabor, na kojem su bili emisari iz Srbije, npr. dr. Vojislav Šešelj, te donijeli Deklaraciju o suverenosti i autonomiji srpskoga naroda u Hrvatskoj. Potom je 17. kolovoza 1990. pobunom Srba iz Knina počela "Balvan - revolucija" i 1991. srpska agresija na Hrvatsku, a Knin je proglašen

Sl. 32.

Karta Velike Srbije koja se od 1991. do sada (2009.)

kontinuirano pojavljuje u raznim tiskovinama, poglavito onim Srpske radikalne stranke dr. Vojislava Šešelja npr. u njihovu listu *Velika Srbija*, ali i kao zasebna karta u promidžbene svrhe.

glavnim gradom privremeno okupiranih područja Hrvatske, tzv. Republike Srpske Krajine. Krajiške su vlasti na okupiranom području Like u općinama Gračac, Donji Lapac, Korenica i Plaški ustrojili svoju vlast, dok su Gospić, središte Like, od početka silovito napadali JNA i pobunjeni Srbi, ali su ga hrabri branitelji obranili. Hrvatsko stanovništvo na okupiranom području Tromedje, kao i na ostalom okupiranom području Hrvatske, bilo je ubijano, terorizirano i protjerivano, a njihova nepokretna i pokretna imovina pljačkana je i sustavno uništavana, kao i njihovi povijesni, sakralni i kulturni objekti te spomenici. Krajnji cilj takve srpske okupacijske politike bio je etnički očistiti okupirana područja u Hrvatskoj od svih Hrvata i drugih ne-Srba, kako bi ona postala isključivo "srpska" i kako bi se kao dio tzv. srpskih zemalja uključila u njihovu planiranu Veliku Srbiju, sa zapadnim granicama na crti Virovitica-Sisak-Karlovac-Ogulin-Karlobag, uključujući tu Liku u cijelosti, a kako bi mogli "svi Srbi živjeli u jednoj državi".

Kako su sve pokušaje pregovora hrvatske strane, koji bi vodili konačnom rješenju, pobunjeni Srbi odbijali, to je Hrvatskoj na kraju preostalo da pitanje oslobođenja svojih privremeno okupiranih područja, uključujući ličko i sjevernodalmatinsko s Kninom, riješi akcijom svojih oružanih snaga. Tako je jedinstvenim otporom i četverogodišnjom borbom hrvatskih ljudi domovinske i iseljene Hrvatske te oružanih postrojbi Republike Hrvatske u vojno-redarstvenoj akciji "Oluja" (4.-8. VIII. 1995.) oslobođeno okupirano područje Like, sjeverne Dalmacije, Korduna i Banovine. Već drugog dana akcije (5. VIII. 1995) oslobođeno je područje južne Like te sjeverne Dalmacije s Kninom, središtem srpskog odmetništva od Hrvatske. Time je ideja Velike Srbije u Kninu i na području Republike Hrvatske zadobila odlučujući poraz, a Knin je postao simbol hrvatske pobjede i ljubavi za rodnu grudu. Zato je 1996. Hrvatski državni sabor 5. kolovoza proglašio državnim blagdanom pod nazivom Dan domovinske zahvalnosti.

Potrebno je istaknuti da je među hrvatskim Srbima, ali i onima u Srbiji, uvijek bilo onih koji su se velikosrpskoj politici na razne načine suprotstavlјali i koji su zagovarali politiku suradnje i suživota Srba i Hrvata u Hrvatskoj. Srbi u Hrvatskoj koji se nisu mirili s velikosrpskom politikom kroz sudjelovanje u obrani Hrvatske, parlamentarni život i sve druge oblike društveno-političkog života dali su značajan doprinos u teškim i složenim ratnim te poratnim vremenima. Svi su oni omogućili da velikosrpska politika i njezina ideja o stvaranju Velike Srbije doživi potpun vojnički i politički slom. Nadamo se zauvijek, jer je to primaran interes kako Hrvata tako i samih Srba te njihova sadašnjeg i budućeg suživota te razvoja.

VELIKOSRPSKA POLITIKA PREMA LICI U 19. I 20. STOLJEĆU

Ključne riječi: Hrvatska, Lika, Vojna krajina u Hrvatskoj, Austro-Ugarska, Turci, Hrvati, Srbi, Vlasi, 19. i 20. stoljeće, velikosrpska politika, Srpska pravoslavna crkva (SPC), Kraljevina Srbija, Hrvata i Slovenaca/Jugoslavija (Kraljevina SHS/Jugoslavija), Velika Srbija, četničke organizacije, Nezavisna Država Hrvatska (NDH), Narodna Republika Hrvatska (NRH), Federativna Narodna Republika Jugoslavija (FNRJ) i Republika Hrvatska.

U radu se na temelju istraživanja izvorme građe i objavljene literature analizira velikosrpska politika prema Lici u 19. i 20. stoljeću, koja ju je zbog povijesnih okolnosti, nacionalnog sastava i političkih odnosa proglašila za zapadnu granicu takozvanih "zapadnih srpskih zemalja" nastojeći je u tome razdoblju na različite načine, uključujući i rat, očistiti od Hrvata i drugih ne-Srba, te pretvoriti u dio njezine zamišljene Velike Srbije.

Lika se tijekom 19. i 20. stoljeća zbog povijesnih okolnosti, nacionalnog sastava, geostrateškog položaja i političkih odnosa, našla od početka u planovima i provedbi velikosrpske politike, a što je poslužilo i kao jedna od osnova za pobunu tamošnjih hrvatskih Srba 1990. i za srpsku agresiju na Hrvatsku 1991. godine. Naime, iako je u srednjem vijeku područje Like nastanjeno katolicima Hrvatima i bilo jedno od glavnih područja srednjovjekovne hrvatske države, u kojem stolju pojedini hrvatski knezovi i banovi te biskupi, to se stanje u kasnijim stoljećima promijenilo u korist pravoslavnih Srba. Zbog povijesnih okolnosti nastalih nakon poraza hrvatske plemićke vojske na Krbavskom polju 1493. od Turaka, Turci su 1527./28. zavladali čitavom Likom i Krbavom, dok se pod hrvatskim nadzorom zadržala jedino Gacka s brinjskim krajem te je tu uspostavljena granica. I dok se muslimansko stanovništvo na okupiranom području Like i Krbave uglavnom smješta u vojničke gradove, kršćanska raja živjela je na selu. No, kako su se iz Like mnogi domicilni Hrvati tijekom turskih prodora i osvajanja iselili, poginuli u borbi ili odvođeni u zarobljeništvo, Turci tu počinju naseljavati u većem broju pravoslavne Vlahe s posebnim statusom i povlasticama (koji će se nacionalno iskazati kao Srbi) i nad kojima dobiva jurisdikciju obnovljena Pećka patrijaršija Srpske pravoslavne crkve (od 1557.). Dio tih pravoslavnih Vlaha tijekom 17. stoljeća se kao prebjezi naseljava

s habsburške strane granice. Od osmanske vlasti Like i Krkava oslobođene su 1689. ustankom popa Marka Mesića i akcijama hrvatskih krajišnika, opustjela područja ponovno su nastanjena, ali su već od 1712. uključena u hab-sburški sustav Vojne krajine, u kojoj svi odrasli sposobni muškarci postaju vojnici krajišnici, a ona tako postaje nepesušan izvor vojske potrebne Habsburškoj Monarhiji za ratove u Europi. Nakon sjedinjenja Vojne krajine s civilnom Hrvatskom i Slavonijom 1881. ustrojena je Ličko-krbavska županija sa sjedištem u Gospiću, koja je obuhvaćala cijelu Liku te Velebitsko podgorje sa Senjom. No, kako se životni uvjeti najširih slojeva stanovništva nisu znatnije poboljšali, to Liku zbog općeg siromaštva, agrarne prepunačenosti, raspadanja kućnih zadruga, usitnjeno posjeda i drugih razloga, mnogi napuštaju i odlaze u druge krajeve, ali i u inozemstvo, a taj proces u pojedinim razdobljima ima i oblike egzodusa. Sve to nastojat će iskoristiti ideologije i političke stranke koje su nastajele, uključujući one velikosrpske, te će za svoje političke programe tražiti i nalaziti pristaše na području Like kako bi ih i ostvarili.

S nastajanjem srpske nacije i srpske države u prvoj polovici 19. stoljeća bila su stvorena dva glavna preduvjeta (jurisdikcija SPC-a i relativna većina pravoslavnih na području južne i jugoistočne Like) za uvrštanje Like, kao "srpske zemlje", u programe velikosrpske politike i stvaranje Velike Srbije od tada do naših dana. Velikosrpskoj politici je dobrodošao geostrateški položaj Like, koja s jedne strane prometno, ali i upravno te politički povezuje tamošnje srpsko stanovništvo s onim u sjevernoj Dalmaciji i jugozapadnoj Bosni, pa i šire. S druge strane prometno povezuje Hrvate, ali može, njezinim izdvajanjem iz Hrvatske, razdvojiti one u južnoj Hrvatskoj (Dalmaciji) od onih u središnjoj Hrvatskoj. Tu su i politički odnosi koji nastaju i razvijaju se na ličkome području posljednjih dvjestotinjak godina i pod utjecajem autora velikosrpske ideologije tijekom 19. i 20. stoljeća, gdje se stvara snažna srpska jezgra koja kontinuirano radi na tome da ovo područje kao "srpska zemlja" postane dio planirane Velike Srbije u kojoj mogu živjeti samo Srbi, dok Hrvate treba "očistiti" s toga područja. Taj osnovni velikosrpski politički cilj nastojao se ostvariti u 20. stoljeću kako u miru tako još više tijekom ratova. Posebno su to nastojale provesti u Drugom svjetskom ratu postrojbe Dinarske četničke divizije vojvode popa Momčila Đujića. To se pokušalo provesti i tijekom srpske agresije i rata na Hrvatsku (1991.-1995.) "čišćenjem" Hrvata i ostalog nesrpskog pučanstva s tih područja i njihovim pretvaranjem u čisto "srpsku", koja bi se kao dio tzv. "srpskih zemalja" uključivala u planiranu Veliku Srbiju, što se često, kontinuirano i kartografski iskazivalo.

THE GREAT SERBIA POLICY TOWARDS LIKA IN THE 19TH AND THE 20TH CENTURY

Keywords: Croatia, Lika, Croatian Military Border-Land, Austro-Hungarian Monarchy, Turks, Croats, Serbs, Vlahs, the 19th and the 20th centuries, Great Serbia policy, Serbian Orthodox Church (SOC), Kingdom of the Serbs, Croats and Slovenians/Yugoslavia ('Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca' - Kingdom SHS/Yugoslavia), Great Serbia, Chetniks organisations, the Independent State of Croatia ('Nezavisna Država Hrvatska' - NDH), the People's Republic of Croatia ('Narodna Republika Hrvatska' - NRH), the Federal People's Republic of Croatia ('Federativna Narodna Republika Hrvatska' - FNRH) and the Republic of Croatia

The paper analyses the Great Serbia policy towards Lika based on the research of authentic materials and published literature. Due to historical circumstances, its national composition and political relations, Lika has been declared the western border of the so-called 'western Serbian lands' by the Great Serbia Policy. In the stated period it was attempted in different ways, including war, to clean Lika from Croats and other non-Serbian population and turn it into a part of the imagined 'Great Serbia'.

The historical and geographical area of Lika was from the very beginning a part of the Great Serbia policy plans and its implementation during the 19th and the 20th centuries due to historical circumstances, the national composition, its geo-strategic position and political relations. This served as a basis for the mutiny of the local Croatian Serbs in 1990 and the Serbian aggression on Croatia in 1991. Namely, although in the Middle Ages the Lika area had been populated with Catholic Croats and one of the main territories of the medieval Croatian state, and certain Croatian princes, viceroys and bishops had had their seats there, in the later centuries the situation changed in favour of Orthodox Serbs. Due to historical circumstances following the defeat the army of Croatian noblemen had suffered by the hands of Turks at the Krbava Field in 1493, the Turks gained control of entire Lika and Krbava in 1527/1528. Only Gacka with the Brinje area and the border established there remained in the Croatian hands. And while the Muslim population mostly inhabited military towns, rightless Christian Turkish subjects lived in

villages. Since many domicile Croats had moved out, died in battle or been taken prisoners during the Turkish incursions and conquests, Turks began to populate the area with more and more Orthodox Vlahs (that later nationally declared themselves as Serbs) with special status and privileges, and under the jurisdiction of the renewed Peć Patriarchate of the Serbian Orthodox Church (since 1557). A part of the Vlachs escaped onto the Habsburg side of the border during the 17th century and inhabited it. Lika and Krbava were liberated from the Turkish power in 1689 by the uprising lead by priest Marko Mesić and actions of the Croatian bordermen. The barren areas were repopulated, but the territory was included into the Habsburg Military Border-Land in 1712, where all capable grown men became bordermen soldiers, becoming an inexhaustible source of the army needed to the Habsburg Monarchy in order to wage wars across Europe. The integration of the Military Border-Land within civil Croatia and Slavonia in 1881 was followed by the establishment of the Lika-Krbava County seated in Gospić that encompassed the entire Lika area and the southern foothills of Velebit including Senj. Nonetheless, since the living conditions of the wide population did not improved significantly, Lika was left by many people due to general poverty, agrarian overpopulation, the break-up of communal households, land fragmentation and other reasons. They migrated into other areas or abroad, which took the shape of exodus in certain periods. The ideologies and emerging political parties, including the Great Serbia party, attempted to use this for their political programmes and searched for supporters in Lika in order to realise their programmes.

With the creation of the Serbian nation and the Serbian state in the first half of the 19th century, two main preconditions for including Lika, as a ‘Serbian land’, into the Great Serbia policy and for the creation of the Great Serbia from that moment up to the present day were created (the jurisdiction of the Serbian Orthodox Church and the relative majority of the Orthodox population in the southern and south-eastern Lika). The geo-strategic position of Lika came in handy to the Great Serbia policy makers, as, on the one hand, it connected, traffic-wise and politically, the Lika Serb population with the North Dalmatia and south-western Bosnian Serbs and wider, while, on the other hand, it also connected the Croats traffic-wise, but could have, by excluding it from Croatia, separated the ones from the southern Croatia (Dalmatia) from the ones in the Central Croatia. There is also a matter of the political relations that emerged and continued to develop in

the Lika area in the last 200 years under the influence of the Great Serbia ideology planners during the 19th and the 20th centuries. A strong Serbian core was created there, continually working on making this area, as a ‘Serbian land’, a part of the ‘Great Serbia’ that only Serbs could inhabit, while Croats needed to be ‘cleaned’ from the territory. They tried to accomplish that fundamental Great Serbia political goal throughout the 20th century in peace and even more in the course of the Wars. The Dinaric Chetnic Division serving under Chetnik Duke and Orthodox priest Momčilo Đujić was especially dedicated to achieving that goal during the Second World War, as were the Serbian aggressors during the Homeland War (1991-1995), by means of ‘cleaning’ the Croatian and other non-Serbian population from the concerned areas and turning them into clean ‘Serbian’ territories, and by trying to include the so-called ‘Serbian lands’ into the planned Great Serbia, which was often, continually and cartographically demonstrated.